

Univerzita Palackého v Olomouci

Přírodovědecká fakulta

Katedra rozvojových studií

Irena DAŇKOVÁ

**PŘECHOD OD TOTALITY K DEMOKRACII
V CHILE A ČESKÉ REPUBLICĚ - SROVNÁNÍ**

Diplomová práce

Vedoucí práce: RNDr. Miloš FŇUKAL, Ph.D.

Olomouc 2010

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracovala samostatně a veškeré použité
prameny jsem uvedla v seznamu literatury.

Děkuji RNDr. Miloši Fňukalovi, Ph.D. za cenné rady, vstřícný přístup a odborné
vedení mé diplomové práce.

Tvrdonice, 14. července 2010

.....
podpis

Vysoká škola: Univerzita Palackého

Fakulta: Přírodovědecká

Katedra: Rozvojových studií

Školní rok: 2007/08

ZADÁNÍ DIPLOMOVÉ PRÁCE

student

Irena **DAŇKOVÁ**

obor

Mezinárodní rozvojová studia

Název práce:

Přechod od totality k demokracii v Chile a České republice – srovnání

Transition from totalitarianism to democracy in Chile and the Czech Republic - comparison

Zásady pro vypracování:

Diplomová práce se bude zabývat transformačními změnami v Chile po ukončení Pinochetovy diktatury a porovná je s transformačními procesy v České republice po roce 1989. Autorka se zaměří na komparaci procesu obnovy demokratických institucí (svobodné volby, činnost politických stran, návrat politické emigrace, apod.), srovná ekonomické důsledky transformace, nastíní shodné a odlišné rysy v otázce „vyrovnávání se s minulostí“ (otázka postihu zločinů představitelů předchozích totalitních režimů, vztah veřejného mínění k minulosti apod.) a pokusí se formulovat obecněji platné závěry.

Návrh struktury práce:

1. Úvod
2. Cíle práce
3. Přehled literatury a definice základních pojmů
4. Stručná historie totalitních / autoritativních režimů v Chile (70.–80. léta) a ČR (40.–80. léta)
5. Průběh přechodu od totality k demokracii v Chile
6. Průběh přechodu od totality k demokracii v ČR
7. Srovnání transformačního procesu v obou zemích podle kritérií uvedených v zadání
8. Závěr
9. Shrnutí a klíčová slova (v českém a anglickém jazyce)

Rozsah grafických prací: grafy, schémata, mapy

Rozsah průvodní zprávy: 20 000 slov základního textu + práce včetně všech příloh v elektronické podobě

Seznam odborné literatury:

Z knižních publikací namátkou:

James R. Whelan, Desde las cenizas : vida, muerte y transfiguración de la democracia en Chile 1833-1988, Santiago de Chile 1993, 1043 s., ISBN 9561208059.

Stanislav Balík, Michal Kubát, Teorie a praxe totalitních a autoritativních režimů, Praha 2004, 167 s., ISBN 8086569896.

César N. Caviedes, Elections in Chile : the road toward redemocratization, Boulder 1991, 156s., ISBN 1555872182.

A další tituly na základě vlastního výběru diplomantky po konzultaci s vedoucím práce

Vedoucí diplomové práce: RNDr. Miloš Fňukal, Ph.D.

Datum zadání diplomové práce: 14. 11. 2007

Termín odevzdání diplomové práce: 15. 5. 2009

vedoucí katedry

vedoucí diplomové práce

Obsah

1. Úvod	8
2. Cíle práce	9
3. Přehled literatury a definice základních pojmů	10
3.1. Přehled literatury	10
3.2. Definice základních pojmů	11
3.2.1. Totalitarismus	11
3.2.2. Autoritarismus	13
3.2.3. Posttotalitarismus	16
3.2.4. Demokracie	17
3.3. Přehled koncepcí přechodu k demokracii	19
3.3.1. Teorie přechodu	19
3.3.2. Typy přechodů	20
3.3.3. Tranzice	22
3.3.4. Konsolidace demokracie	24
3.3.5. Vládní elity	26
3.3.6. Vlivy na přechod k demokracii	28
4. Stručná historie totalitních / autoritativních režimů v Chile a ČR	32
4.1. Autoritativní režim v Chile	32
4.1.1. Historické pozadí	32
4.1.2. Ideologie a podoba režimu	34
4.1.3. Ústava	35
4.1.4. Ekonomika	37
4.1.5. Církev	40
4.1.6. Diplomacie a zahraniční politika	42
4.1.7. Klasifikace režimu	43
4.2. Autoritativní režim v ČR	45
4.2.1. Historické pozadí	45
4.2.2. Ideologie a podoba režimu	47
4.2.3. Ústava	50
4.2.4. Ekonomika	51
4.2.5. Církev	54
4.2.6. Diplomacie a zahraniční politika	56
4.2.7. Klasifikace režimu	58
5. Průběh přechodu od totality k demokracii v Chile	60
5.1. Pád režimu	60
5.2. Prezidentské volby	65
5.3. Vliv bývalého režimu	67
6. Průběh přechodu od totality k demokracii v ČR	69
6.1. Pád režimu	69
6.2. Prezidentské volby	71
6.3. Ekonomická transformace	73
6.4. Nová zahraniční politika	75
6.5. Rozpad federace	76
7. Srovnání transformačního procesu v obou zemích	78
8. Závěr	83
9. Shrnutí a klíčová slova (v českém a anglickém jazyce)	85
10. Použité zdroje	87

Seznam použitých zkratk

AD	Demokratická aliance <i>Alianza Democrática</i>
CEFTA	Středoevropská dohoda o volném obchodu <i>Central European Free Trade Agreement</i>
CIA	Ústřední zpravodajská služba <i>Central Intelligence Agency</i>
ČSFR	Československá federativní republika
ČSL	Československá strana lidová
ČSR	Československá republika
ČSS	Československá strana socialistická
ČSSR	Československá socialistická republika
DINA	Národní bezpečnostní správa (Chilská tajná policie) <i>Dirección de Inteligencia Nacional</i>
FPMR	Vlastenecká fronta Manuela Rodríguez <i>El Frente Patriótico Manuel Rodríguez</i>
FS	Federální shromáždění
HDP	Hrubý domácí produkt
HZDS	Hnutí za demokratické Slovensko
KAN	Klub angažovaných nestraníků
KDH	Křesťansko-demokratické hnutí
KSČ	Komunistická strana Československa
KSS	Komunistická strana Slovenska
KSSS	Komunistická strana Sovětského svazu
MDP	Lidové demokratické hnutí <i>Movimiento Democrático Popular</i>
MIR	Hnutí revoluční levice <i>Movimiento de Izquierda Revolucionaria</i>
NATO	Organizace Severoatlantické smlouvy <i>North Atlantic Treaty Organisation</i>
NDR	Německá demokratická republika
NF	Národní fronta
ODS	Občanská demokratická strana

OF	Občanské fórum
OSN	Organizace spojených národů
RNB	Rada národní bezpečnosti
RVHP	Rada vzájemné hospodářské pomoci
SNR	Slovenská národní rada
SSR	Slovenská socialistická republika
SSSR	Svaz sovětských socialistických republik
UP	Lidová jednota <i>Unidad Popular</i>
ÚV	Ústřední výbor
VPN	Veřejnost proti násilí <i>Verejnost' proti násiliu</i>

1. Úvod

15. září 2008 slavila demokracie poprvé svůj mezinárodní den. Vyhlásila jej Organizace spojených národů, jako připomínku toho, že demokracie není samozřejmostí, a že k jejímu dosažení je třeba zapojení každého člověka.

Generální tajemník OSN Pan Ki-mun ve svém poselství k mezinárodnímu dni zdůraznil, že demokracie je během na dlouhou trať. „Je to dlouhý zápas, který musí vést jednotliví občané, komunity, celé národy. Každý z nás se ho musí zúčastnit. Je zcela evidentní, že demokracie je základem stability, bezpečnosti, lidských práv a rozvoje. Zavedené demokracie proti sobě neválčí. Demokratický systém je nejlepší zárukou ochrany lidských práv a vlády zákona. Skutečného rozvoje lze dosáhnout jen ve společnostech, ve kterých lidé opravdu mohou rozhodovat o věcech veřejných.“¹

Demokracie výrazně přispívá k ekonomickému a sociálnímu rozvoji, mezinárodní bezpečnosti a respektu k základním právům a svobodám. Je stále více přijímána jako obecně platný soubor principů a optimální sociální a politický systém.

Přesto jsou v současnosti v mnoha zemích světa stále ještě u moci různé nedemokratické režimy, jejichž charakter ovlivňuje nejen jejich vlastní obyvatelstvo, ale i mezinárodní politiku. Proto případný příklon k demokracii, započatý z vnitřních či vnějších příčin, vede k dalším změnám světového politického klimatu. Mnohé státy se v minulosti do boje za demokracii pustily. Některé úspěšně, jiné nikoli. Některé tento boj teprve čeká. Pro každý stát je hloubka nutných změn v přesunu k demokracii různá. Některé musí měnit ekonomiku, jiné musí začít garantovat politické a náboženské svobody. Demokracie je procesem, ale také cílem. Její upevňování ve světě zůstává obrovskou výzvou. V této práci je pozornost věnována právě dvěma státům, které se do procesu nastolení demokracie (ideálů demokracie) pustily a které tohoto cíle také dosáhly. Pro téma srovnání přechodu Pinochetova Chile a komunistického Československa k demokracii mě vedl fakt, že v dané době byly obě země pod vlivem ideologicky opačných režimů a srovnání jejich přechodu k demokracii může být o to zajímavější. Komunistická éra tvoří významnou část historie České republiky, která do jisté míry zasahuje i do současné situace a smýšlení lidí. Podobné pozůstatky předešlého režimu si s sebou nese i Chile, které s Českou republikou spojuje rok ukončení nedemokratického způsobu vedení státu.

¹ Informační centrum OSN v Praze: Demokracie slaví poprvé svůj mezinárodní den, on-line

2. Cíle práce

Cílem diplomové práce je srovnat průběh přechodu od totality k demokracii v České republice a Chile. Součástí práce je historický sled událostí v Chile od roku 1970 a v České republice (tehdejšího Československa) od druhé světové války, kvůli spojitosti s nástupem pozdějších režimů.

Těžištěm práce bude charakteristika autoritativního režimu Augusto Pinocheta v Chile a komunistického režimu v Československu v základních vnitropolitických a mezinárodně politických souvislostech. Problematika obou autoritativních režimů je z historického i politologického hlediska vcelku dobře zpracována a věnuje se jí mnoho autorů z celého světa. Právě z tohoto důvodu není cílem práce přinést nová fakta, nýbrž provést komparaci obou režimů, což je nezbytnou podmínkou pro provedení komparace tranzice.

Práce bude zaměřena na základní typologii přechodů k demokracii, s důrazem na typy přechodů týkající se zájmových zemí. Dílčím cílem je provedení analýzy jednotlivých fází tranzice u uvedených zemí, s cílem zjistit, zda jí již bylo dosaženo, a jakým způsobem.

Po přečtení práce, by měl čtenář získat základní přehled o podobnostech i odlišnostech těchto systémů v kontextu světových politických dějin. Práce bude vypracována v duchu empiricko-analytického přístupu a neklade si za cíl důkladné a komplexní normativní hodnocení režimů.

3. Přehled literatury a definice základních pojmů

3.1. Přehled literatury

Nedemokratické politické systémy (totalitní a autoritářské) jsou poměrně frekventovaným teoretickým problémem současné světové politické vědy a zabývají se jimi již několik desítek let přední světoví politologové. Mezi klasické práce, ze kterých bylo v předkládané práci čerpáno, patří publikace Raymonda Arona *Democracy and Totalitarianism* (1965, český překlad 1993) či společná monografie C. Friedricha a Z. Brzezinského *Totalitarian Dictatorship and Autocracy* (poprvé vydáno v r. 1956). Ke klasickým pracím věnovaným nedemokratickým systémům patří také některé studie H. Arendtové (1951), zejména *The Origins of Totalitarianism* (český překlad vyšel pod názvem *Původ totalitarismu I-III* vyšel v roce 1996) a L. Schapira *Totalitarianism. Key Concept in Political Science* (1972).

Změny v mezinárodně politické situaci vedly k názoru, že je nutno rozlišovat mezi jednotlivými typy nedemokratických systémů. Východiskem bylo zavedení nového pojmu authoritarianism, který vedl k hledání přesnějších klasifikací nedemokratických systémů. K této skupině se řadí kromě J. Linze (který je patrně nejvýznamnějším teoretikem autoritarismu) i G. Sartori, G. O'Donnell a řada dalších autorů. Problémy demokracie se pak zabývá zejména R. Dahl (*On Democracy*, 2001 či *Democracy and Its Critics*, 1989, český překlad 1995).

Mezi české moderní autory zabývající se politologií a problematikou přechodů k demokracii patří především V. Dvořáková (Dvořáková-Kunc, *O přechodech k demokracii*, 1994) S. Balík (Balík-Kubát, *Teorie a praxe totalitních a autoritativních režimů*, 2004), který se specializuje na moderní českou politiku a na teorii nedemokratických režimů, M. Kubát, jenž se odborně zaměřuje na teorie politiky a na politiku ve středovýchodní Evropě a M. Ženíšek (*Přechody k demokracii v teorii a praxi*, 2006). K. Vodička sice na téma československého přechodu k demokracii publikoval několik článků, avšak rozsáhlejší „souhrnná“ studie stále chybí.

Zahraniční politologové v čele se Samuelem P. Huntingtonem (*The third wave: Democratization in the late twentieth century*, 1991), Juan J. Linzem, Alfredem Stepanem (*Problems of Democratic Transition and Consolidation: Southern Europe, South America, and Post-Communist Europe*, 1996) a Adamem Przeworským se však teoriím transformací a přechodům k demokracii věnují poměrně intenzivně.

Historický základ práce vychází především z děl historika Jiřího Chalupy (*Dějiny Argentiny, Uruguaye, Chile*, 1999 či *Dějiny Chile*, 2006), který svou vědeckou činnost zaměřuje na dějiny a literaturu románských zemí (Španělsko, Itálie, Portugalsko, Latinská Amerika) a z prací Karla Vodičky a Ladislava Cabady (*Politický systém České republiky: Historie a současnost*, 2003), jako odborníků na politický systém České republiky.

Podrobnější či aktuálnější informace jsou pak doplněny z knižních publikací jiných autorů či z internetových zdrojů (viz poznámky pod čarou).

3.2. Definice základních pojmů

Pro potřeby této práce je nutné vysvětlit terminologii, s níž zde budeme pracovat. V moderní politické praxi se často setkáváme jak se staršími klasickými pojmy jako např. tyranie, despotismus, autokracie, absolutismus, diktatura, tak i s pojmy moderními jako jsou totalitářství, totalita, autoritativní, autoritářství. Tyto pojmy jsou často bez ladu a skladu používány jako synonyma pro označení nedemokratických politických systémů. Důvodem k zavedení přesného pojmového vymezení je skutečnost, že význam řady termínů politické vědy byl vinou jejich nepřesného užití v dobové politické praxi posunut, a důsledkem toho jsme dnes svědky určité terminologické nejednoznačnosti.

3.2.1. Totalitarismus

Teoretické vymezení totalitarismu vychází nejčastěji z práce Carla Joachima Friedricha a Zbigniewa Brzezinského. Při definici charakteristických bodů pro totalitní systém vycházeli jak z analýzy nacistického, tak komunistického režimu.²

Friedrich a Brzezinski³ definují totalitarismus prostřednictvím šesti hlavních rysů:

1. Jedna oficiální státní ideologie, kterou musejí přijmout a akceptovat všichni členové společnosti. Tuto ideologii používají vládnoucí vrstvy k odůvodnění svých nároků na výkon moci,

² Balík, S., Kubát, M.: *Teorie a praxe totalitních a autoritativních režimů*, Praha, 2004, str. 35-36

³ Friedrich, C., J., Brzezinski, Z., K.: *Totalitarian Dictatorship and Autocracy*, New York, 1962, str. 9-10

2. veškerý politický a společenský život zcela ovládá jediná masová politická strana, řízená vůdcem. Strana je hierarchicky organizována a je nadřazena státnímu aparátu, či s ním splývá,
3. vládce či strana mají absolutní monopol všech prostředků ozbrojené moci (armády). Tuto kontrolu provádí buď přímo politická strana, nebo s ní spojená a jí kontrolovaná byrokracie,
4. prostředky masové komunikace jsou zcela kontrolovány prostřednictvím stejných mechanismů, jakými probíhá kontrola ozbrojených složek,
5. existuje dokonalý systém fyzické a psychologické kontroly společnosti prostřednictvím policie a jí využívaných teroristických postupů,
6. monopolní kontrola a řízení veškeré ekonomické činnosti.⁴

Sartori⁵ charakterizuje totalitní režimy jako ty, v nichž dochází k: totálnímu rozšíření a pronikání moci státu, ideologizaci politiky a politickému ovládnutí všeho, včetně mimopolitické oblasti. Zejména tento prvek pokládá za jeden z nejdůležitějších při odlišování totalitarismu od jiných nedemokratických režimů (absolutismu, autoritarismu a různých forem diktatur). Dodává ještě, že bez moderních technologií, umožňujících všeobecnou expanzi a penetraci státní moci, nemůže totalitarismus existovat.

Politolog Juan José Linz⁶ vymezil tři podmínky, jež musí splňovat systémy, aby mohly být označeny jako totalitní:

- Musí existovat jediné centrum moci. Toto centrum nemusí být nutně jednotné. Jakýkoli pluralismus existujících institucí či skupin odvozuje svou legitimitu z tohoto jediného centra. Tento pluralismus přitom není dědictvím předchozí netotalitní éry, ale je politickým výtvořem shora.
- Život společnosti zcela ovládá a řídí výlučná, samostatná a více či méně intelektuálně podložená ideologie. Z této ideologie odvozují vládnoucí skupiny svůj mandát, kdy se staví do role dějinami předurčených osob, které mají nastolit království míru a ráj na zemi.
- Ve společnosti probíhá masivní politická mobilizace, kdy jsou občané nuceni k aktivní účasti na veřejném životě. Právě s odkazem na ideologii mají být nadchnuti pro plnění náročných společenských úkolů aktivním zapojením do

⁴ Autoři později tuto definici obměňovali, ale základní principy zůstaly stejné. Více viz Říchová 2000, 228-229

⁵ Sartori, G., *The Theory of Democracy Revisited I. II.*, New Jersey, 1987, str. 197-198

⁶ Balík, S., Kubát, M.: *Teorie a praxe totalitních a autoritativních režimů*, Praha, 2004, str. 38-39

činnosti strany a jejích mnohých monopolních masových organizací. Pouze jejím prostřednictvím se ovšem lze na veřejném životě podílet. Pasivní poslušnost a apatie jsou totalitními vládci považovány za nežádoucí a nechtěné na rozdíl od autoritativních režimů.

Dělení totalitních režimů

W. U. Friedrich ⁷ dělí totalitní režimy na teroristické, byrokratické a teokratické. Mezi teroristické řadí Sovětský svaz pod vládou Stalina a Lenina, Maovu Čínu, Severní Koreu a další, které splňují charakteristiku totalitarismu a současně je jejich předním nástrojem k ovládnutí společnosti teror. Mezi byrokratické totalitní režimy řadí ty, jež Linz označuje jako posttotalitní. Jedná se o komunistické režimy východního bloku po smrti Stalina a Čínu po smrti Mao Ce-tunga, kde je teror nahrazen byrokracií. Do teokratické kategorie režimu spadá Írán pod vládou ajatolláha Chomejního, jež vycházel z islámského práva šarija.

W. Merkem ⁸ rozeznává tři druhy totalitních režimů a to komunistické, fašistické a teokratické, přičemž vodítkem mu je nositel moci – diktatura strany nebo diktatura vůdce.

3.2.2. Autoritarismus

Autoritativní režimy jsou svébytnou kategorií režimů, které existují vedle režimů totalitních a demokratických, přičemž se svým uspořádáním neblíží ani k jedné z obou variant. Jedná se o režimy, jež Raymond Aron ⁹ zařazuje pod kategorii autoritativně konzervativní a které dělí na tři typy. První typ se u něj zaměřuje spíše proti pluralitě stran než proti ústavnosti, přičemž vládci musí být podřízeni zákonům, morálce, náboženství. Dovolává se tradicionalistické ideologie, snaží se odstranit neklid stran a parlamentu, aniž by přitom ústil do splynutí společnosti a státu (sem spadá Salazarovo Portugalsko). Druhý typ je nepřátelský k pluralitě stran, ale preferuje jednu revoluční stranu, jež by splývala se státem. Bývá označován jako fašistický a odmítá demokratické ideje a praktiky parlamentního uspořádání (sem řadí fašistickou Itálii, ale také hitlerovské Německo). Třetí typ otevřeně neodmítá

⁷ Friedrich, W. U., Formen des Totalitarismus. Zur Phänomenologie ideologischer Herrschaft im 20. Jahrhundert, In Prägerkräfte des 20. Jahrhunderts. Demokratie, Extremismus, Totalitarismus, München, 1997

⁸ Balík, S., Kubát, M.: Teorie a praxe totalitních a autoritativních režimů, Praha, 2004, str. 44-47

⁹ Aron, R.: Demokracie a totalitarismus, 2.vydání, Brno, 1993, 129-131

demokraticko-liberální ideje, uznává jen jednu revoluční stranu, jež má vytvořit beztřídní společnost. Jejím zástupcem jsou režimy komunistické, kterým se monopol strany nejeví v rozporu se svobodou a demokracií, protože tento režim sám sebe považuje za součást historie. K dosažení cílů beztřídní společnosti je třeba absolutní moc strany, která představuje zájmy proletářské třídy.

Vlastní koncept autoritativních režimů vypracoval též J. J. Linz¹⁰, který je definuje ve čtyřech kategoriích:

- jako politický systém s limitovaným politickým pluralismem,

Jedná se o politický systém, který je opakem neomezené soutěživosti. Většina autoritativních režimů buduje oficiální politickou stranu, která ovšem není zdrojem veškeré moci – jím je vůdce, ať již kolektivní, či individuální. Strana je v autoritativních systémech často slabým aktérem. Pluralismus se výrazněji projevuje v nepolitických oblastech, jakými je ekonomická a sociální oblast.¹¹

- jako politický systém bez vedoucí ideologie, zato s typickou mentalitou,

- jako politický systém bez extenzivní či intenzivní politické mobilizace (vyjma některých období vývoje),

K mobilizaci určitých skupin obyvatelstva dochází zpravidla v období vývoje a ustavování režimu – tehdy dochází k mobilizaci příznivců režimu. K tomuto ovšem dochází většinou ve státech, které nemají demokratickou tradici. Na druhou stranu na základě převratů většinou dochází k ustavení nedemokratického státního zřízení z původně demokratického, bývá tu tedy spíše než na mobilizaci spoléháno na depolitizaci obyvatelstva a jejich apatii.¹²

- jako politický systém, ve kterém vůdce či malá skupina uplatňuje moc uvnitř formálně špatně definovaných, avšak předvídatelných hranic.

Linz se v tomto konceptu soustřeďuje především na výkon moci, její organizaci, spojení mezi mocí a společností a na roli občanů v politickém systému.

J. J. Linz zařazuje typy autoritativních režimů podle stupně limitovaného pluralismu, ideologičnosti a politické participace do sedmi skupin:

1. byrokraticko-militaristické autoritativní režimy, kde lze v mocenské koalici rozeznat dominantní postavení armády a byrokratického soukolí. Často vytváří

¹⁰ Linz, J. J.: Totalitarian and Authoritarian Regimes, London, 2000, str. 160

¹¹ Balík, S., Kubát, M.: Teorie a praxe totalitních a autoritativních režimů, Praha, 2004, str. 51-52

¹² Linz, J. J.: Totalitaria and Authoritarian Regimes, London, 2000, str. 162-168

vládou podporovanou stranu, která redukuje participaci občanů v politickém životě na minimum - jako příklad lze uvést Chile za Pinocheta, Argentinu za Peróna,

2. organicko-etatistické autoritativní režimy pro něž je typická kontrolovaná participace a mobilizace společnosti - spadá sem např. Rakousko za Dollfusse,
3. mobilizační autoritativní režimy v postdemokratických společnostech, ve kterých značná část společnosti touží participovat na výkonu moci - jako příklad lze uvést fašistická Itálie,
4. postkoloniální mobilizační autoritativní režimy pro něž je charakteristická dominantní strana vzniklá v boji za nezávislost na koloniální mocnosti - jedná se o většinu afrických zemí po získání nezávislosti ve 2. polovině 20. století,
5. rasové a etnické „demokracie“, jsou režimy v nichž je de facto uskutečňována demokracie, ale pouze na určitou část obyvatel, zbylá část obyvatelstva je z těchto procesů vylučována - příkladem je Jihoafrická republika v letech 1948-1993,
6. defektní a pretotalitní autoritativní režimy jsou ty, ve kterých není stupeň limitovaného pluralismu, ideologičnosti a politické participace srovnatelný - do této kategorie jsou řazeny země východní Evropy krátce po skončení 2.sv.v.,
7. posttotalitní autoritativní režimy disponují stále určitou silou dříve dominantní politické strany, ale vedoucí ideologie je stále více považována za utopii a společnost jí již nevěří. Jedná se o země střední a východní Evropy od poloviny 50. let 20. století. Linz tento typ později postavil na roveň ostatním kategoriím uspořádání politické obce, tedy vedle režimů totalitních, autoritativních a demokratických.¹³

¹³ Balík, S., Kubát, M.: Teorie a praxe totalitních a autoritativních režimů, Praha, 2004, str. 56-62

Tabulka 1. Srovnání autoritarismu a totalitarismu ve vybraných kategoriích

	autoritarismus	totalitarismus
Autonomie společenských struktur a nepolitických organizací	ano	ne
Kontrola všech aspektů života společnosti	Ne	ano
Absolutní kontrola ekonomické činnosti	ne	ano
Vůdčí úloha jediné masové strany	ne/omezená	ano
Splývání státu a vládnoucí strany	ne	ano
Existence vůdčí ideologie	ne/omezená	ano
Masový teror doléhající na celou společnost	ne	ano
Politická mobilizace obyvatel	ne/omezená	ano

Autor: M. Kubát¹⁴

3.2.3. Posttotalitarismus

Za posttotalitní jsou pokládány ty politické systémy, jež mají zkušenost s totalitním modelem vlády a jež na toto totalitární dědictví ve velké míře navazují. Po totalitární fázi v nich zůstala řada politických, sociálních a ekonomických struktur, jež se sice mohly různým způsobem transformovat, avšak nikoliv zcela vytratit. V posttotalitních režimech přitom existuje mnohem větší míra společenské plurality než v režimech totalitních, politická pluralita je ovšem nadále striktně omezována. Vůdcové bývají spíše byrokratičtí než charismatičtí. Režimní ideologie zůstává oficiálně “posvátnou”, ve skutečnosti je však stále více formalizována a vyprazdňována. Od občanů už není vyžadována entuziastická podpora, ale pouze loajalita manifestovaná účastí na nejrůznějších rituálech.¹⁵

Podle Linze a Stepana¹⁶ přitom existují tři typy, respektive vývojová stádia posttotalitarismu: “raný”, “zamrzlý” a “zralý”.

Československý komunistický režim sedmdesátých a o osmdesátých let Linz a Stepan pokládají za případ tzv. “zamrzlého” posttotalitního režimu, který

¹⁴ Cabada, L., Kubát, M.: Úvod do studia politické vědy.2. rozšířené a doplněné vydání, Praha, 2004, str. 371

¹⁵ Balík, S., Kubát, M.: Teorie a praxe totalitních a autoritativních režimů, Praha, 2004, str. 61-62

¹⁶ Budil, I. T., Zíková, T.: Totalitarismus 2 : zkušenost Střední a Východní Evropy, Ústí nad Labem, 2006, str.38

se vyznačuje určitou tolerancí k oponentům a zakonzervováním kontrolních mechanismů. Vykazuje geriatrické sklony, není schopen pružně reagovat na nové podmínky, nedokáže vyměnit vedení ani jednat s oponenty. V důsledku postupného rozkladu režimu je oslabována jeho legitimita, a to zejména na střední úrovni represivních orgánů. V krizové situaci držitelé moci nejsou schopni potlačit odpůrce a režim většinou končí kolapsem. Uvolnění československého komunistického režimu v druhé polovině osmdesátých let se přitom podle Linze a Stepana do povahy režimu nepromítlo. Nejednalo se totiž o tak zásadní liberalizaci všech dimenzí režimu jako v sousedním Maďarsku a Polsku, aby bylo možné mluvit o posunu od “zamrzlého” ke “zralému” posttotalitarismu.¹⁷

Z rysů totalitních režimů vytyčených Sartorem či Friedrichem a Brzezinským (viz výše), měl československý komunistický režim jen monopol na kontrolu všech prostředků ozbrojené moci a centrální řízení a plánování ekonomiky. Ostatní kritéria totalitních režimů byla naplněna pouze částečně či vůbec. Proto autoři jako Linz – Stepan¹⁸ a Szmolányi¹⁹ československý komunistický režim sedmdesátých a osmdesátých let necharakterizují jako totalitní, nýbrž jako posttotalitní.

3.2.4. Demokracie

Výraz demokracie je velmi často používán k popisu ideálního politického systému, na druhé straně však bývá i zneužíván k popisu (sebe)označování režimů svou povahou totalitních nebo autoritativních.²⁰

Tyto režimy lze definovat na základě přítomnosti svobodných voleb, odpovědnosti vládnoucí elity vůči voličům a právního řádu.²¹ Jsou to systémy v nichž funguje relativně autonomní legislativa, exekutiva, soudy. Setkáváme se zde s autonomními zájmovými skupinami, politickými stranami i masovými médii, které plní zprostředkující funkci mezi obyvatelstvem a politickou sférou. Jedná se prakticky o politické systémy odpovídající moderní západoevropské demokracii. Jsou svého druhu cílem, jehož ostatní chtějí dosáhnout. Přesto nelze tvrdit, že tyto systémy

¹⁷ tamtéž

¹⁸ Linz, J. J., Stepan, A.: Problems of Democratic Transition and Consolidation. Southern Europe, South America, and Post-Communist Europe, London, 1996

¹⁹ Szmolányi, S., Klukatá cesta Slovenska k demokracii, Bratislava, 1999

²⁰ Např. Německá demokratická republika, která měla slovo „demokratický“ pouze v názvu, tehdejší politický systém neměl s demokracií příliš mnoho společného.

²¹ Dahl, R.: O demokracii, Praha, 2000, str. 39

neprodělávají změny. I ony se trvale proměňují, neboť „demokracii nelze nikdy uskutečnit, lze ji pouze stále zlepšovat.“²²

Demokracie může být přímá i nepřímá, kdy je chápána jako vláda lidu prostřednictvím volených zástupců. Zde je splněna podmínka demokracie, tedy volby. Volby však nutně nemusí znamenat, že společenské zřízení je demokratické. Existují velké rozdíly v míře svobodnosti voleb v jednotlivých státech.

Robert Dahl²³ se snažil odlišit demokratický systém od jiných politických systémů a zaměřil tedy svoji pozornost na stanovení předpokladů pro vznik demokratického politického řádu. Podle něho by rozhodnutí měly činit pouze osoby, které budou samy těmto rozhodnutím podléhat, neboť tento přístup vylučuje možnost, že zákony budou vydávat lidé, kteří se jimi sami nemusí řídit. Podle Dahla je tedy demokratický systém takový, který do tvorby svých zákonů zahrnuje všechny, kteří jsou jim podřízeni, nedemokratickým systémem zase označuje takový, který vytváří zákony i pro skupiny z dané společnosti vyloučené.

Dalším znakem demokratického systému je právo každého jedince na to, aby mohl prezentovat v rozhodovacím procesu své názory a mohl toto rozhodování ovlivnit. V demokratické společnosti tedy musí platit, že lidé jsou všichni způsobilí participovat na politických rozhodnutích závazných pro společnost jako celek. K platnosti výše uvedených principů je nutné, aby fungoval princip rovnosti společně s principem spravedlnosti.

Jsou-li všechny výše uvedené podmínky splněny, je podle Dahla možné stanovit kritéria k poměřování kvality reálné demokracie, tedy demokratického politického procesu. Patří mezi ně:

- rovné hlasovací právo, tj. možnost vyslovit vlastní preference, které jsou považovány za rovné s jinými preferencemi
- účinná participace, tj. možnost vyjádřit během politického procesu vlastní preference, klást otázky apod.
- pochopení založené na informacích, tj. možnost každého občana zjistit, do jaké míry budou jeho preference odpovídat a vyhovovat preferencím ostatních
- konečná kontrola programem lidem, tj. lid musí mít právo rozhodovat o tom, které záležitosti budou zahrnuty do rozhodování, tj. které otázky a problémy se týkají společenství jako celku a má se s nimi také tak zacházet

²² Říchová, B.: Přehled moderních politologických teorií, Praha, 2000, str. 160

²³ Dahl, R.: O demokracii, Praha, 2000, str. 40

- univerzálnost, tj. všeobecné volební právo pro všechny dospělé jedince.

Kombinace rovného hlasovacího práva a účinné participace dává vznik tzv. procedurální demokracii, při začlenění kritéria informovanosti, tedy preferencí, vzniká plně demokratický proces ve vztahu k programu, který je rovněž v určitém vztahu k lidu. Tato tři kritéria souhrnně odrážejí princip rovného volebního práva, avšak neurčují, jaké problémy jsou postoupeny k rozhodování. Plně demokratický proces ve vztahu k lidu vzniká teprve, je-li v něm zahrnut i princip konečné kontroly programu. Ještě stále ale může platit, že se na tomto rozhodování nepodílejí všichni dospělí jedinci, že je někdo vyloučen. Teprve začleněním všech kritérií, tj. přijetím a dodržováním všeobecného hlasovacího práva, vzniká ideální plně demokratický proces.²⁴

3.3. Přehled koncepcí přechodu k demokracii

Opět nejprve přistoupíme k vymezení pojmů souvisejících s oblastí tranzitologie prostřednictvím nejvýznamnějších teoretických přístupů. Vzhledem k rozsahu a parametrům práce, není účelné popisovat tuto problematiku komplexně, ale pouze se podrobněji zaměřit na autory, jejichž teoretická stanoviska budou použita v této práci jako výchozí a na jejichž základě pak budou zkoumány konkrétní politické systémy (Chile a Česká republika).

3.3.1. Teorie přechodu

V roce 1991 publikoval americký politolog Samuel Huntington práci s názvem „Třetí vlna: Demokratizace na sklonku dvacátého století.“²⁵ Zabývá se v ní koncepcí vln demokratizace. Rozlišuje vlny demokratizace v celosvětovém měřítku, které pojímá jako skupinu přechodů od nedemokratických politických systémů k demokratickým, které proběhly v jisté době, a které byly výrazně početnější od procesů probíhajících v opačném směru. Rozlišuje celkem tři demokratizační vlny, po kterých zpravidla následují zpětné vlny, tj. zhroucení demokratických režimů. Pojem „třetí vlna“ se týká přechodů, které započaly v roce 1974 revolučním převratem v Portugalsku, kde byla

²⁴ Říchová, B.: Přehled moderních politologických teorií, Praha, 2000, str. 161-162

²⁵ Huntington, S.: The Third Wave, Democratization in the Late Twentieth Century, Norman and London, 1993, str. 16-25

svržena diktatura trvající zde od roku 1926.²⁶ Tento převrat odstartoval vlnu přechodů po celém světě – ke změnám režimů došlo nejprve v Řecku a Španělsku, posléze se trend rozšířil do Latinské Ameriky, kde padal jeden vojenský režim za druhým, následně vlna zasáhla Asii, Turecko, Filipíny a na konci 80. let zasáhly demokratizační změny střední a východní Evropu.

Huntington identifikuje 5 příčin tohoto procesu, jejichž role a význam mohly být u jednotlivých aktérů odlišné. Byly to: 1) problém legitimacy nedemokratických režimů, 2) prudký hospodářský růst v 60. letech 20. století, který v mnoha zemích vedl k růstu životní úrovně, vzdělanosti a síly střední třídy, v důsledku čehož vzrostl tlak na demokratizaci, 3) změny doktríny a aktivit katolické církve a transformace národních církví z obránců statu quo v protivníky autoritativních režimů a stoupců sociálních, ekonomických a politických reforem, 4) změny vnějšího prostředí, zahrnující v 60. letech 20. století nový postoj Evropského společenství k přijímání členů, změna v politice USA, která začala v roce 1974 podporovat lidská práva a demokracii v jiných zemích atd. a 5) tzv. lavinový efekt, tj. první případy demokratizace ovlivnily další země.²⁷

3.3.2. Typy přechodů

S. P. Huntington²⁸ vymezil tři typy přechodu k demokracii: transformaci, nahrazení a přesun.

Transformace (*transformation*): Dochází k ní v případě, kdy lidé u moci v autoritativním státě sami sehráli rozhodující úlohu v procesu likvidace nedemokratického politického systému a nastolení demokracie. Transformace vyžaduje, aby vláda, která se skládá z reformátorů, byla silnější než antisystémová opozice. Jedná se o jakousi demokratizaci „shora“, která má obvykle klidný průběh. Bývalí vládcí nedemokratického režimu nejsou nijak potrestáni.

Nahrazení (*replacement*): V tomto případě jsou reformátoři slabí, nebo v systému ani neexistují. Vládnou dogmatici, kteří jsou proti jakýmkoli změnám. Demokratizace proběhne tehdy, když opozice zesílí natolik, že je schopná dosavadní vládu svrhnout. Důležitým prvkem je zde nespokojenost občanů, kteří po obdržení nějakého podnětu

²⁶ Ženíšek, M., Přechody k demokracii v teorii a praxi, Plzeň, 2006, str. 42-44

²⁷ Huntington, S.: The Third Wave, Democratization in the Late Twentieth Century, Norman and London, 1993, str. 45-46

²⁸ na základě přehledu z díla Huntington, S. (1993): The Third Wave, Democratization in the Late Twentieth Century. University of Oklahoma Press: Norman and London, vytvořeného v: Ženíšek, M., Přechody k demokracii v teorii a praxi, Plzeň, 2006, str. 67 - 70

začnou svou nespokojenost veřejně vyjadřovat. Proces demokratizace je v tomto případě často provázen demonstracemi nespokojených občanů, kteří se dožadují změny režimu. Diktátory skoro vždy čeká trest.

Přesun (transplacement): Tento druh demokratizace je společným dílem autoritativní vlády a opozice. Vláda se nejprve rozhodne k mírné liberalizaci režimu a začíná do jisté míry ztrácet kontrolu nad událostmi. Opozice tohoto faktu využívá k zesílení svého postavení a vyvíjí ještě větší činnost. Vládcí na to reagují zostřením represí, které mají za cíl ovládnout situaci a snížit mobilizující politickou opozici. Obě skupiny si poté uvědomí vzniklou situaci a začínají jednat o možnosti realizace systémové změny cestou porozumění. Podmínkou přechodu je ochota vůdců autoritativního režimu a antisystémové opozice riskovat jednání. Síly jsou vyrovnané a výsledek není předem jasný.

Rozhodující pro průběh i výsledky přechodu jsou především aktéři a strategie, jež si volí. Kombinací těchto dvou faktorů vzniká vymezení čtyř základních (čistých) typů přechodu k demokracii: pakt, vnucení, reforma a revoluce.²⁹

Ve všech případech závisí jednak na zvolené strategii (příklon k vícestranné dohodě, nebo jednostrannému rozhodnutí, které je vynuceno použitím síly), a jednak na politických aktérech. Změny mohou být iniciovány zdola – aktéry, kteří byli vyloučeni z politického, ekonomického a sociálního řádu minulého režimu, nebo shora, tedy reprezentanty bývalého režimu.

Přechod paktem: Představuje variantu přechodu, v němž jsou iniciátorem změny vládní a opoziční elity. Příkladem zemí, kde došlo k přechodu k demokracii tímto způsobem jsou Venezuela 1958, Kolumbie 1957 a Španělsko po roce 1975. Významným prvkem tohoto typu tranzice je existence „smlouvy“, kterou se obě strany zaváží dodržovat. Běžnou součástí takové smlouvy tvoří dohoda mezi armádou a civilisty na podmínkách ustavení občanské vlády, dohoda mezi politickými stranami, které se zavazují soutěžit podle nových pravidel a v neposlední řadě rámcová dohoda mezi státní administrativou a podnikatelskými a obchodními sdruženími o nové formě spolupráce. Zpravidla v paktech nechybí kapitola týkající se procedurálních otázek demokracie.

²⁹ Říchová, B.: Přehled moderních politologických teorií, Praha, 2000, str. 244-245

Vnucení: I v tomto případě jde o přechod řízený shora, vládní elity se však v tomto případě rozhodnou využít k prosazení změn síly. Objektem tohoto tlaku jsou dosavadní představitelé moci. Političtí aktéři jsou tedy stejní jako v případě přechodu paktem, liší se však jejich strategie. Tyto typy přechodů iniciovaných shora mají v praxi nejlepší výsledky. Typickým příkladem je Turecko či Brazílie.

Přechod reformou: Jde o formu přechodu iniciovanou zdola, tedy od mas, které se snaží tlakem na vládní elity dosáhnout uzavření dohody, přičemž vládnoucí skupiny projevují ochotu ke kompromisům. Výsledkem je tedy vícestranná dohoda. Příkladem tohoto přechodu je Československo a Polsko.

Revoluce: Představuje násilný zásah radikalizovaných mas proti představitelům moci. Režim je poražen vojensky. Revoluce, jak dokazuje empirická zkušenost, nepřináší ustavení demokratického režimu, ale zpravidla jiné nedemokratické formy. Za příklad může posloužit Kuba, kde svržení Batistovy diktatury v roce 1959 vyústilo v implementaci totalitního komunistického režimu trvajících dodnes.

3.3.3. Tranzice

O'Donnell a Schmitter³⁰ definují tranzici jako interval mezi původním, autoritářským, a výsledným, blíže nedefinovaným, politickým režimem. Výsledkem změny systému nemusí být vždy demokratický systém – v mnoha případech dochází ke znovunastolení starého autoritářského režimu, popřípadě ke vzniku nové diktatury. Kromě toho může proces přechodu uvíznout na půli cesty, tzn. že sice dojde k odstranění autoritářského režimu, ale zároveň není dosaženo demokracie – proces zůstane zablokovaný. Takový typ režimů nazývají semidemokraciemi – formálně v nich jsou dodržována všechna kritéria demokracie, avšak chování aktérů je silně poznamenáno jejich osobními zájmy. Exekutiva v těchto zemích mívá sklon oslabit a podřídit si ostatní veřejné orgány, nezodpovídá se soudní, ani zákonodárné moci.

³⁰ O'Donnell, G., Schmitter, P. C., *Transitions from Authoritarian Rule. Tentative Conclusions about Uncertain Democracies*, Baltimore and London, 1986

Dle výše uvedeného lze přechod k demokracii definovat pomocí následujících tezí:

- přechod k demokracii je přechodné období mezi nedemokratickým režimem a demokracií, které provází zjevná institucionální nejistota,
- přechod k demokracii je strategickou situací vznikající s kolapsem diktatury,
- přechod k demokracii je interval mezi jedním a druhým politickým režimem,
- přechod k demokracii je proces, ve kterém jde o nahrazení nedemokratického režimu nějakým jiným a neurčitým režimem, který ve své výsledné podobě může mít charakter demokracie, nedemokracie, zmatku, revoluce nebo také občanské války.³¹

Teoretici přechodů k demokracii, kteří se zaměřují na roli politických aktérů³², mluví o třech fázích přechodu, které po sobě v ideálním případě následují. Jedná se o fáze: liberalizace, demokratizace a konsolidace.

Liberalizace: Jde o první fázi, v němž se vládní elity pokoušejí otevřít autoritářský režim, a to kontrolovaným způsobem. V důsledku tohoto otevírání dochází k rozšíření osobních občanských svobod – lidé tak například získávají větší názorovou svobodu a svobodu sdružování. Jde o proces kontrolovaný shora, a proto má toto rozšíření svobod zároveň horní limit, tzn. ani na základě nově nabytých svobod se občané nemohou aktivně podílet na procesu politického rozhodování. Liberalizace tedy znamená jistou modifikaci autoritářského režimu (zmírnění represí, rozšíření svobod), nikoli jeho změnu.

Demokratizace: Pokud dojde k vytvoření demokratických institucí, které zajistí politickou soutěž a širokou účast občanů na politickém procesu, mluvíme o demokratizaci. Zpravidla je demokratizace vyústěním liberalizace, je to druhý stupeň tranzice a důležité je, že mění zásadně charakter režimu.

Konsolidace: Demokratizační proces bývá následován třetí – nejsložitější – fází zvanou konsolidace. Ta je zahájena zvolením první demokratické vlády a ukončena stabilizací demokracie. Druhý mezník - dosažení stabilního demokratického režimu - je problematický, jelikož mezi teoretiky neexistuje shoda ohledně kritérií, která je potřeba splňovat, aby bylo režim možno považovat za konsolidovanou demokracii. Přechod k demokracii je ukončen tehdy, když žádná z demokratických institucí a autorit v zemi neodvozuje svou moc jinak než z demokratických procedur.

³¹ Ženíšek, M., *Přechody k demokracii v teorii a praxi*, Plzeň, 2006, str. 19

³² např. Linz-Stepan: *Problems of Democratic Transition and Consolidation. Southern Europe, South America, and Post-Communist Europe*, 1996

Autoři Stepan a Linz³³ definují konsolidovanou demokracii jako stav, při kterém není permanentně narušována integrita státu a pokud neexistuje permanentní tlak ze strany významných aktérů na zavedení nedemokratického režimu. Dále pak pokud většina veřejnosti vnímá demokracii jako nejlepší možný způsob vládnutí a pokud jsou konflikty řešeny v rámci demokratických pravidel.

Samotný přechod od nedemokratického režimu k demokracii může být vcelku rychlý a bezproblémový, ale dosažení konsolidace demokracie je daleko složitější a obtížnější. Jedná se o složitý politicko-sociální proces, složený z mnoha úkolů, mezi které patří např. změna politického systému, změna ekonomického systému, celkové přeorientování státu ve vztahu k okolnímu světu a zapojení se do mezinárodních aktivit demokratického světa.³⁴

3.3.4. Konsolidace demokracie

Existuje pět navzájem propojených oblastí, které by měla mít každá konsolidovaná demokracie. O těch lze mluvit ovšem pouze v případě, je-li splněna základní podmínka fungující demokracie: existence státu. Pokud se významná většina neidentifikuje se státem, tj. pokud existuje významná skupina lidí snažící se o samostatnost, nebo přidružení k jinému státnímu celku, je konsolidace těžko dosažitelná. Národní stát je tedy výchozím bodem a teprve na tomto základě můžeme představit pět oblastí, které Linz se Stepanem³⁵ považují za základní pilíře konsolidované demokracie. Jsou to:

- 1) Svoboda občanské společnosti. Tím se rozumí oblast, v níž existuje řada sdružení či hnutí s vlastní organizací, která zastupují nejrůznější zájmy. Běžný občan, který není součástí žádné zájmové skupiny, může svůj postoj vyjádřit například manifestací v ulicích.
- 2) Autonomní politická obec, důvěra a zákonné podmínky pro ni. Tou se rozumí klíčové instituce (politické strany, volby, volební zákon, politické vedení, mezistranické koalice, legislativa), které mají legitimní moc vykonávat vládu nad společností. Prostřednictvím demokratických institucí společnost volí a kontroluje

³³ Ženíšek, M., Přechody k demokracii v teorii a praxi, Plzeň, 2006, str. 82-84

³⁴ Kubát, M.: Postkomunismus a demokracie. Politika ve středovýchodní Evropě. Praha, 2003, str.16-17

³⁵ Linz, J. J.-Stepan, A: Problems of Democratic Transition and Consolidation. Southern Europe, South America, and Post-Communist Europe, London, 1996, str. 5-6

vládu. Politická a občanská společnost jsou vzájemně komplementární, což v praxi často není respektováno: Dokonce se v mnoha případech setkáváme s tím, že obě sféry – občanská a politická kultura – k sobě zaujímají vzájemně nepřátelské postavení. Tento protiklad je typický zejména pro nedemokratické režimy, kde se živořící ostrůvky občanské společnosti zpravidla vymezovaly proti státní moci. Přetrvává-li však tato antonymie i v období přechodu k demokracii, může to vést k potížím. Politická moc má být kontrolována občanskou společností a v pravidelných intervalech obměňována představiteli z jejích řad. V neposlední řadě mají reprezentanti politické moci plnit roli prostředníka mezi občanskou společností a státem a vytvářet pole pro dohodu v rámci platných norem.

3) Ústavní pravidla, která vymezují demokraticky moc. Další oblastí je vláda práva (rule of law), která by měla zajistit svobody jedince a nezávislý život občanských sdružení. Právní stát ukotvený v ústavě je nezbytnou podmínkou pro fungující občanskou a politickou společnost. Duch ústavy je něčím víc než pouhou vládou většiny. Je potřeba dosáhnout shody ohledně ústavy a také ohledně závazků ke způsobu vlády a vládním postupům.

4) Vytvořená struktura státní byrokracie sloužící demokratické vládě. Moderní stát musí mít k tomu, aby dobře fungoval, vytvořený kvalitní státní byrokratický aparát podléhající demokratické vládě, která jeho prostřednictvím stát efektivně spravuje, chrání práva občanů a zajišťuje základní občanský servis. Dobře fungující byrokratický aparát umožňuje státu společnost lépe řídit a regulovat – vybírat daně a poskytovat za ně občanům služby soudů, policie apod. V opačném případě, pokud nejsou tyto byrokratické struktury dobře vyvinuty, stát funguje neefektivně, a v důsledku toho se občané těžko dovolávají svých práv a základních služeb. S přechodem k demokracii bývá často spojen problém přetrvávání starých byrokratických struktur, tzn. v klíčových pozicích zůstávají i nadále osoby spojené s autoritářským režimem. V takových případech je fungování státu silně narušeno.

5) Dostatečná autonomie pro ekonomiku a ekonomické aktéry. Tento termín neztotožňují autoři Linz a Stepan ani s jedním z extrémních pojetí vztahu ekonomiky a státu – konsolidovaná demokracie se nevyskytuje v souvislosti s centrálně řízenou ekonomikou, ale ani s čistě tržním hospodářstvím. Moderní konsolidovaná demokracie vyžaduje řadu sociopoliticky vypracovaných a přijatých opatření: zákony, instituce a různé regulace. Všechna tato opatření vystupují v roli důležitého prostředníka mezi státem a trhem. Jistá míra autonomie trhu a rozmanitosti

vlastnictví je nutná k tomu, aby v občanské společnosti proudil život a nezávislost, což posléze vede k její participaci na demokracii. Pokud by však vše – majetek, ceny, pracovní místa, zásoby a jejich distribuce – bylo v rukou státu, zamezilo by to existenci politické společnosti, která je jednou z podmínek konsolidované demokracie.

Také opačný extrém, trh bez minimální státní intervence, je v praxi těžko proveditelný. Trh ke svému fungování potřebuje obchodní zákony, regulaci trhů cenných papírů, regulaci standardů (váhy, míry, ingrediencí) nebo ochranu majetku, státního i soukromého. Tyto potřeby vyžadují nutně zásahy státu. Demokracie není udržitelná, pokud stát nechrání oblasti, které nejsou atraktivní pro investice a podnikání, tzn. stát musí udržovat jistou rovnováhu a podporovat fungování oblastí jako zdravotnictví, vzdělání, doprava, bezpečnost, a zabraňovat tak příliš velké míře nerovnosti, která by byla pro demokracii destabilizující.

Moderní konsolidovaná demokracie může fungovat, stojí-li na pěti vzájemně propojených pilířích uvedených výše. Každá oblast demokracie se opírá a má vliv na ostatní.

3.3.5. Vládní elity

Při zkoumání přechodu je důležitý nejen samotný zlomový okamžik, ale také charakteristika předchozího režimu. Předchozí režim ovlivňuje jak přechod samotný, tak i míru konsolidace v dané zemi. Výchozí režim determinuje, resp. omezuje okruh možností přechodu k demokracii i míru konsolidace v dané zemi.

Linz a Stepan³⁶ v závislosti na typu nedemokratického režimu rozlišují typy vládních elit na: hierarchizovanou armádu, nehierarchizovanou armádu, občanské elity a sultánské elity.

Hierarchizovaná armáda: Hierarchizovaný vojenský režim se slučuje jedině s autoritarismem. Pro armádu je totiž vždy větší prioritou zachovat sebe sama jakožto instituci, než možnost vládnout. Jinými slovy vojenští velitelé ve chvíli, kdy nedemokratické vládnutí stojí příliš úsilí (že by jeho nároky dokonce mohly trvale poškodit pozici armády), vždy upřednostní strategii opustit vládní pozice a přistoupit

³⁶Balík, S., Kubát, M.: Teorie a praxe totalitních a autoritativních režimů, Praha, 2004

na svobodné volby. Armáda je součástí státního aparátu a odvozuje z něj svou moc. Má tudíž zájem na stabilní situaci v zemi. Proto vždy, existují-li příznivé podmínky pro demokracii, volí strategii vedoucí k jejímu prosazení. A pokud situaci otočíme, armáda se ujímá vlády nedemokratickou cestou pouze v situaci, kdy je ohrožena stabilita země. Zároveň však platí, že armáda, jakožto trvalá složka státního aparátu, nepřispívá k rychlé konsolidaci demokracie. Vojenští političtí aktéři totiž i po odklonu od nedemokratického režimu zůstávají na svých pozicích ve státním aparátu, a jsou tak i nadále protagonisty politického dění, což brání přetrhání vazeb s minulým režimem. Pokud je navíc koalice stojící proti vládnoucím vojenským byrokratům slabá a nejednotná, získává vládní elita silnou pozici k vyjednávání. V důsledku toho může dosáhnout značných zisků v podobě uchování nejrůznějších výsad a kontroly nad určitými strategicky důležitými oblastmi. Představitelé vojenského režimu si z takovéto pozice mohou například vymínit, že nebudou potrestáni za hrubé porušování lidských práv, kterého se dopustili v období své vlády. To je případ Argentiny a Chile, kde se demokraticky zvolená vláda musela potýkat se silným vlivem armády bránícím konsolidaci demokracie. Redukce oblastí vlivu a přetrvávajících nedemokratických výsad složek starého režimu je hlavním úkolem, o jehož vyřešení se musí postarat představitelé nového demokratického režimu.

Nehierarchizovaná armáda: Tento typ politického aktéra činí přechod k demokracii a její konsolidaci o něco méně složitými. Pokud se totiž režim ocitne v těžkostech, volí armáda sebe-vytěsnění z vládních pozic a znovuobnovení hierarchie uvnitř instituce. V případě vypořádání se s minulostí prokazují vojenské složky bez pevné vnitřní struktury také více náklonnosti a ochoty ke kompromisnímu řešení. Jinými slovy jsou ochotny podívat se na představitele starého režimu jako na viníky, kteří poškozovali lidská práva, avšak nečinili tak z pozic armády jako instituce, ale pod hlavičkou izolované skupiny, která se vzepřela vnitřní hierarchii.

Občanská vláda: Vládní elity občanského charakteru mají dostatečnou sílu a institucionální zázemí k zahájení a řízení procesu přechodu k demokracii a navíc mají velmi často silnější motivaci k vyjednávání s opozicí. Přesto zde mohou nastat problémy, pokud například liberalizační fáze pomůže ke znovu-vytváření systému, což může vést následně k ustrnutí tranzičního procesu. Pokud srovnáme nebezpečí pro konsolidační proces vycházející od vojenských a občanských politických aktérů,

shledáme, že armáda, jakožto stabilní složka státního aparátu, představuje pro ustavení plnohodnotné demokracie větší překážku. Občanská politická strana postrádá podobné institucionální zařazení do státního aparátu a nemůže si tudíž udržet tak rozsáhlou kontrolu nad klíčovými oblastmi jako armáda. Samozřejmě jde o zjednodušené tvrzení, které je potřeba modifikovat v souvislosti s výchozím bodem tranzice. Pokud stojí na počátku tranzice totalitní režim, je velmi pravděpodobné, že nejvyšší nomenklatura vládních elit bude zaujímat důležité pozice i ve státním aparátu mladého demokratického režimu. Vysocí představitelé vládních elit bývalého nedemokratického režimu, kteří se infiltrují do aparátu nového systému, nemají za cíl v první řadě rozložit tento režim, nýbrž z něho profitovat. Ze svých pozic mohou leckdy manipulovat dění a získávat tak pro sebe větší výhody – potud jsou s novou politickou formou spokojeni a nesnaží se aktivně o její rozložení. Zájmy příslušníků armády nejsou takto individualistické, ale naopak spíše kolektivní. Snaží se udržet si i v novém prostředí své dřívější výsady a zamezit případným krokům spravedlnosti, které by se dotýkaly armádní instituce. Proto v případě vojenských struktur hrozí otevřený projev nesouhlasu s novým systémem.

Sultánský typ vládních elit ponecháme stranou, jelikož se nevztahuje k zemím, jejichž politickými systémy se v této práci chceme zabývat.

3.3.6. Vlivy na přechod k demokracii

Souvislosti, v nichž se přechod k demokracii odehrává, můžeme rozdělit na domácí a zahraniční. Přirozeně větší vliv na úspěch tranzice mají domácí okolnosti, přesto zde alespoň okrajově uvedu některé ze zahraničních vlivů.

Sílu zahraničního vlivu pocítilo například v roce 1968 Československo, kdy byl zásahem z vnějšku zastaven liberalizační proces. Obdobnou zkušenost zažilo Maďarsko v roce 1956 – probíhající revolučně-demokratizační proces byl pod vnějším nátlakem zastaven. V obou případech tedy zasáhl silný hegemon v oblasti a za použití ozbrojených sil zabránil startujícím změnám a zakonzervoval v obou zemích nedemokratickou politickou formu, již byl sám nositelem. Může se stát, že nedemokratický, avšak vojensky vybavený režim obsadí jinou – demokratickou, ale vojensky méně vyspělou – zemi a svrhne tamní vládu. Tendence však může být i opačná – demokratický stát ovlivní nedemokratické země v regionu. Minimálně

může ať už aktivně, nebo formou pasivního vzoru pomoci nastartování liberalizačního procesu. Další vývoj tohoto procesu pak závisí na vnitropolitických podmínkách daného státu. Aktivní zásah regionálních hegemonů s demokratickým systémem může mít různé podoby. Pokud například v některé ze sousedních zemí směřuje – byť demokratickou cestou – politický vývoj opačným směrem, než jakým se ubírají zájmy vlivného státu v oblasti, může se rozhodnout zasáhnout a svržením demokracie napomoci v zájmu stability v regionu ustavení nedemokratické vlády. Zde poslouží jako příklad Chile, které v roce 1973 procházelo hlubokou krizí destabilizující celý region. Zhoršující se situace vedla demokratické Spojené státy k rozhodnutí podpořit vojenský puč, jehož výsledkem bylo nastolení autoritářského režimu.

Jiným důležitým kontextovým prvkem je vztah té či oné země k politickým formám. Pokud je demokracie vnímána jako jedna z mnoha možných forem a nezaujímá nikterak výjimečné postavení, snižuje to možnosti rychlého a hladkého přechodu k ní. V opačném případě, je-li prostředí k demokracii vstřícné a přijímá-li ji jako formu výrazně převyšující ostatní ideologie, lze očekávat lehčí průběh ustavování demokracie.

Dále se zamyslíme nad ryze vnitřními souvislostmi, které buď napomáhají, nebo naopak brání konsolidaci demokracie. Patří mezi ně:

Ekonomická situace: Teoretici se často ubírali cestou zkoumání vztahu různých indikátorů, jako jsou ekonomický růst, gramotnost, úroveň vzdělání, stupeň urbanizace, stupeň industrializace, k demokratickému rozvoji. Monitorováním těchto indikátorů lze zjistit obecnou charakteristiku společnosti, z níž lze usuzovat o její připravenosti pro ustavení demokracie, ale některé korelace mohou být silně zavádějící. Například tvrzení, že ekonomický růst je podmínkou pro demokratický rozvoj, nemá obecnou platnost. Pokud tomuto růstu neodpovídá rozvoj institucí, může být jeho vliv naopak destabilizující. Hospodářský růst tedy sám o sobě nijak nezaručuje úspěšný přechod k demokracii.

Legitimita režimu: Takovým faktorem, který úzce souvisí s ekonomickou efektivitou režimu je legitimita. Ta představuje pro stabilitu režimu zásadní podmínku. Efektivní fungování režimu a ekonomický rozvoj vytvářejí hodnotovou orientaci ve společnosti, na základě které je přisuzována legitimita demokratickým institucím. Důležitým východiskem pro legitimitu režimu je tedy schopnost efektivně odpovídat na aktuální

požadavky obyvatel. Vláda musí vyřešit otázku majetkových a politických práv občanů. Nedostatečná reakce na požadavky obyvatel zvyšuje pravděpodobnost ztráty legitimacy, jelikož občané ztrácejí víru v hodnotu institucí. Ve vztahu ke zkoumanému fenoménu – tranzici – mohou oba faktory částečně přispět k rozhybání procesu. Některé nedemokratické režimy ospravedlňovaly svou existenci skutečností, že se společnost ve chvíli převzetí vlády nacházela ve stále se prohlubující socioekonomické krizi a všechna demokratická řešení byla v té chvíli riskantní. Svou legitimitu tak čerpaly právě z povinnosti a nutnosti zvládnout tuto výjimečnou situaci. Mezi autoritářskými režimy najdeme několik takových, které dosáhly velmi slušných ekonomických výsledků a právě v těchto případech může hospodářský rozvoj přispět k nastartování demokratizace. Režim totiž zánikem „výjimečné situace“, která si vyžádala výjimečné prostředky, ztrácí možnost sebeospravedlnění, a v důsledku toho i svou legitimitu. Např. v Chile se hospodářská situace během Pinochetovy diktatury stabilizovala, což postupně vedlo ke zmírnění represí a otevření cesty pro demokratické alternativy.

Charakter ústavy: Důležitým vnitropolitickým faktorem, který usnadňuje nebo naopak znesnadňuje přechod k demokracii je charakter ústavy. Existuje mnoho alternativ, jak se v období tranzice s ústavou vypořádat. Vše závisí od typu přechodu – pokud například vznikne prozatímní vláda, často je vytvořena provizorní ústava, v níž mohou být ukotveny některé nedemokratické prvky, které mají usnadnit prozatímní vládě stabilizovat situaci. Dokud nejsou tyto nedemokratické formule z ústavy vyškrtnuty, nebo dokud není nahrazena provizorní ústava ústavou demokratickou, je proces tranzice ohrožen, nebo alespoň velmi narušen. Jindy dochází k vytvoření nové demokratické ústavy, do které jsou však vlivem omezujících okolností panující kolem jejího vzniku zakomponovány některé nedemokratické prvky. V některých případech zůstává v platnosti ústava z éry předchozího režimu, která je doplněna o různé dodatky. Bývalé vládní elity tak i nadále mají (ústavou zaručenou) kontrolu nad různými oblastmi, což zabraňuje realizaci přechodu k demokracii v plném rozsahu. Velmi často je tento stav důsledkem dohody mezi vládními a opozičními politickými aktéry, kdy si vládní elity snaží zajistit vliv a pozice ve státním aparátu nového režimu. Konsolidace je vyloučena do té doby, než jsou z ústavy odstraněny nedemokratické prvky dávající moc představitelům bývalého režimu. Toto je případ Chile, kde staré struktury měly moc ovlivňovat politický vývoj z významných pozic uvnitř státního aparátu.

Dědictví minulého režimu: V rámci kontextu je potřeba zkoumat také faktor, který nazveme „dědictví minulosti“. V této souvislosti bude potřeba odpovědět na otázky týkající se předchozího autoritářského režimu – bude nás zajímat jeho povaha, doba jeho trvání, způsob jeho fungování a posléze do jaké míry to vše ovlivňuje, či determinuje přechod k demokracii a možnost konsolidace demokracie. Zděděný prostor politických institucí starého režimu velmi zásadně ovlivňuje typ přechodu, který političtí aktéři zvolí. Historicky dané sociální a politické struktury ovlivňují rozhodnutí politických aktérů – stanovují hranice, a dostupné možnosti. Omezení, která vyplývají z předchozího režimu jsou v jednotlivých případech velmi specifická.

4. Stručná historie totalitních / autoritativních režimů v Chile a ČR

4.1. Autoritativní režim v Chile

4.1.1. Historické pozadí

Na počátku sedmdesátých let dvacátého století byla v Chile u moci levicově revoluční vláda pod vedením prezidenta Salvadora Allendeho. Ten zvítězil v prezidentských volbách v roce 1970, kdy jako kandidát Lidové jednoty (UP - levicová koalice socialistů, komunistů, anarchistů a „socialistických křesťanů“) získal 1 075 616 (36,3 %) hlasů těsně porazil svého protivníka, kandidáta za Národní stranu Jorge Alessandriho s 1 036 278 (34,98 %) hlasy a křesťanskodemokratického Radomira Tomice, který získal 824 849 (27,84 %) hlasů.³⁷

Jelikož však nikdo z kandidátů nedosáhl absolutní většiny hlasů, rozhodoval dle tehdy platné ústavy o budoucím prezidentovi parlament a vzhledem k vyrovnanosti hlasů bylo zřetelné, že rozhodující roli sehrají křesťanští demokraté. Pravice i americká diplomacie se snažila křesťanské demokraty přesvědčit, aby volili kandidáta pravice, nicméně křesťanskodemokratičtí poslanci se rozhodli respektovat nepsaný zákon, podle něhož se prezidentem stává vždy kandidát strany s největším počtem hlasů, tedy Salvador Allende. Křesťansko demokratická strana si však uvědomovala Allendeho problematičnost a tak svou podporu podmínila písemnou garancí respektování ústavy, plurality politických stran, tiskové svobody, svobody shromažďování, projevu, vzdělání a tak podobně.³⁸ Allende nakonec získal 153 hlasů. Pouhých 35 hlasů bylo pro konkurenčního kandidáta Alessandriho a zbytek (7) se zdržel hlasování.³⁹

Po svém zvolení prezidentem začal Allende uvádět v chod svůj volební program. Ekonomika byla podřízena striktní státní kontrole, byly znárodňovány doly, zahraniční banky, radiokomunikace i velké průmyslové podniky. Radikální byla též pozemková reforma, kdy bylo zestátněno přes 5 milionů hektarů soukromých pozemků. Allende dále přerozděloval národní bohatství pomocí vyššího zdanění bohatých, zvyšování

³⁷ Elección presidencial de Chile (1970), on-line

³⁸ Skřípský, M.: Autoritativní režimy Augusto Pinocheta a Francisca Franca, on-line

³⁹ Kunc, J.: Salvador Allende, Praha, 1987, str. 94-95

mezd státních zaměstnanců, redistribuce půdy a státní kontrolou cen potravin. To mělo za následek politickou polarizaci chilské společnosti jako nikdy v historii.⁴⁰

První rok vlády UP se zdálo, že je ekonomická reforma úspěšná. V roce 1971 HDP vzrostl o více než 8 %, inflace poklesla z 36,1 % v roce 1970 na 22,1 % v roce 1971 a nezaměstnanost ve stejném období klesla z 5,7 % na 3,8 %. Průměrné platy vzrostly o 22,3%.⁴¹

Tento úspěch byl však jen dočasný. Během období mezi lety 1971 a 1973 bylo zestátněno kolem 500 podniků a vyvlastněna více než čtvrtina veškeré zemědělské půdy. Toto období je charakteristické hlubokou ekonomickou a politickou krizí. Před jejím koncem klesl HDP na hlavu a reálné platy na nižší úroveň než v roce 1970. Zemědělská produkce se nacházela na úrovni počátku šedesátých let. Vládní deficit převyšoval o 20 % HDP a na černém trhu byl kurz deviz desetkrát vyšší než na oficiálních místech.⁴²

Vláda podporovala ekonomiku prostřednictvím vydávání bankovek. Konečným výsledkem byl nárůst množství peněz v oběhu o 173 % v roce 1972 a o 413 % v roce 1973, ve třech letech se tak množství peněz zvýšilo skoro 30 krát. Chilská měna se tak prakticky zhroutila.⁴³ To vedlo k nedostatku spotřebního zboží a potravin a k vytvoření černého trhu. Všeobecnou ekonomickou krizi ještě umocnily kroky Spojených států, které se obávaly vytvoření „druhé Kuby“, a které proto zahájily úspěšnou blokádu Chile. Proti Allendeho ekonomicky neúspěšné politice nakonec začaly protestovat i masy pracujících. V této vyhocené chvíli Allende jmenoval na post velitele pozemních ozbrojených sil generála Augusto Pinocheta.⁴⁴

Jedenáctého září 1973 provedla armáda, za podpory CIA a pod Pinochetovým vedením, násilný a krvavý politický převrat. Armáda vyjela do ulic, kde se setkala jen s velmi slabým odporem, načež zaútočila na prezidentský palác. Salvador Allende se odmítl vzdát a po krátkém dobývání paláce v něm zemřel. Přesný konec Salvadora Allendeho není doposud znám a není jasné, jestli se prezident zastřelil sám, nebo byl zabit vzbouřenci. Moc v zemi převzala chilská vojenská junta.⁴⁵ Podle dokumentace uvolněné ministerstvem zahraničí Spojených států dostával Pinochet již dříve americkou vojenskou pomoc, která dosáhla v roce 1972 částky

⁴⁰ Chalupa, J.: Chile, Praha, 2006, str. 86 - 87

⁴¹ Historia Económica de Chile, on-line

⁴² tamtéž

⁴³ Historia Económica de Chile, on-line

⁴⁴ Chalupa, J.: Chile, Praha, 2006, str. 90

⁴⁵ Kunc, J.: Salvador Allende, Praha, 1987, str. 125 - 128

10,9 milionů USD, aby bylo možné provést připravovaný plán na svržení chilské vlády.⁴⁶

4.1.2. Ideologie a podoba režimu

Po svržení Allendeho se stala vykonavatelem moci vojenská junta, v níž pod vedením Augusto Pinocheta Ugarte (*1915 - †2006) zasedli nejvyšší představitelé armádních složek. Námořnictvo zastupoval admirál José Toribio Merino, letectvo zastupoval generál Gustavo Leigh a policejní složky byly reprezentovány generálem Cesarem Mendozou. Pinochet, kromě funkce prezidenta junty, zastával také post zástupce pozemního vojska. V nově ustavené vládě zasedalo deset vojenských důstojníků a čtyři civilisté.⁴⁷

Junta okamžitě rozpustila levicové strany, pozatýkala jejich čelné představitele a tvrdě likvidovala všechny pozůstatky Allendeho socialistické politiky. Ústava z roku 1925 byla zrušena, došlo k rozpuštění parlamentu a vyhlášení výjimečného stavu. Zákonodárna i výkonná moc se přesunula do rukou junty.⁴⁸ Junta také ustanovila, že bude respektovat nezávislost justice. Generál Leigh se vyjádřil, že v Chile se již nebudou konat volby, které označil za zbytečnou ztrátu času, energie a peněz. Také řekl, že nebude obnovena svoboda tisku ani činnosti politických stran. Odůvodnil to tím, že není čas na schůze, dialogy a debaty v Kongresu.⁴⁹ Obavy, že by v zemi mohla vypuknout občanská válka, se nepotvrdily. Místo toho nastoupila tvrdá represe politických protivníků junty. Proběhlo masové zatýkání, vraždy a „mizení“ osob, brutální mučení a celková likvidace levice a odborů. Komise pro lidská práva v roce 1988 uvedla, že od počátku diktatury bylo v Chile evidováno 15 405 vražd, 2206 zmizelých osob a na 200 000 Chilanů uteklo do zahraničí.⁵⁰ Pověstným byl Národní stadion (*Estadio Nacional*), který se po svržení Allendeho stal obrovskou věznicí, kde docházelo k mučení všeho druhu a popravám. Junta se cíleně zaměřila na rychlou demobilizaci a depolitizaci obyvatelstva a stabilizaci celé situace v zemi. Ozbrojené síly zacházely se členy UP jako s nepřítelem, který má být vyhlazen. Junta také v rámci stabilizace uzavřela parlament, cenzurovala média, provedla čistky na univerzitách, páčila knihy a zakázala všechny politické strany a veškeré aktivity

⁴⁶ Klein, S.: Nejkrutější diktátoři v dějinách, Frýdek-Místek, 2004, str. 192

⁴⁷ Derechos Chile: Cronología – 1973, on-line

⁴⁸ Chalupa, J.: Dějiny Argentiny, Uruguaye a Chile, Praha, 2002, str. 445

⁴⁹ Rybářová, J.: Chilská tragédie, Praha, 1975, str. 91

⁵⁰ Chalupa, J.: Dějiny Argentiny, Uruguaye a Chile, Praha, 2002, str. 442 - 443

odborů. Byla změněna tradiční jména provincií, bylo zakázáno nosit indiánské pončo, řada lidových svátků a veselic byla nahrazena vojenskými přehlídkami. Vysokou moc také získala tajná policie DINA (*Dirección de Inteligencia Nacional*), která zastrášovala, věznila, mučila, nechávala zmizet nebo nepokrytě vraždila tisíce lidí, kteří Allendeho dříve podporovali, ale také ty, kteří se vyslovovali proti novému režimu. DINA neměla prakticky žádná omezení a o všech svých aktivitách informovala přímo samotného Pinocheta, kterému byla odpovědná. Vedl ji plukovník Manuel Contreras, jehož úkolem bylo vyvraždit politické oponenty nového chilského režimu, ať již byli uvnitř státu, či za jeho hranicemi.⁵¹

Důležitou skutečností bylo rovněž ustavení válečných soudních tribunálů, které mohly soudit i retroaktivně. Bylo tak možné, aby byli lidé trestáni za něco, co udělali před 11. zářím 1973, a co nebylo podle tehdejší legislativy trestné. Tyto speciální soudy byly juntou ospravedlněny vyhlášením výjimečného stavu. Klasické soudy tak ztratily jurisdikci nad zločiny, které měly co dočinění s politikou, pracovní disciplínou a ekonomickým pořádkem. V praxi to vypadalo tak, že mohly být udělovány velice tvrdé tresty např. za stávkou, což byl podle oficiálního slovníku „bojkot výroby“.⁵² Pinochet si také začal budovat svoji pozici a osobní moc. Sám jmenoval intendanty regionů a dokonce i starosty měst. Většina ministrů byla aktivními či bývalými vojáky. S výjimkou ministerstva spravedlnosti se vojáci vystřídali v čele každého ministerstva. Byli rovněž jmenováni i do ekonomických orgánů, jako jsou Centrální banka či představenstva strategických podniků.⁵³

4.1.3. Ústava

Během šedesátých a začátku sedmdesátých let bylo Chile pravděpodobně nejvíce politizovanou zemí v Latinské Americe. Politika a politické strany byly každodenní součástí života chilských občanů. Vojenským převratem v září 1973 však veškeré politické dění mezi prostými Chilany vzalo za své. Silva příhodně píše, že Pinochetův režim okamžitě zavedl politiku antipolitiky.⁵⁴ Přestože se junta cíleně snažila o depolitizaci obyvatelstva, na začátku 80. let potřebovala jeho spolupráci a projevení náklonnosti k režimu, což by mělo za následek legitimaci režimu. Vhodným nástrojem

⁵¹ Klein, S.: Nejkrutější diktátoři v dějinách, Frýdek-Místek, 2004, str. 193

⁵² Chalupa, J.: Dějiny Argentiny, Uruguaye a Chile, Praha, 2002, str. 444

⁵³ tamtéž s. 446

⁵⁴ Silva, P.: Doing Politics in a Depoliticised Society: Social Change and Political Deactivation in Chile, s. 63

pro dodání legitimacy juntě se stala nová ústava, která by byla potvrzena přímo samotným lidem v plebiscitu. Odpovědnost za nově vytvořenou ústavu nesl Enrique Ortúzar, což byl ministr spravedlnosti v bývalé Alessandriho vládě. Ortúzar vedl skupinu právních odborníků, kteří novou ústavu vypracovali. Tato ústava byla předána juntě, která jako jediná mohla vznést požadavky na její další úpravu. Hlavní představitelé politických stran (nevyjímaje bývalého prezidenta Eduardo Freie), které již touto dobou byly zakázané, neměli žádnou možnost na tvorbě ústavy participovat. Přesto vzniklo několik uskupení, z nichž nejvýznamnější byla Skupina 24, která byla vytvořena křesťanskými demokraty. Tyto skupiny se snažily prosadit své vlastní návrhy do nové ústavy. Režim však jejich působení jednoduše ignoroval.⁵⁵

Přijetí nové ústavy by pro Chile znamenalo, že se potvrzuje stávající model konzervativní a centralizované moci. Umožnilo by to rovněž vládu Augusto Pinocheta na dalších osm let, po jejichž uplynutí by junta jmenovala oficiálního kandidáta, o němž by se hlasovalo v referendu. V případě jeho odmítnutí by se uskutečnily svobodné prezidentské volby.⁵⁶ Zejména možnost svobodných voleb po osmi letech byla občanům režimem prezentována jako hlavní důvod pro to, aby podpořili v plebiscitu novou ústavu. Bylo zdůrazňováno, že její odmítnutí by znamenalo návrat k chaosu roku 1973 a další trvání „anarchistické“ ústavy z roku 1925. Ta nebyla již jednou vojskem respektována, takže nebylo vůbec vyloučeno, že by ji armáda porušila znovu. Stabilita a respektování nové ústavy bylo pro chilské občany vážným argumentem, proč by měli souhlasit s režimem připravenou ústavou. I pro opozici představoval plebiscit dilema, jestli se má zapojit do kampaně, nebo boj proti ústavě zavrhnout. Ta se nakonec rozhodla pro první možnost a začala přesvědčovat občany, aby při lidovém hlasování zvolili možnost „NE“.⁵⁷ Nejvýraznějším zastáncem možnosti „NE“ byl bývalý prezident Frei, který se o přesvědčení veřejnosti pokusil na shromáždění v srpnu 1980. Tato akce ale byla pro opozici jen málo prospěšná. Vládě se nakonec podařilo přesvědčit opozici, že tato ústava nabízí největší šanci pro ukončení vojenského režimu.⁵⁸

Nová ústava byla dokončena v roce 1980 a o rok později o ní režim nechal hlasovat v plebiscitu. Podle oficiálních výsledků hlasovalo 65,71 % voličů pro přijetí nové

⁵⁵ Caviedes, C. N.: Elections in Chile: the road toward redemocratization, Boulder, 1991, str. 29

⁵⁶ Chalupa, J.: Dějiny Argentiny, Uruguaye a Chile, Praha, 2002, str. 449

⁵⁷ Gazmuri C.: El Lugar de Pinochet en la historia. Una interpretación política de la experiencia autoritaria. 1973 – 1990, on-line

⁵⁸ Caviedes, C. N.: Elections in Chile: the road toward redemocratization, Boulder, 1991, str. 29 - 30

ústavy a 30,19 % proti. To znamená, že 4 121 067 voličů jí podpořilo, zatímco 1 893 420 s ní nesouhlasilo. Pouhých 256 881 voličů nehlasovalo nebo vhodilo do urny bílý lístek, což činí 4,1 % z celkového počtu.⁵⁹

Nová ústava se rovněž zmiňovala o legislativním procesu. Snažila se tak zde navázat na demokratické tradice v Chile, které bylo zvyklé na to, že zákonodárná moc a iniciativa byla v rukou parlamentu. V ústavě tedy bylo zmíněno, že na legislativním procesu v zemi se podílejí dvě komory parlamentu. Poslanecká sněmovna měla 120 členů. Jejich počet odpovídal tomu, aby na každou ze 60 volebních oblastí připadali dva poslanci. Všichni poslanci jsou ve funkci čtyři roky ve stejném čtyřletém cyklu. Aby poslanec mohl nastoupit do úřadu, musel být starší jedenadvaceti let, mít volební právo a musel mít dokončené středoškolské vzdělání. Senát se pak podle nové ústavy skládal z 38 členů. Ti byli do svých funkcí voleni na osmileté volební období, přičemž polovina z nich se mění po volbách jednou za čtyři roky. Senátoři pak oproti poslancům museli být starší čtyřiceti let a museli žít v regionu, který reprezentují, alespoň tři roky. Ještě rok po odchodu ze svých funkcí jsou z kandidatury na tyto posty vyloučeni vysocí státní představitelé jako ministři či soudci.⁶⁰

4.1.4. Ekonomika

Pinochet se v ekonomické části své politiky plně zaměřil na liberální ekonomický model, který byl podporován skupinou ekonomů zvanou Chicago Boys. Byli to ekonomové ovlivnění chicagskou ekonomickou školou Milтона Friedmana. Na klíčové křeslo ministra pro ekonomiku byl dosazen Sergio de Castro, který se tak stal hlavní postavou ekonomických reforem.⁶¹ Dá se říci, že na hlavu otočil dosavadní ekonomické kroky Allendeho vlády. Ekonomický liberalismus znamenal politiku volného trhu a radikální omezení sociálních dávek. Dařilo se tak potlačit inflaci a bývalí vlastníci dostávali své majetky zpět. Okamžitě se začaly snižovat a rušit celní bariéry a do země byl lákán zahraniční kapitál. Došlo také ke značnému snížení podílu platů státních zaměstnanců na HDP ze 66 % v roce 1972 na 38,2 %

⁵⁹ Whelan, J.R.: Desde las cenizas: vida, muerte y transfiguración de la democracia en Chile 1833-1988, Santiago de Chile, 1993, str. 762

⁶⁰ Hudson, R.: Chile: A Country Study: The Legislative Branch, on-line

⁶¹ Gazmuri C.: El Lugar de Pinochet en la historia. Una interpretación política de la experiencia autoritaria 1973 – 1990, on-line

v roce 1974.⁶² Pinochet se snažil o ekonomiku plně nezávislou na státu a osvobozoval jí od restrikcí minulé vlády. Ekonomika se dostala plně z vlivu státu do vlivu soukromého sektoru. Občanům Chile se tak dostalo plné ekonomické svobody náhradou za svobodu politickou, čímž mělo dojít k depolitizaci společnosti a konsolidaci režimu generála Pinocheta.

Pinochet a Chicago boys plně podporovali angažovanost občanů v ekonomické sféře. Neoliberální model přímo nutil občany k opuštění kolektivního myšlení. Místo toho bylo podporováno dosažení individuálních cílů. Štěstí a individuální odměny měly být nalezeny v trhu díky neustálým pokusům o zlepšení svého životního standardu a ve spotřebě zboží. Prakticky byl vytvořen nový hodnotový systém, kde hlavním cílem bylo naplnění konzumních žádostí. Úmyslem bylo nahradit stát vládou trhu jakožto hlavním mechanismem rozdělování společenského bohatství. Hospodářská modernizace byla významně postavena na plné otevřenosti ekonomiky a jejím začlenění do světového trhu. Díky tomu chilská vyšší a střední třída dramaticky zvýšila svůj přístup ke konzumnímu zboží z celého světa. Vojenský režim tak dal rovnítko mezi modernost a konzum. V tomto systému začala být sociální mobilita závislá na osobním výkonu v konkurenční ekonomice. Nakonec expanze konzumního způsobu života vytvořila společnost pasivního konformismu, která přijala za své neoliberální heslo o osobním uspokojení potřeb.⁶³

Zestátněné společnosti byly znovu privatizovány a do země začal proudit zahraniční kapitál. Rostla průmyslová výroba, ekonomika se rozvíjela, ale pracující na dolních příčkách společenského žebříčku naopak postihovala rostoucí nezaměstnanost. Pomyslné nůžky mezi bohatými a chudými se kvůli těmto reformám ještě více rozevřely. V roce 1989 většina pracujících vydělávala méně než v roce 1973, zatímco příjmy zaměstnavatelů prudce stoupaly.⁶⁴ V roce 1969 příjmy 8,4 % chilských rodin nedosahovaly výše, která by zabezpečovala základní nutriční potřeby jejich členů, zatímco v roce 1976 to bylo již 27,9 %. V tomto roce byla chudoba mimo jiné způsobena mezinárodní recesí způsobenou růstem cen ropy a politikou uskutečňovanou ekonomickými autoritami, aby se potlačila inflace. Po odeznění šoku se situace zlepšila a v roce 1979 žilo v bídě 11,7 % rodin.⁶⁵ Na druhou stranu vznikly

⁶² Chalupa, J.: Chile, Praha, 2006, str. 93

⁶³ Silva, P.: Doing Politics in a Depoliticised Society: Social Change and Political Deactivation in Chile, s. 68 - 69

⁶⁴ Klein, S.: Nejkrutější diktátoři v dějinách, Frýdek-Místek, 2004, str. 196 - 197

⁶⁵ Pollack, M.: Chudoba a trh práce: Velké Santiago 1969-85, Bratislava, 1991, str. 25

v zemi velkokapitalistické kruhy, které byly propojeny s představiteli režimu. Pinochetovi poskytovaly podporu a odměnou jim za to bylo rostoucí bohatství, kterého se jim dostalo z privatizace státních podniků.⁶⁶ Jako příklad propojení režimu s vysokými finančními kruhy privátního sektoru může sloužit konglomerát Cruzat-Larrarín. Tato největší finanční skupina v zemi byla vedena bývalými ministry Cauasem, Lénizem, Barahonou, Piñerou a de la Platou. Jméno této skupiny pocházelo z privatizace státních podniků v polovině 70. let. V roce 1981 se dokonce skupina stala vlastníkem Providie, což byl největší penzijní fond v zemi.⁶⁷

V duchu ekonomické stabilizace a následného zlepšování situace se nesla počáteční etapa Pinochetovy vlády. Její konec nastal v roce 1982, kdy Chile zasáhla mezinárodní dluhová krize, která měla pro otevřenou chilskou ekonomiku katastrofální následky. Nezaměstnanost se dostala nad 20 % a velká část bankovního sektoru zbankrotovala. Pragmatická ekonomická politika s důrazem na expanzi a růst exportu však vyvedla zemi z krize a upevnila protržní reformy.⁶⁸

Přesto se HDP, který od roku 1976 rostl velice uspokojivým tempem, propadl v roce 1982 o 14,1 % a o dalších 0,7 % v roce 1983. Stát pak musel pomoci finančním institucím i klíčovým průmyslovým podnikům výdaji v řádech miliard amerických dolarů.⁶⁹ Nastal také opět pád chilských obyvatel do bída. Po vcelku uspokojivém období konce 70. let, kdy byla úroveň bída jen nepatrně nad úrovní z roku 1969, nastal vinou krize propad životní úrovně, kdy se pod hranici bída dostalo celých 23 % chilských rodin.⁷⁰

Pozornost si jistě zaslouží i zemědělství, kterému se Pinochet rovněž v rámci reforem věnoval, a které nakonec patřilo k jeho největším ekonomickým a reformním úspěchům. Jak již bylo zmíněno, Allende v rámci vlastních zemědělských reforem socialisticky redistribuoval a zestátnoval půdu. Pinochet proto přišel v rámci ekonomického neoliberalismu s tzv. zemědělskou protireformou. Tím hlavním, kdo tvořil novou zemědělskou politiku, ovšem nebylo ministerstvo zemědělství, ale ministerstvo financí a ekonomiky. Chilskému zemědělství tak byla předepsána privatizace zestátněného a zkolektivizovaného sektoru, drastická redukce či přímo

⁶⁶ Borutzky, S.: From Chicago to Santiago: Neoliberalism and Social Security Privatization in Chile, str. 661

⁶⁷ tamtéž

⁶⁸ Hudson, R.: Chile: A Country Study: The Military Government's Free-Market Reforms, 1973-90, on-line

⁶⁹ Gazmuri C.: El Lugar de Pinochet en la historia. Una interpretación política de la experiencia autoritaria. 1973 – 1990, on-line

⁷⁰ Pollack, M.: Chudoba a trh práce: Velké Santiago 1969-85, Bratislava, 1991, str. 25

eliminace celních bariér a dalších protekcionistických opatření a obecné snížení zásahů státu do odvětví. Po roce 1982, bylo zemědělství v exportním boomu a stalo se tak nejdynamičtějším sektorem v ekonomice.⁷¹

Obyvatelům Chile se tedy dostávalo v ekonomické sféře značné svobody. Tuto svobodu a pluralismus se režim vůbec nesnažil potlačovat. Ba naopak, plně jí podporoval. Snažil se tak zaměřit zájem obyvatelstva jiným směrem. Chybějící politické svobody a participace měly být zastíněny plnou ekonomickou svobodou, konzumem a neoliberálním individualismem. Tento záměr juntě skutečně vyšel. Obyvatelstvo z velké části rezignovalo na politickou participaci a zaměřilo se na ekonomický vývoj a spotřebu. Pinochetův režim se tak prakticky snažil přimět občany k sledování privátního konzumního uspokojení bez zájmu o veřejné záležitosti.

4.1.5. Církev

Katolická církev a křesťanství vůbec mají v Jižní Americe tradičně silnou pozici. Chile pochopitelně není výjimkou. Dominantní je v této oblasti katolická církev, ke které se v roce 1971 hlásilo 84,3 % obyvatelstva.⁷² To je v porovnání s ostatními latinskoamerickými zeměmi v té době spíše slabší průměr. V čem však v této oblasti Chile vynikalo, byl počet kněží v porovnání s počtem katolíků. Na 10 000 katolíků připadali tři kněží, zatímco latinskoamerický průměr byl 1,9.⁷³ Je tedy vidět, že katolická církev byla v Chile dobře organizovaná a měla silnou pozici. Za Allendeho vlády nebyla církev příliš politicky aktivní. Nijak výrazně proti marxistické orientaci prezidenta nevystupovala a spíše se mu přizpůsobovala bez většího odporu. Přesto několik biskupů zpočátku podporovalo Pinochetův převrat (někteří mu i gratulovali) jako prostředek navrácení sociální stability do země rozrušené ideologickým konfliktem.⁷⁴

Nedlouho na to však katolická církev jako celek obrátila a stala se v rámci státu nejvýznamnějším a nejviditelnějším odpůrcem pinochetovských represí. Již v říjnu 1973 santiagský arcibiskup kardinál Raúl Silva Henríquez ustanovil spolu

⁷¹ Kay, C.: Chile's Neoliberal Agrarian Transformation and the Peasantry, str. 470

⁷² Gill, A. J.: Rendering unto Caesar: Religious Competition and Catholic Political Strategy in Latin America, 1962-79, str. 408

⁷³ tamtéž

⁷⁴ Gill, A. J.: Rendering unto Caesar: Religious Competition and Catholic Political Strategy in Latin America, 1962-79, str. 413

s představiteli některých nekatolických církví Výbor spolupráce pro mír v Chile (*Comité de Cooperación para la Paz en Chile*), což byl orgán poskytující pomoc a podporu obětem násilí a porušování lidských práv v důsledku vojenského puče. Tento orgán byl 1. ledna 1976 nahrazen Vikářstvím solidarity (*Vicaría de la Solidaridad*), které pokračovalo v obraně před násilím a pronásledováním ze strany vojenského režimu.⁷⁵ Církev si rovněž podržela významnou úlohu ve školství. Sice byly občas slyšet hlasy, které volaly po omezení role církve ve vzdělání a ve společnosti vůbec, ale k něčemu takovému nakonec nedošlo. Církev se také angažovala v mediální sféře. V Chile sice existovala určitá cenzura, ale úplnou kontrolu si Pinochet ponechal jen nad televizí. V zemi proto existovala řada nezávislých (pouze de facto, nikoliv formálně) rozhlasových stanic. Jednou z nich byla i stanice Radio Chileno, kterou provozovalo santiagské arcibiskupství.⁷⁶

Když v květnu roku 1983 vypukly kvůli ekonomické krizi protesty obyvatelstva, byly potlačovány vojskem za použití síly. Protestům padlo za oběť kolem sta lidí a mnoho jich bylo zraněno. V této vyhrocené chvíli vystoupili biskupové, kteří vyzývali obě strany k zastavení násilí a k opětovnému navázání dialogu. Ve své deklaraci požadovali rovněž svobodu informací a navíc ještě exkomunikovali všechny ty, kteří se podíleli na mučení obyvatelstva. Jenže veškeré výzvy biskupství zůstaly ze strany režimu nevyslyšeny. V roce 1983 se stala ještě jedna důležitá událost týkající se chilské církve. Kardinál Henríquez opustil svůj post santiagského arcibiskupa a nahradil jej Juan Francisco Fresno. Ten byl známý coby teologický i politický konzervavec. On byl jedním z oněch biskupů, kteří po převratu Pinochetovi blahopřáli. Jmenování Fresna pochopitelně přijal režim s radostí. Jenže Fresno se rozhodl pokračovat v odkazu svého předchůdce a tak se žádný obrat církve nekonal. Místo toho dál pokračovala podpora Vikářství solidarity a nový arcibiskup dokonce začal ukázněvat a depolitizovat duchovenstvo. Farnosti i kněží se museli vzdát všech svých politických vazeb.⁷⁷

Když se začal blížit konec režimu, církve se pod vedením arcibiskupa Fresna stala jakýmsi prostředníkem mezi opozicí a vládou a začala usilovat o redemokratizaci Chile. Opoziční strany za asistence církve podepsaly Národní dohodu přechodu

⁷⁵ Arzobispado de Santiago Fundacion Documentacion y Archivo de la Vicaria de la Solidaridad: Un poco de historia, on-line

⁷⁶ Chalupa, J.: Dějiny Argentiny, Uruguaye a Chile, Praha, 2002, str. 450

⁷⁷ Strassner, V.: La Iglesia chilena desde 1973 a 1993: De buenossamaritanos, antiguos contrahentes y nuevos aliados. Un análisis politológico, on-line

k plné demokracii (*Acuerdo Nacional para la transición a la plena Democracia*), kde se strany domáhaly mírové redemokratizace, normalizace politického života, prezidentských voleb a změn v ústavě. Toto byl asi největší politický úspěch chilské církve. K růstu moci církve a tím i demokratizace přispěla i návštěva papeže Jana Pavla II. v roce 1987. Této návštěvy chtěl pochopitelně využít i režim a tak papež vystoupil na jednom balkoně s Pinochetem. Jenže Jan Pavel II. při té příležitosti připomněl památku faráře André Jarlana, který byl zavražděn vojáky během protestů proti režimu. Celkově byla tato událost úspěchem demokratických sil v zemi, které dokázaly papežovy podpory výborně využít.⁷⁸

Církev tedy hrála v Chile poměrně výjimečnou roli. Požívala v rámci systému vysoké autonomie a v druhé polovině osmdesátých let se z ní stala plnohodnotná opoziční síla, přestože se snažila o roli mediátora mezi opozičními stranami a dalšími uskupeními na jedné straně a vládou na straně druhé. Chilská katolická církev rovněž od úplného počátku pomáhala obětem represí a stavěla se rozhodně proti porušování lidských práv ze strany junty. Byla značným pluralistickým prvkem chilského autoritativního režimu.

4.1.6. Diplomacie a zahraniční politika

Pinochetův režim nemusel nikdy čelit mezinárodní izolaci, což bylo z velké části zapříčiněno probíhající studenou válkou. Již od převzetí moci dostal plnou podporu americké administrativy prezidenta Nixona. V polarizovaném světě studené války byl hlavním principem zahraničně politické orientace junty antikomunismus, což velmi dobře rezonovalo u mnohých západních politiků, zejména v amerických a britských konzervativních kruzích.⁷⁹ K ochlazení americko-chilských vztahů došlo až v prosinci 1987, kdy Reaganova vláda uvalila na Chile ekonomické sankce v důsledku nerespektování pracovních práv režimem. Vláda Spojených států dále vyloučila Chile ze svého všeobecného systému preferencí, v jehož důsledku poklesly exportní výnosy Chile asi o 60 mil. dolarů. Důvodem těchto sankcí byla snaha vyvinout nátlak na chilskou vládu, aby se nepokoušela zmanipulovat plebiscit a ovlivnit tak přechod k demokracii.⁸⁰

⁷⁸ Tamtéž

⁷⁹ Skřípský, M.: Autoritativní režimy Augusto Pinocheta a Francisca Franca, on-line

⁸⁰ Muñoz, H., Portales, C.: *Elusive friendship: a Survey of U.S.-Chilean Relations*, London, 1991, str. 97

Po roce 1976, kdy byl zvolen americkým prezidentem představitel demokratické strany Jimmy Carter, vztahy mezi Spojenými státy a Chile znatelně ochladly. Nicméně pro Pinochetův režim to v zásadě nic neznamenal. ⁸¹ V roce 1980 byl zvolen nástupcem Cartera konzervativní republikán Ronald Reagan, který obnovil dobré vztahy z dob prezidentů Nixona a Forda.

Velkého spojence získal Pinochet roku 1979 ve Velké Británii, kde se stala na dlouhá tři období premiérkou Margaret Thatcherová. V roce 1982 Chile poskytovala Británii podporu ve vítězné falklandské válce proti Argentině, čehož si Thatcherová cenila a oplácela Chile a tedy i Pinochetovi přátelské služby. Thatcherová byla přesvědčena, že Pinochet proměnil Chile ve svobodnou a prosperující zemi, a zachránil ji před vládou levice. ⁸²

Je logické, že Pinochetova Chile rozvázala veškeré kontakty s Castrovou Kubou a orientovala se výhradně na západní svět. Junta odsoudila sovětský vpád do Afghánistánu v roce 1979 a verbálně podpořila polské vlastence při událostech na počátku osmdesátých let. Plnou podporu junty měla i Reaganova konfrontační politika vůči SSSR.

Napjatější vztahy panovaly s Mitterandovou Francií, jejíž socialistický prezident se o Pinochetově vládě vyjadřoval kriticky.

4.1.7. Klasifikace režimu

V září 1973 provedla v Chile armáda státní převrat. Do čela státu se na 16 let postavil jeden z vůdců převratu, generál Augusto Pinochet. Podle jeho přesvědčení se Chile nacházelo ve stavu otevřené války s marxismem. Svět chápal jako bojiště, v němž se střetává tábor komunismu s táborem svobody a Chile se díky jeho zásahu postavilo na stranu tábora svobody. Tím ospravedlňoval provedení státního převratu a nastolení byrokraticko-militaristického autoritativního režimu.

Vojenská junta v čele s Pinochetem počítala s vyloučením politiky ze života obyvatelstva (měla nastat maximální depolitizace) .

Nová ústava v souladu s militaristickou mentalitou stanovila, že ozbrojené síly jsou „garantem institucionálního řádu republiky“.

⁸¹ Klein, S.: Nejkrutější diktátoři v dějinách, Frýdek-Místek, 2004, str. 197

⁸² Thatcherová, M.: Umění vládnout. Strategie pro svět v pohybu, Praha, 2003, str. 240 - 241

V ekonomice, v níž byl pod silným vlivem Milтона Friedmana, prosazoval liberalismus. Dá se říci, že nikdy nebyla uskutečněna tak radikálně liberální ekonomická koncepce jako v Chile za Pinochetovy vlády. Pinochet se domníval, že podle jeho názoru důležitější ekonomická svoboda je uskutečnitelná bez svobody politické.⁸³

Podle schématu J. J. Linze lze tedy Pinochetův režim zařadit do skupiny byrokraticko-militaristických autoritativních režimů. Linz tento režim definuje tak, že je kontrolovaný armádními důstojníky a je přímo propojen s byrokratickým aparátem. V Pinochetově režimu úplně chybí jakákoliv ideologie, která by nějak mobilizovala či politizovala obyvatelstvo a pohybuje se uvnitř hranic své typické mentality. Režim rovněž kontroloval mobilizaci občanů a snažil se o jejich plnou depolitizaci.⁸⁴

Politolog Manuel Antonio Garretón⁸⁵ nazývá Pinochetův režim „novým autoritářstvím“. Podle něj se jedná o pravicový režim, kdy armáda ve spojení s dominantními ekonomickými třídami převezme vládu ve jménu obnovy zničené společnosti a násilně brání komukoliv, kdo by chtěl její postup zvrátit. Ve společenských otázkách tento systém zaujímá autoritativně konzervativní stanoviska, v ekonomické oblasti se zase snaží o rychlou modernizaci ekonomiky, průmyslu, o co největší rozvoj kapitalistické ekonomiky a o účast na světových trzích. V zásadě můžeme tento režim označit za kontrarevoluční a to bez pozitivních i negativních konotací tohoto výrazu.

O Pinochetově osobnosti a jeho režimu se vedly a jistě ještě povedou rozsáhlé polemiky, v nichž se střetávají jak jeho odpůrci, tak jeho zastánci.

⁸³ Balík, S., Kubát, M., Teorie a praxe totalitních a autoritativních režimů, Praha, 2004, str. 118 - 119

⁸⁴ Linz, J. J., Totalitarian and authoritarian regimes, London, 2000, str. 184

⁸⁵ Garretón, M., A., Political processes in an authoritarian regime: The dynamics of institutionalization and opposition in Chile, 1973 -1980. In: Military rule in Chile. Dictatorship and opposition, The John Hopkins University press, 1986, str. 145, citováno podle: Skřípský, M.: Autoritativní režimy Augusto Pinocheta a Francisca Franca, on-line

4.2. Autoritativní režim v ČR

4.2.1. Historické pozadí

Základem politické struktury Československa, jeho státní správy, hospodářského vývoje a všech poválečných přeměn se stal Košický vládní program, dohodnutý mezi představiteli nekomunistického odboje a moskevského vedení KSČ a vyhlášený 5. dubna 1945 první československou poválečnou vládou.⁸⁶ Obsahoval mimo jiné záměry na repatriaci německé menšiny, ustanovení o potrestání kolaborantů a zrádců, předpokládal zásadní hospodářské a sociální změny. Obsahoval princip svébytnosti a rovnoprávnosti slovenského národa. Základním článkem státní správy stanovil národní výbory a vyslovil se pro zahraničně politickou orientaci na SSSR. Základnou pro realizaci Košického vládního programu se stala tzv. Národní fronta, sdružující zúžené spektrum povolených politických stran. Toto zúžení počtu politických stran a vyhlášení spolupráce v NF objektivně omezovalo vznik fungující demokratické opozice.

Obecně je možné říci, že v prvních dvou letech politický systém Národní fronty fungoval bez větších výkyvů. Prezident Beneš a nekomunistické strany s poválečným vývojem doleva počítali, brali v úvahu roli SSSR jako nejsilnější evropské velmoci a viděli v ní záruku bezpečnosti.

První poválečné volby v květnu 1946 přinesly KSČ, která získala v českých zemích 40,17 % hlasů, výrazné vítězství (národní socialisté 23,66 %, lidovci 20,24 %, sociální demokraté 15,58 % hlasů). Na Slovensku se však nejsilnější stranou stala Demokratická strana se ziskem 62 % hlasů (komunisté získali 30,37 %, Strana slobody 3,73 % a Strana práce 3,11 % hlasu). V celostátním měřítku nicméně zvítězili komunisté a nová vláda se představila již s komunistickým ministerským předsedou Klementem Gottwaldem.⁸⁷ V důsledku toho se KSČ rozhodla omezit pravomoc demokratů ve Slovenské národní radě a Sboru povereníků. Na půdě Národní fronty pak dosáhla omezení pravomoci SNR. V této chvíli si nekomunistické strany uvědomily nebezpečí plynoucí ze strany KSČ. Ani v zahraničně politické oblasti se situace nevyvíjela pro uchování demokracie příznivě. V červenci 1947 odcestovala do Moskvy čs. delegace, kde jí Stalin a Molotov sdělili, že účast

⁸⁶ Rybář, R.: Totalitarismus ve 20.století. Československé zkušenosti, Brno, 2001, str. 163

⁸⁷ Pavlíček, J.: Československé dějiny a evropská politika ve 20.století, Opava, 2008, str. 62

Československa na americkém Marshallově plánu hospodářské pomoci Evropě by byla sovětskou stranou chápána jako akt namířený proti SSSR, který zpochybňuje československo-sovětské spojení. Československá vláda ustoupila nátlaku a svou účast na Marshallově plánu odvolala.⁸⁸

KSČ, která sice v roce 1946 vyhrála v českých zemích volby, se v druhé polovině roku 1947 začala setkávat s projevy obranné reakce nekomunistických stran (dohoda národních socialistů a lidovců o společném postupu) a odporem jejích ministrů ve vládě. Když potom začátkem února 1948 národní socialisté, lidovci a slovenští demokraté odmítli komunistický návrh, aby byla dohodnuta nová ústava a splněn vládní program před novými volbami, rozhodla se KSČ k protiaksi.

Využila demise 12 ministrů tří nekomunistických stran (národně socialistické, lidové a slovenské Demokratické strany), kteří se vzdali svých funkcí na protest proti svévolným metodám KSČ a proti obsazování vedoucích míst policejního aparátu komunisty (komunistický ministr vnitra Václav Nosek totiž, ve snaze dostat bezpečnostní aparát zcela do rukou KSČ, dal odvolat bez vědomí vlády 8 vysokých nekomunistických důstojníků z velitelských funkcí a nahradil je komunisty). Postup ministrů nekomunistických stran přišel KSČ vhod. Vycházeli z faktu, že z vlády o 26 ministrech jich podalo demisi pouze 12, tedy menšina, a že proto trvá dál. Sociální demokraté sice odmítli návrh KSČ, aby s komunisty vytvořili vládu levicového bloku, ale současně se k demisi nepřipojili. To umožnilo Gottwaldovi žádat na prezidentu Benešovi, aby demisi přijal a vládu pouze doplnil o jiné osoby ze stejných stran, jejichž členové demisi podali.

Dne 21. února vyzvali komunisté k zakládání akčních výborů NF, které byly podřízeny KSČ a převzaly protiústavně v místech svého působení moc. Na 22. února svolali do Prahy sjezd závodních rad, který se postavil za přijetí demise a navíc přijal rezoluci požadující znárodnění všech podniků nad 50 zaměstnanců. KSČ dále zmobilizovala Bezpečnost, dala obsadit sekretariáty národně socialistické strany a opět protiústavně zorganizovala lidové milice, které výhruzně pochodovaly Prahou. Takovému nátlaku a hrozbě občanské války prezident Beneš podlehl a 25. února demisi přijal. Vládu pak doplnil podle diktátu komunistů.

⁸⁸ Pavlíček, J.: Československé dějiny a evropská politika ve 20.století, Opava, 2008, str. 64

V Československu tak byla nastolena nekrvavou, údajně ústavní cestou „diktatura proletariátu“, která byla ve skutečnosti diktaturou jedné strany. Prezident Beneš opustil Pražský hrad a 2. června podal demisi.

Totální převzetí moci komunistickou stranou v únoru 1948 bylo součástí mezinárodního mocenského přesunu, který byl inscenován a řízen komunistickým Informbyrem z Moskvy. Stalin zvýšil tlak na komunistické strany jednotlivých lidově demokratických zemí, aby převzaly veškerou státní moc. Únor 1948 nebyl tedy jen politickým vítězstvím komunistů, ale znamenal také dlouhodobé začlenění Československa do mocenského bloku v čele se Sovětským svazem.⁸⁹

Bezprostředně po únoru přistoupili komunisté k budování totalitního politického systému. Sociálně demokratická strana byla nuceně sloučena s KSČ. Politický systém Národní fronty se od základu změnil. KSČ zaujala pozici jediné vládnoucí strany, ostatní strany (Československá strana socialistická a Československá strana lidová) vytvářely pouze iluzi demokracie. Byly zbaveny politické moci a explicitně uznávaly „vedoucí úlohu KSČ“.⁹⁰ 9. května 1948 dali komunisté schválit novou ústavu (Ústava 9. května) a 30. května proběhly volby do parlamentu, které se měly stát schválením komunistického převratu. Volby prokázaly totalitní charakter nové moci: voličům byla předložena jen jediná kandidátka Národní fronty. Na této kandidátce se neobjevil ani jeden opoziční politik. Nesouhlas mohl být vyjádřen bílým lístkem, prázdným volebním lístkem, jako projevem nesouhlasu s přeloženou kandidátkou. V podmínkách rostoucího teroru projevilo jen 10 % voličů nesouhlas s komunistickým režimem. Protože volby nebyly ve skutečnosti tajné (bylo zjišťováno, kdo šel za plentu), nesli ti, kteří vhodili do urny bílý lístek, následky. Totalitní volební systém pak zůstal zachován ve všech následujících volbách až do pádu komunistického režimu v listopadu 1989.⁹¹ Prezidentem republiky byl zvolen 14. června Klement Gottwald a následujícího dne byla jmenována nová vláda v čele s Antonínem Zápotockým.

4.2.2. Ideologie a podoba režimu

Uchopením moci komunisty v roce 1948 se Československo definitivně včlenilo do sovětské sféry vlivu (od r. 1949 členem RVHP, od r. 1955 Varšavské smlouvy).

⁸⁹ Pavlíček, J.: Československé dějiny a evropská politika ve 20. století, Opava, 2008, str. 65

⁹⁰ Vodička, K., Cabada, L.: Politický systém České republiky: historie a současnost, Praha, 2003

⁹¹ Jung, J.: Dějepis. Přehled středoškolského učiva, Praha, 1992

Tím bylo vymezeno jeho místo v rozděleném světě, v němž proti sobě v tzv. studené válce stanuly dvě supervelmoci SSSR a USA, dvě vojenská seskupení – Organizace Severoatlantické smlouvy (NATO) a Varšavská smlouva. Na tomto schématu se v základu, s výjimkou pokusu o uvolnění Československa v roce 1968, nic nezměnilo až do roku 1989. Tato skutečnost také určovala československý vnitropolitický vývoj, reagující vždy na vývoj v SSSR.

V letech 1948–1956 podle mechanického převzetí sovětského modelu a praxe přikročila KSČ k represím proti všem, kteří byli skutečnými nebo jen předpokládanými odpůrci režimu (zatýkání, věznění, popravy funkcionářů nekomunistických stran, důstojníků západního odboje atd.). Zhruba od roku 1950 tato represe v souladu se Stalinovou tezí o „zostřujícím se třídním boji v etapě socialistické výstavby“ byla vystupňována do masových rozměrů (pracovní tábory – Jáchymov, přeplněné věznice: Mírov, Bory, Leopoldov, Ilava) a zasáhla tvrdě i katolickou církev. Současně, podle vzoru sovětských procesů se zrádci strany, začala KSČ, prostřednictvím Státní tajné bezpečnosti a za pomoci sovětských poradců, odhalovat vnitřního nepřítele ve vlastních řadách. Vrcholem těchto čistek byl proces s „protistátním spikleneckým centrem Rudolfa Slánského“. V procesu bylo vyneseno 11 rozsudků smrti a tři doživotí.

Procesům věnoval mimořádnou pozornost tisk a rozhlas, s cílem demonstrovat sílu komunistické moci, zastrašit nespokojenou část obyvatelstva a také vysvětlit neúspěchy nastupujícího socialistického systému rozkladnou činností nepřátel.⁹²

Podle pozdějších údajů, jak Nejvyššího soudu, tak organizací, které se v roce 1968 snažily registrovat postižené z 50. let, politickými procesy prošlo na 100 000 československých občanů, z nichž 40 000 bylo odsouzeno k trestům nad 10 let vězení. K trestu smrti bylo od října 1949 do ledna 1953 odsouzeno 233 osob a 178 z nich bylo popraveno.⁹³

V roce 1956, po XX. sjezdu KSSS, na kterém generální tajemník Ústředního výboru N. S. Chruščov vystoupil s kritikou J. V. Stalina (kult osobnosti), došlo k určitému uvolnění a dokonce k vývoji směřujícímu k rehabilitaci některých obětí. To ovšem neznamenalo ústup KSČ od monopolu moci (v roce 1960 si dokonce dala v nové ústavě zakotvit článek „o vedoucí úloze KSČ“ a současně byl změněn název republiky na Československou socialistickou republiku). Působící hospodářské potíže

⁹² Jung, J.: Dějepis. Přehled středoškolského učiva, Praha, 1992

⁹³ Pavlíček, J., Československé dějiny a evropská politika ve 20.století, Opava, 2008, str.67

(krach III. pětiletky) nicméně vyvolaly v KSČ vnitřní opozici usilující o hospodářské a společenské reformy. Konzervativní křídlo Antonína Novotného, I. tajemníka ÚV KSČ a prezidenta republiky v jedné osobě, bylo donuceno postupně vyklízet pozice. V lednu 1968 byl A. Novotný nahrazen ve vedení strany Alexandrem Dubčekem, čímž začal obrodný proces, pražské jaro, usilující o reformu politického systému, o tzv. socialismus s lidskou tváří. Antonín Novotný posléze rezignoval i na úřad prezidenta a za jeho nástupce byl zvolen Ludvík Svoboda, jehož vláda zahájila práci na přípravě federálního uspořádání státu. Koncem května plenární zasedání strany dalo volný prostor tržnímu modelu ekonomiky, čímž se strana zbavovala možnosti přímých zásahů do národního hospodářství. Svou činnost obnovil Junák a Sokol, aktivizovaly se církve a náboženské společnosti. Zárodkem pluralitní demokracie se staly Klub angažovaných nestraníků (KAN) a Klub 231, sdružující bývalé politické vězně komunistického režimu. Cenzura byla oslabena a přibývalo článků odhalujících zločiny KSČ.

V srpnu 1968 byl tento vývoj násilně přerušena okupací Československa vojsky Sovětského svazu a dalších zemí Varšavské smlouvy (s výjimkou Rumunska). Po okupaci Československa byly uplatněny nové politické faktory. Na jaře 1969 byl do čela KSČ postaven dr. Gustav Husák. Za jeho vlády byla zahájena normalizace, tj. restaurace totálního monopolu moci „zdravého jádra“ KSČ a opětovného připoutání země k SSSR. V ekonomické oblasti došlo opět k návratu k centrálnímu plánování. V druhé polovině 70. a zvláště v 80. letech se Husákův režim dostal do krize: národní hospodářství před kolapsem, narůstání opozičních nálad a formování opozice, aktivita Charty 77 (uskupení bojující proti režimu a proti nedodržování základních lidských práv), demonstrace v Praze v průběhu roku 1989. Brutální zákrok proti studentům 17. listopadu 1989 v Praze na Národní třídě pak vyvolal celonárodní odpor. KSČ, vzhledem k celkovému rozkladu komunistické světové soustavy, už neměla sílu zvrátit překotně se valící vývoj násilnými prostředky. Československu vyvstala reálná naděje návratu k pluralitní demokracii a změně jeho postavení ve skutečně suverénní stát.⁹⁴

⁹⁴ Jung, J.: Dějepis. Přehled středoškolského učiva, Praha, 1992

4.2.3. Ústava

Ústava z roku 1960 byla již druhou ústavou, schválenou v době panování KSČ, ovšem vzhledem k tomu, že Ústava 9. května (z roku 1948) byla připravována ještě před nástupem komunistů k moci, navazovala v mnohém na ústavu z roku 1920 a zcela neodpovídala představám KSČ. Potřeba nové ústavy byla dána vývojem, jenž společnost prodělávala. Zatímco koncem čtyřicátých let a v letech padesátých bylo pro vládnoucí skupinu prioritou zabezpečit přechod od kapitalismu k socialismu a v ustanoveních ústavy se odrážela tehdejší ekonomická situace a sociální rozvrstvení společnosti, nová ústava měla být ústavou ryze socialistickou. Nová ústava měla zakotvit základní mocenské a ekonomické změny, ke kterým u nás došlo, diktaturu proletariátu, socialistické vlastnictví výrobních prostředků a plánovité řízení národního hospodářství. Měla rovněž utvrdit přátelství a spolupráci se Sovětským svazem a příslušnost Československa ke světové socialistické soustavě. Zdůrazněna byla také vedoucí úloha Komunistické strany Československa, jako nejvýznamnějšího činitele ovlivňujícího vývoj naší společnosti. Ústava se měla stát bilancí dosaženého vývoje a zároveň i programem dalšího rozvoje celé společnosti.⁹⁵

Změn, jež se ve společnosti udály od roku 1948, byla opravdu celá řada. KSČ si upevnila různými prostředky svůj mocenský monopol, období padesátých let bylo dobou krutého pronásledování politických odpůrců režimu. Zároveň bylo dosaženo růstu průmyslové výroby a zlepšení životní úrovně lidí; toto vedlo dokonce k přesvědčení, že už nikdy nenastane hospodářská krize a že neustále poroste životní úroveň.

S výstavbou základů socialismu v zemi vyvstala nutnost ústavního utvrzení dosaženého stupně vývoje, přijetí nové, socialistické ústavy. Podnět k vypracování nové ústavy vyšel od KSČ, vypracování návrhu řídil její Ústřední výbor. Návrh byl projednán na 47 400 veřejných schůzích, jichž se zúčastnilo více než 4 miliony občanů. Z všennárodní diskuse vzešel také požadavek, aby vítězství socialismu v naší vlasti i skutečnost, že nová ústava je ústavou socialistickou, byly vyjádřeny i v novém názvu státu – Československá socialistická republika. Konečný návrh byl projednán

⁹⁵ Zdobinský, S. a kol.: Československá ústava. Historie a současnost, Praha, 1989, str. 46

a schválen na celostátní konferenci KSČ a poté předložen ke schválení Národnímu shromáždění. To jej schválilo jednomyslně dne 11. července 1960.⁹⁶

Od předcházející Ústavy 9. května se nová Ústava ČSSR lišila i jinou vnitřní strukturou. Po úvodním Prohlášení následovala hlava o společenském zřízení (jejíž čtvrtý článek zaváděl vedoucí úlohu KSČ)⁹⁷ a na ni navazovala hlava věnovaná právům a povinnostem občanů. Třetí až osmá hlava Ústavy ČSSR pojednávaly o upořádání státních orgánů, a to v pořadí Národní shromáždění, prezident republiky, vláda a Slovenská národní rada. Hlava sedmá ústavně zakotvila národní výbory a hlava osmá soudy a prokuraturu. Poslední devátá hlava byla věnována ustanovením obecným a závěrečným. Celkem obsahovala Ústava ČSSR 112 článků.⁹⁸

Ústava samotná se tedy skládala z Prohlášení a z devíti hlav. Postupem času byla ale velmi výrazně změněna, a to především v souvislosti s přijetím Ústavního zákona č. 143/1968 o československé federaci, Ústavního zákona č. 144/1968 o postavení národností v ČSSR, Ústavního zákona č. 20/1969 o Radě obrany státu a Ústavního zákona č. 126/1970 o opatřeních v soustavě federálních ústředních orgánů, v jejichž čele stojí člen vlády ČSSR. Nejdůležitějším z nich byl zákon o čs. federaci, díky němuž přestaly platit celé čtyři hlavy ústavy (třetí až šestá).⁹⁹

4.2.4. Ekonomika

Po osvobození Československa Sovětskou armádou a převzetí moci komunisty v únoru 1948 začalo období přechodu od kapitalismu k socialismu, v jehož průběhu byly vybudovány základy socialistické ekonomiky.¹⁰⁰

V ekonomické části Košického vládního programu bylo zdůrazněno zejména: zajištění majetku nepřátel a zrádců a jeho převedení pod národní správu, uskutečnění pozemkové reformy na půdě nepřátel a zrádců, obnovení národního hospodářství zpustošeného válkou a zlepšení podmínek pracujících. Vláda dále

⁹⁶ Zdobinský, S. a kol.: Československá ústava. Historie a současnost, Praha, 1989, str. 47-48

⁹⁷ Vedoucí silou ve společnosti i ve státě je předvoj dělnické třídy, Komunistická strana Československa, dobrovolný bojový svazek nejaktivnějších a nejuvědomělejších občanů z řad dělníků, rolníků a inteligence.

⁹⁸ Zdobinský, S. a kol.: Československá ústava. Historie a současnost, Praha, 1989, str. 48

⁹⁹ Ústava ČSSR, úvod a poznámky napsal Vladimír Flegl, Praha, 1977

¹⁰⁰ Průcha, V. a kol.: Nástin hospodářských dějin v období kapitalismu a socialismu, Praha, 1982, str. 221

prohlásila, že je třeba veškerý průmysl a peněžní systém postavit pod státní vedení.¹⁰¹

Prezidentskými dekrety z října 1945 bylo rozhodnuto o znárodnění podniků s více než 150 až 500 zaměstnanci (dle odvětví). Znárodněn byl zejména klíčový těžký průmysl, potravinářský průmysl, akciové banky a spořitelny a filmový průmysl. Souběžně se znárodněním probíhala i pozemková reforma.¹⁰² Změny probíhající v československé ekonomice od konce 2. světové války tedy systematicky oslabovaly soukromé podnikání a posilovaly státní a kolektivní formy řízení výroby, obchodu a financí. Po únoru 1948, kdy komunisté uskutečnili puč a plně na sebe strhli moc ve státě, došlo k dalším změnám ekonomického systému směrem k znárodnění a centrálnímu plánování. Od dubna 1948 přijalo Národní shromáždění několik zákonů ohledně znárodnění podniků s více než 50 zaměstnanci, v praxi jimi však byly postiženy i podniky menší. Na konci roku 1948 již znárodněný státní sektor zcela převážil a vládnoucí KSČ se stala pánem nad celou ekonomikou. Politika KSČ se promítla i do zemědělství, kde byli zemědělci v rámci kolektivizace nuceni začlenit se do zemědělských družstev. Již v březnu 1948 bylo soukromé vlastnictví půdy omezeno na maximum 50 hektarů.¹⁰³

Stejně jako tomu bylo v dalších zemích socialistického tábora tak i v Československu bylo hospodářství založeno na centrálně-byrokratickém systému plánování a řízení ekonomiky zavedeném po sovětském vzoru. Rozhodujícími se při hospodářském rozhodování staly politické cíle. Ekonomické aktivity v tomto systému byly výsledkem centrálního rozhodnutí vládnoucích elit o objektivních potřebách dané ekonomiky. Rozvoj hospodářství se do budoucna pečlivě plánoval; nejznámějšími byly tzv. pětileté plány, neboli pětiletky (první byl vyhlášen v roce 1949), existovaly ale i jiné, dlouhodobější plány. Ty byly navrženy na období patnácti až dvaceti let. ČSR i SSR měly od roku 1969 vlastní plánovací komise, přesto význam hlavního plánu byl klíčový i nadále. Nedostatkem těchto plánů však bylo nezohlednění typických ekonomických jevů, jako nabídka či poptávka, inflace či hospodářský cyklus. Veškerý zahraniční obchod byl centralizován na příslušném ministerstvu, pod nějž spadaly specializované podniky zahraničního obchodu.¹⁰⁴

¹⁰¹ Průcha, V. a kol.: Nástin hospodářských dějin v období kapitalismu a socialismu, Praha, 1982, str. 222

¹⁰² Tomeš, Z. a kol.: Hospodářská politika 1900-2007, Praha, 2008, str. 233

¹⁰³ Tomeš, Z. a kol.: Hospodářská politika 1900-2007, Praha, 2008, str. 239

¹⁰⁴ Had M., Kotyk V. a kol.: Malé země, velcí sousedé, Praha, 1998, str. 58

Jedním z hlavních cílů tehdejší vlády ČSSR bylo odstranit regionální ekonomické a sociální disparity, zejména rozdíly mezi českými zeměmi a Slovenskem; v rámci toho probíhala velmi úspěšná industrializace Slovenska. Podařilo se tak zajistit, aby se slovenské kraje na ekonomice podílely zhruba 1/3, což odpovídalo podílu jejich rozlohy i obyvatelstva na území státu.¹⁰⁵

Hlavní roli v československém hospodářství hrál průmysl (59,7 % HDP podle oficiálních statistik z roku 1985), zde byl významný hlavně těžký průmysl, strojírenství a výroba určená pro vojenský sektor. Produkce spotřebního zboží naopak trpěla velkými nedostatky a poptávka drtivě převyšovala nabídku. Vzhledem k přísné regulaci cen, která byla jedním z klíčových bodů tehdejšího socialistického zřízení, však nedocházelo k logickému zdražování nedostatkového zboží. 18,9 % tvořilo zemědělství a lesnictví, 21,9 % pak různé druhy služeb, od dopravy až po telekomunikace.¹⁰⁶

Náš zahraniční obchod byl přeorientován na Sovětský svaz a další lidově demokratické země. Změna charakteru průmyslu a zahraničního obchodu vedla k závislosti na surovinové základně ostatních zemí východního bloku, zejména SSSR. Za účelem koordinace vývoje jednotlivých ekonomik uvnitř sovětského bloku byla v roce 1949 zřízena Rada vzájemné hospodářské pomoci (RVHP), jejímž cílem bylo dosáhnout úplné nezávislosti celého uskupení na kapitalistickém světě.¹⁰⁷

Ekonomika Československé socialistické republiky byla jednou z nejsilnějších v rámci RVHP. Vysoká úroveň zprůmyslnění, mechanizované zemědělství i kvalitní dopravní síť vedly k relativně vysokému životnímu standardu. Ekonomika však ve svém nastavení nebyla dlouhodobě udržitelná a způsobovala škody hlavně v oblasti životního prostředí (vysoká energetická náročnost, nezohlednění vlivu průmyslu na životní prostředí). V 60. letech se navíc začaly projevovat bariéry extenzivního růstu – surovinová, energetická, krmivová, dovozní, dopravní aj. Vystaly také některé příčiny objektivní – jako např. politická roztržka s Čínou, která byla 4. největším obchodním partnerem. Špatné ekonomické výsledky vedly k volání po reformách. Pražské jaro se svou reformou systému však bylo potlačeno „sprátelenými“

¹⁰⁵ Průcha, V. a kol.: Nástin hospodářských dějin v období kapitalismu a socialismu, Praha, 1985, str. 252

¹⁰⁶ Ekonomika Československé socialistické republiky, on-line

¹⁰⁷ Tomeš, Z. a kol.: Hospodářská politika 1900-2007, Praha, 2008, str. 240

armádami a došlo k opětovnému návratu k administrativním metodám řízení hospodářství.¹⁰⁸

Počátek 70. let bývá označován za hospodářsky nejzdravější za celých 40 let socialistické ekonomiky. V důsledku izolace od světové ekonomiky nezasáhly ČSSR ekonomické problémy spojené s ropnou krizí. Vzhledem k nedostatečné organizaci práce však docházelo k nízké produktivitě a k postupnému technologickému zaostávání, které učinilo na konci 70. let 20. století československé výrobky na světových trzích jen stěží konkurenceschopné. Československá ekonomika byla i se svojí velkou výkonností hluboce pod úrovní efektivit ekonomik zemí Západní Evropy či Severní Ameriky.¹⁰⁹

V druhé polovině 80. let minulého století došlo k výraznému zpomalení dynamiky československého hospodářského vývoje. Hlavní příčiny tohoto stavu spočívaly ve složité mezinárodní situaci, vnějších ekonomických podmínkách (zejména v růstu cen, snížené dostupnosti surovin a paliv a ve zmenšení dodávek energie pro výrobní spotřebu), ale i v malém zapojení československé ekonomiky do světového hospodářství. K tomu přistupovala i řada neřešených problémů z minulosti jako zahraniční zadluženost a s ní spojené omezení investiční činnosti, nedostatečná účinnost intenzifikačních faktorů růstu v důsledku přetrvávajícího působení extenzivních činitelů ekonomického rozvoje a negativní vlivy přežívajícího systému centrálně plánované ekonomiky.¹¹⁰

4.2.5. Církev

Komunistické režimy se snaží náboženství vymístit nebo alespoň dosáhnout toho, že jeho veřejné projevy zmizí ze života společnosti. Jedním z jeho hlavních východisek je myšlenka, že náboženství je výmysl vládnoucí třídy k ovládnutí mas; náboženství má sloužit jako prostředek k odvedení pozornosti lidí od jejich problémů. Podle komunistů v průběhu ustavení beztřídní společnosti zaniknou sama od sebe či budou zlikvidována.¹¹¹

Komunistická strana Československa v intencích těchto tezí předpokládala naprostou likvidaci církví a náboženských společností a vymýcení náboženství, později

¹⁰⁸ Tomeš, Z. a kol.: Hospodářská politika 1900-2007, Praha, 2008, str. 243

¹⁰⁹ tamtéž, str. 244 - 245

¹¹⁰ Sekanina, M.: Nedokončená: Československá ekonomika v druhé polovině 80. let minulého století, on-line

¹¹¹ Demel, Z.: Pod dohledem církevních tajemníků, Brno, 2008

se omezila na její zatlačení do role bezmocné a trpěné struktury. Těchto cílů mělo být dosaženo částečně násilím, částečně indoktrinací ve školách a pečlivou selekcí budoucí inteligence. Počítalo se však s možností, že po přechodnou dobu bude trpěna (a případně i do jisté míry organizačně podporována) existence a činnost těch církví a náboženských společností, které budou ochotny podřídit svou činnost komunistické politice a požadavkům.

Nejtvrdějším perzekucím a útokům čelila katolická církev, která byla v Československu nejsilnější (ještě v roce 1950 se k ní minimálně formálně hlásily tři čtvrtiny všeho obyvatelstva v Českých zemích) a jejíž hlava (papež) sídlila mimo dosah komunistického bloku.¹¹² Předpokládalo se, že řeckokatolická církev bude násilím spojena s ruskou pravoslavnou, zatímco římskokatolická církev bude oddělena od Říma a přeměněna na národní církev plně ovládanou státem, s jím volenými biskupy. (Druhá část tohoto plánu se později ukázala jako naprosto nerealizovatelná.)¹¹³

Pronásledování katolické církve v Československu byl proces, probíhající systematicky v letech 1948–1989, nicméně na Slovensku a v Sudetech se ocitla katolická církev pod tlakem a perzekucemi ze strany komunistů a jimi ovládaných úřadů již v roce 1945.

Pronásledování mělo mnoho podob a týkalo se jak církve jako celku, tak jejích jednotlivých členů. U církve jakožto organizace šlo o likvidaci nezávislého církevního tisku, vytlačení církve ze společnosti do kostelů, potlačování svobodného sdružování, založení prorežimní kněžské organizace, likvidaci řádů a řeholních kongregací, zákonně neodůvodněnou internaci či věznění vysokých církevních hodnostářů a zásahy do obsazování církevních úřadů, resp. odebírání státního souhlasu k výkonu duchovenské činnosti.

U jednotlivců docházelo k justičním i méně institucionalizovaným vraždám, věznění a mučení (které řadu obětí zabilo nebo zničilo jejich zdraví natolik, že zemřely krátce po propuštění) a k výrazné a systematické diskriminaci katolíků v přístupu k vyššímu vzdělání a významnějšímu společenskému uplatnění.

Na vzdorující obyvatelstvo měly významný psychologický dopad lokální politické procesy, které proběhly v mnoha obcích a jejichž hlavními postavami byly místní authority – kněží, starostové, nejbohatší sedláci, či katecheti, kostelníci, kostelní

¹¹² Balík, S., Hanuš, J.: Katolická církev v Československu 1945-1989, Brno, 2007, str.193

¹¹³ Balík, S., Hanuš, J.: Katolická církev v Československu 1945-1989, Brno, 2007, str. 17-18

zpěváci, odsouzení v odstrašujících procesech k mnohaletému vězení, ztrátě majetku apod.

Intenzita pronásledování katolické církve v Československu kolísala – za nejkrutější éru lze označit konec 40. a počátek 50. let, naopak do značné míry byla omezena v letech 1968–1969.¹¹⁴

Po roce 1968 spočívalo pronásledování převážně v ideologickém dozoru tzv. církevních tajemníků nad činností kněží. Kněží, kteří se nepodřídili, byli často i za maličkosti zbaveni tzv. státního souhlasu k výkonu duchovenské činnosti a za jakoukoliv státem netolerovanou činnost byli trestně stíháni pro tzv. maření státního dozoru nad církvemi. Státní bezpečnost také sledovala a potírala činnost tzv. podzemních částí církve. Začátkem 80. let došlo v Polsku i Československu k několika vraždám přičítaných snaze tajných policí zmařit kontakty církve s Vatikánem a církví na Západě. Dosud zůstávají otazníky například nad smrtí Přemysla Coufala, tajně působícího benediktinského opata.

Situace v katolické církvi se normalizovala až po roce 1989, kdy byla v postkomunistických státech uskutečněna ze strany státu plná náboženská svoboda. Nedořešen zůstal dosud ekonomicko-právní vztah státu a církve. Církev sama se potýká s polarizací vzniklou tím, že ve skryté části církve se během pronásledování rozvinula větší teologická otevřenost a pluralita i netradiční formy církevní praxe, zatímco oficiální teologické vzdělání bylo méně kvalitní, uzavřené novým teologickým proudům a omezované státní mocí a veřejná činnost církve byla omezena na kostelní bohoslužby. Někteří teologové či ženatí kněží, kteří se v roce 1990 zařadili do oficiální činnosti církve, z ní byli následně opět vytlačeni. Napjatá atmosféra byla i ohledně kněží nebo jiných osob v církevním aparátu, kteří byli členy *Pacem in terris* (organizace kněží kolaborujících s československým komunistickým režimem), nebo byli spolupracovníky Státní bezpečnosti.¹¹⁵

4.2.6. Diplomacie a zahraniční politika

Evropská politika po druhé světové válce je charakteristická svou dimenzí bipolarity, opírající se o dva mocenské bloky, východní pod vedením SSSR a západní pod vedením USA. Událostmi roku 1949 byla Evropa rozdělena a celý její další vývoj byl

¹¹⁴ Kratochvíl, A.: *Žaluji 3 - Cesta k Sionu*, Praha, 1990

¹¹⁵ *Pronásledování katolické církve v Československu*, on-line

touto bipolaritou výrazně ovlivněn. Mezinárodní postavení a zahraniční politika Československa, jako součásti sovětského mocenského bloku, byla založena na zahraničních zájmech a politických cílech Sovětského svazu a na rozvoji vztahů mezi oběma bloky.¹¹⁶ Československo mohlo podnikat jakoukoli zahraničně politickou aktivitu, jen pokud byla v souladu se zahraničně politickou koncepcí sovětské vlády. Veškeré kroky československé diplomacie bylo proto nutno předem konzultovat v Moskvě. Mezinárodní aktivita se proto především orientovala na spolupráci v socialistickém táboře, pak ještě s revolučními režimy v rozvojových zemích, a teprve potom se státy s jiným společenským zřízením. Mimo sovětský blok mělo Československo napjaté vztahy téměř se všemi státy, včetně Vatikánu.¹¹⁷

Bezprostředně po únorovém převratu britský ministr zahraničí přerušil jednání o obchodní smlouvě s Československem a státní tajemník USA G. Marshall zastavil jednání s Československem o úvěrech a omezil americký dovoz. Diplomatické styky byly na čas přerušeny s Kolumbií, Venezuelou a po vojenském převratu generála Pinocheta také s Chile.¹¹⁸

Sovětská zahraniční politika vycházela ze stalinské teze o zostřování třídního boje, což přinášelo tragické vnitropolitické důsledky. V Československu vedla orientace na zvyšování zbrojení, budování neúměrně početné armády a rozhodnutí o výstavbě vojsk pohraniční stráže k vytvoření skutečné „železné opony“ na československých hranicích.¹¹⁹

Krátké období tzv. Pražského jara nevnese do zahraniční politiky žádné radikální změny. Programovým východiskem reformně-komunistické elity i nadále zůstávalo Československo součástí „socialistického tábora“ v čele s Moskvou.

Po roce 1968 byla zahraniční politika Československa ještě více než dosud podřízena záměrům zahraniční politiky SSSR. Na vývoj v Československu a jeho zahraniční politiku dohlížel v Praze náměstek sovětského ministra zahraničních věcí a také v řadě dalších československých úřadů byli sovětští „poradci“.¹²⁰

V sedmdesátých letech Československo spolu s Polskem a NDR vytvořilo tzv. železný trojúhelník, tedy seskupení, které ve střední Evropě směřem na západ

¹¹⁶ Cabada, L., Waisová, Š.: Czechoslovakia and Czech Republic in World Politics, Plzeň, 2006, str. 65

¹¹⁷ Ort., A.: Česká zahraniční politika, Plzeň, 2009, str. 149

¹¹⁸ Veselý, Z.: Dějiny České zahraniční politiky v datech, Praha, 2006, str. 175 - 194

¹¹⁹ Ort., A.: Česká zahraniční politika, Plzeň, 2009, str. 149

¹²⁰ Ort., A.: Česká zahraniční politika, Plzeň, 2009, str. 183

prodlužovalo vliv sovětské politiky.¹²¹ Československá zahraniční politika již dávno ztratila svůj subjektivní charakter a v podstatě neudělala jediný krok bez souhlasu sovětské diplomacie.

Velmi intenzivní byla podpora mimoevropských zemí, které se vydaly na tzv. cestu nekapitalistického vývoje. Československo podporovalo nové režimy těchto zemí jak finančně a materiálně, tak formou školení budoucích politických, armádních a bezpečnostních kádrů. Na spolupráci s některými rozvojovými zeměmi byl zainteresován i zbrojní průmysl, který dodával jejich vládám (na nikdy nesplacené úvěry) zbraně veškerého sortimentu.¹²²

4.2.7. Klasifikace režimu

Politický systém komunistického Československa byl diktaturou hrstky komunistických funkcionářů (předsednictva ÚV KSČ, po sovětském vzoru nazývaného politbyro) nad celou společností.

Komunistická diktatura byla uskutečňována administrativní kontrolou společnosti stranickým aparátem a celým státním mechanismem – jeho mocenskými a represivními prostředky (tajnou policií, tj. státní bezpečností, hustou sítí státních konfidentů státní bezpečnosti, policií, vojskem atd.), stejně jako metodami masivní indoktrinace (mocí informačního monopolu strany).

Svou mocenskou dominanci si KSČ vynucovala zejména pomocí kádrové politiky. Vytvořila detailní, všezahrnující systém funkcí, o jejichž obsazování rozhodovaly stranické orgány. Členství ve straně bylo nezbytným „kádrovým předpokladem“ pro výkon jakékoliv vedoucí funkce. Vedoucí pracovníci na všech úrovních a ve všech sektorech (v hospodářství, státní správě, ve vědě a školství, v médiích apod.) byli povinni dodržovat přísnou stranickou disciplínu. Tím byli přinuceni k aktivní obhajobě stranické linie a komunistické ideologie či alespoň k pasivní loajalitě k režimu. Kádrová politika byla nosným pilířem komunistického režimu.

Ústavní principy suverenity lidu, volitelnosti mocenských orgánů, nezávislosti soudů stejně jako další demokratické principy, zakotvené v ústavě ČSSR, nebyly dodržovány. Naopak, reálným fungováním komunistického mocenského systému byly negovány.

¹²¹ Pavlíček, J.: Československé dějiny a evropská politika ve 20. století, Opava, 2008, str. 78

¹²² Tamtéž

Existovala sice oficiální ideologie, ale společnost nebyla zcela přesvědčena o její pravdivosti. Stát nezasahoval do všech oblastí lidského života, v případě, že občan dodržoval základní pravidla, jako účast na volbách, byl mu ponechán prostor na vlastní realizaci. Ekonomika byla řízena centrálně, ale souběžně s ní vznikala tzv. druhá ekonomika, která byla neoficiálním trhem společnosti.

Je tedy zřejmé, že režim v Československu v období let 1968-1989 nelze zařadit do systémů totalitních, které G. Sartori ¹²³ vymezil pomocí těchto tří rysů:

- totální rozšíření a pronikání moci státu,
- ideologizace politiky
- a politické ovládnutí všeho, včetně mimopolitické oblasti.

K pronikání moci státu sice došlo, ale ne k jeho totálnímu rozšíření. K ideologizaci politiky také došlo, ale rozhodně ne k politickému ovládnutí všeho, včetně mimopolitické oblasti. Podstatně lépe vystihuje charakter komunistického režimu klasifikace režimů, tak jak ji vymezuje J. J. Linz. ¹²⁴ Ten vymezuje spolu s A. Stepanem jako zvláštní kategorii nedemokratických režimů režimy post-totalitní. V post-totalitním režimu existuje:

- vyšší stupeň společenského pluralismu než v režimech totalitních, avšak nelze zde nalézt příznaky pluralismu politického jako u autoritativních režimů,
- vůdcové, tedy předsedové stran či hnutí, bývají více byrokratičtí než charismatičtí a
- vládní ideologie má stále vedoucí úlohu, ale vůdci ji již považují za překonanou a společností je pouze trpěná, již jí nevěří. ¹²⁵

Komunistický režim v 70. a 80. letech se již nesnažil o ovládnutí všech sfér života občana, ale právě v mimopolitické oblasti mu ponechával prostor pro vlastní realizaci, ovšem za podmínky, že bude politicky konformní. Vůdci nevystupovali charismaticky, ale spíše jako byrokrati. Ideologie zastávala ve společnosti jistou roli, ale ta se postupně vytrácela.

¹²³ na základě přehledu z díla Sartori, G. (1987): *The tudory of Democracy Revisited I.II.*, New Persey, Chathma House Publ., vytvořeného v: Balík, S., Kubát, M.: *Teorie a praxe totalitních a autoritativních režimů*, Praha, 2004, str. 37-38

¹²⁴ Linz, J. J.-Stepan, A, *Problems of Democratic Transition an Consolidation. Southern Europe, South America, and Post-Communist Europe*, London, 1996, str. 42

¹²⁵ Balík, S., Kubát, M.: *Teorie a praxe totalitních a autoritativních režimů*, Praha, 2004, str. 61-62

5. Průběh přechodu od totality k demokracii v Chile

5.1. Pád režimu

Nedlouho po přijetí nové ústavy a potvrzení Pinochetova režimu de iure otřásla zemí již zmíněná ekonomická krize. Ta vedla ke kolapsu chilské ekonomiky v roce 1982 a markantnímu nárůstu nezaměstnanosti, a tím pádem i nespokojenosti mezi obyvatelstvem. To mělo za následek určité úpravy neoliberálního ekonomického modelu a zejména vzednutí vlny protestů proti režimu.¹²⁶

Nespokojenosti obyvatelstva okamžitě využila ilegální opozice, která začala vytvářet nejrůznější koalice a spolupracovat s odbory. Pinochet začal taktizovat a uvolnil represe vůči levici. Jeho plán počítal s tím, že se v novém prostoru levicová uskupení rozhádají a postupně rozloží. To se však nestalo a odpor opozice sílil. V roce 1984 vypracovala Rada státu tzv. statut politických stran, což znamenalo, že zakázány zůstaly všechny politické strany, které měly něco společného s marxismem. Dále také došlo k uvolnění cenzury tisku vyjma televize, která byla striktně kontrolována od počátku diktatury až do jejího samotného konce. 24. srpna byl dokonce zrušen výjimečný stav, který trval od nastolení režimu. V rámci uvolnění byl také povolen návrat do vlasti určitým politickým uprchlíkům.¹²⁷

Ke konci roku bylo vytvořeno levostředové uskupení opozičních sil Demokratická aliance (Alianza Democrática – AD), kde hlavní roli hráli Křesťanští demokraté a umírnění socialisté. Ihned po svém zformování začala AD vyjednávat s vojáky i konzervativci (ne s Pinochetem) o možné změně k demokracii.¹²⁸ Ve druhém významném opozičním uskupení, které bylo vytvořeno, měli převahu komunisté. Toto uskupení nazvali Lidové demokratické hnutí (Movimiento Democrático Popular – MDP). Obě tyto skupiny se snažily využít nespokojenosti obyvatel s režimem a mobilizovat je k aktivnímu (mírovému) odporu vůči juntě. Komunisté mimo MDP však odmítli „konformní“ postoj při jednání s juntou a začali podporovat ozbrojený odpor.¹²⁹ Oním ozbrojeným odporem bylo především MIR (El Movimiento de Izquierda Revolucionaria – hnutí Revoluční levice), v jehož čele stál synovec

¹²⁶ Klein, S.: Nejkrutější diktátoři v dějinách, Frýdek-Místek, 2004, str. 199

¹²⁷ Chalupa, J.: Dějiny Argentiny, Uruguaye a Chile, Praha, 2002, str. 449 - 451

¹²⁸ Silva, E.: Capitalist Coalitions, the State, and Neoliberal Economic Restructuring: Chile, 1973-88, str. 551 - 552

¹²⁹ Caviedes, C. N.: Elections in Chile: the road toward redemocratization, Boulder, 1991, str. 34

bývalého prezidenta Anrés Pascal Allende, který s odkazem na vítězství Sandinistů v Nikaragui horoval pro guerillovou válku. S tímto postojem se ale neztotožňovali všichni komunisté. Proto ti umírněnější přenášeli svoji aktivitu do MDP. Další guerillovou skupinou v Chile byla Vlastenecká fronta Manuela Rodrígueza (el Frente Patriótico Manuel Rodríguez - FPMR). Manuel Rodríguez je znám jako vůdce za nezávislost Chile v 19. století. Pod jeho jménem vystupovala městská guerillová skupina založená v roce 1984. Byla tvořena především mladými levicovými militanty, kteří se utkávali s Pinochetovou policií při pouličních bitkách a demonstracích. Skupina nazývaná Manolitos obsadila v roce 1984 rozhlasovou stanici a odvysílala protivládní prohlášení.¹³⁰ Nejvýznamnější a rovněž nejneúspěšnější akce FPMR se uskutečnila v roce 1986. Jednalo se o nepodařený atentát na samotného Pinocheta. Tato nezdařená operace měla negativní dopad na komunistické hnutí v Chile, jelikož prezidenta vyprovokovala k ještě zuřivější likvidaci levicově orientovaných opozičních skupin.¹³¹

Poté, co si opozice uvědomila, že bojem v ulicích nic nezmuže, se politické strany zaměřily na prezidentský plebiscit, který byl svolán na 5. října 1988. Tento plebiscit sjednotil prakticky celou opozici, která usilovala o vítězství možnosti „NE“, která by dala stop Pinochetově další politické kariéře ve funkci prezidenta. Podle ústavy z roku 1980 by totiž v případě neúspěchu musel napláňovat na následující rok pluralitní prezidentské i parlamentní volby. Jedinou politickou stranou, která se odmítla k této strategii přidat, byla komunistická strana. Ta nevěřila, že by Pinochet mohl být poražen podle svých vlastních pravidel.

Příprava na volební boj probíhala velice hekticky. Pinochetova kandidatura byla sponzorována konzervativci a byla masivně propagována v televizi. Na druhou stranu ovšem nechávala prostor i pro opoziční kampaň. Voliči pak byli doslova na každém kroku bombardováni dvěma rozličnými interpretacemi událostí uplynulých patnácti let.¹³² Kampaň za „NE“ spojila do té doby prakticky paralyzovanou a roztříštěnou opozici, která se semkla v jeden mohutný proud s názvem Sdružení stran za demokracii (*Concertación de Partidos por la Democracia*) a zorganizovala účinnou kampaň, jejímž prostřednictvím došlo k rozsáhlé mobilizaci obyvatelstva. Ve Výboru pro NE (*Comando No*) se sešlo celkem 16 různých politických stran. Jako slogan,

¹³⁰ Pečínka, P.: Od Guevary k Zapatistům, Brno, 1998, str. 122 - 123

¹³¹ Klein, S.: Nejkrutější diktátoři v dějinách, Frýdek-Místek, 2004, str. 199

¹³² Caviedes, C. N.: Elections in Chile: the road toward redemocratization, Boulder, 2001, str. 35 - 36

který si opozice zvolila pro zmasovění kampaně, bylo vybráno *La alegría ya viene* (Radost už přichází). Patricio Aylwin, který byl v té době mluvčím výboru, často preventivně opakoval, že případným poraženým bude generál Pinochet, nikoliv armáda. Pinochet rovněž nepodcenil kampaň, pro kterou vybral heslo „Jsou nás miliony“.¹³³

Volby samotné pro Pinocheta nedopadly dobře. Ze 7 216 391 registrovaných voličů odmítlo generála 3 945 865 (54,68 %) a 3 106 009 voličů si přálo, aby Pinochet i nadále ve své funkci setrval.¹³⁴ Ponechejme stranou spekulace, zda oficiální výsledky prošly „kosmetickou úpravou“ ze strany představitelů autoritářského režimu, či nikoli. Výsledek napovídá, že ve společnosti byla poměrně silná touha po návratu k demokracii, zároveň zde však zůstávalo dost příznivců generála Pinocheta. Skutečnost, že získal cca 43 % hlasů, mohla být do jisté míry ovlivněna strachem z případných represí, kdyby se vojenská junta rozhodla u vlády navzdory výsledkům referenda setrvat. Toto číslo mohlo na druhé straně vyjadřovat obavy středních a vyšších vrstev z případného návratu k poměrům ze začátku 70. let.

Pinochet se zavázal, že předá moc v roce 1990, ale zůstane nadále v čele ozbrojených sil. Brzy na to byl jmenován čestným velitelem chilské armády a doživotním senátorem. Jako senátor požíval poslaneckou i diplomatickou imunitu, což mělo jeho osobu ochránit před možnými obviněními za činy, jichž se za diktatury dopustil. Velkou měrou k tomuto pokojnému předání moci přispěl i tlak Spojených států, které Pinocheta varovaly, aby se nepokoušel manipulovat s výsledky plebiscitu.¹³⁵

Považujeme-li konsolidaci demokracie za ukončenou vyškrtnutím všech nedemokratických formulí z ústavy, a odstranění tak vlivu představitelů bývalého režimu nad společností, musíme za konec tranzice Chile ustanovit rok 2005. Někteří považují tranzici Chile za ukončenou již přechodem od diktatury Augusto Pinocheta k plné demokracii. Jiní ji ohraničují vládou Patricio Aylwina. Avšak vycházíme-li z definice ukončení konsolidace demokracie (viz. kapitola 3.3.4.), musíme za konec tranzice Chile považovat rok 2005. V tomto roce totiž byly dokončeny poslední z 54

¹³³ Chalupa, J.: Dějiny Argentiny, Uruguaye a Chile, Praha, 2002, str. 551

¹³⁴ Caviedes, C. N.: Elections in Chile: the road toward redemocratization, Boulder, 1991, str. 36

¹³⁵ Chalupa, J.: Chile, Praha, 2006, str. 97

změn, odbourávající pozůstatky autoritářské minulosti, z Ústavy z roku 1980. Tehdy prohlásil tranzici Chile za ukončenou i její tehdejší prezident Patricio Lagos.¹³⁶

Vycházíme-li z této skutečnosti, můžeme fáze přechodu k demokracii v Chile rozložit do tří fází. První fáze přechodu začala v roce 1990, kdy byl zvolen demokratický prezident Patricio Aylwin. V tomto období, během něhož vládl první postpinochetovský kabinet, tedy období mezi roky 1990 a 1994, bylo hlavním cílem upevnění demokratického směřování Chile. Aylwinova vláda usilovala o to, aby byla ústava zbavena těch nejvýraznějších nedemokratických formulí a omezení. Tato první vláda byla poznamenána permanentním tlakem ze strany armády, který několikrát vyústil do vyostření vztahů mezi představiteli bývalého a současného režimu. Důvodem vzniku jednoho z nich bylo zřízení Komise pro pravdu a usmíření (*Comisión de verdad y reconciliación*), která měla zkoumat případy nejhrubějšího porušení lidských práv.¹³⁷ Výsledky vyšetřování, které bylo ukončeno po 9 měsících činnosti Komise a jejichž výsledkem byla tzv. Rettigova zpráva, byly následně veřejně publikovány a následovala omluva prezidenta za činy minulého režimu. V tomto období nedošlo k ani jednomu odsouzení či zatčení za zločiny bývalého režimu.¹³⁸

Lze říci, že během prvních čtyř let byly vytvořeny mantinely pro moc armády a větší prostor pro civilní vládu, tj. civilní složky a demokratické mechanismy byly posíleny. Vláda navíc udržela zemi v dobré ekonomické kondici.

Druhá fáze přechodu začíná zvolením Eduarda Freie prezidentem v roce 1994. Na rozdíl od svého předchůdce se rozhodl ve vztahu k armádě sledovat nekonfliktní kurs. Odsunul do pozadí ústavní reformy a téma vyrovnání se s minulostí. Jedinou epizodou, která narušila jinak bezproblémové vztahy mezi armádou a vládou, bylo zatčení a uvěznění exprezidenta tajné policie DINA, Manuela Contrerese, který byl v roce 1995 odsouzen za vraždu Orlanda Leteliera (jednoho z ministrů Allendeho vlády), spáchanou před 20 lety. Nevůli dále vyvolalo Pinochetovo rozhodnutí zaujmout v březnu 1998, tedy po skončení jeho funkce vrchního velitele ozbrojených sil, místo v Senátu, k čemuž ho opravňovala ústava.

Aby mohla začít poslední fáze přechodu k demokracii, musel do chilského vývoje vstoupit zásah zvenčí. Onou vnější událostí bylo zatčení A. Pinocheta v Londýně

¹³⁶ Transición a la democracia (Chile), on-line

¹³⁷ Boeninger, E.: Democracia en Chile: lecciones para la gobernabilidad, Santiago de Chile, 1997, str. 401

¹³⁸ La impunidad durante la transición en Chile 1990 - 2005, on-line

v říjnu 1998. Byl zadržen na základě žalob ze zločinů genocidy, terorismu a mučení, podaných na něj oběťmi jeho režimu z řady evropských zemí, zejména pak ze Španělska. Tento krok odstartoval novou vlnu žalob nejen proti generálu Pinochetovi, ale i proti ostatním představitelům bývalého režimu, čímž bylo znovu otevřeno téma zodpovědnosti za spáchané zločiny. Před zadržením v Londýně bylo proti Pinochetovi podáno 11 žalob z různých důvodů smrti a „zmizení“, po něm jejich počet vzrostl na 123 k červnu 2000 a na 300 v roce 2003, bez toho, aniž by byl odsouzen na základě některé z nich. Po dlouhých soudních tahanicích byl i v Británii v březnu roku 2000 propuštěn (pro špatný zdravotní stav) a vrátil se do Chile.

Vlivem otevření tohoto tématu došlo zpočátku k prudkému ochlazení civilně vojenských vztahů, kdy armáda zaujala obrannou pozici, a ke zmírnění napětí napomohl až postoj vlády odmítající zasahování zahraničních subjektů do vnitřních záležitostí Chile. Pravicoví politici se historicky poprvé rozhodli čelit minulosti a přestali ignorovat otázky „zmizelých osob“ (*desaparecidos*). Ke konci volebního období E. Freie byla ustanovena tzv. *Mesa de diálogo*, tedy „stůl k rozhovoru“, kde se sešli jak představitelé vlády, tak armádní složky. Vláda se zde zavázala k uskutečnění aktivních kroků k zabránění soudu generála Pinocheta, zatknutého v Londýně, výměnou za poskytnutí informací o osobách, které během minulého režimu zmizely beze stopy. Armáda, která nyní ztratila oporu soudní moci a politické pravice, se ocitla v izolaci. Její nový šéf, generál Ricardo Izurieta, jako představitel mladší generace, která nechtěla být s vojenským pučem z roku 1973 spojována, usiloval o modernizaci armády a opětovné získání její neutrality. Aféra Pinochet tak byla vhodnou příležitostí k očištění armády od její minulosti. Izurieta se rozhodl maximálně spolupracovat s vládou ve věcech vyšetřování zločinů vojenských důstojníků.

Během volebního období prezidenta Ricarda Lagose (2000–2006) byla dokončena „očista“ Chile. Soudy usilovně pracovaly na případech zločinů minulého režimu – padaly první rozsudky, a co je hlavní, vyšetřování se nevyhnul ani generál Pinochet (ten byl z důvodu diagnostikované demence prohlášen neschopným účastnit se soudního procesu a tak byla pohřbena možnost soudit hlavního viníka spáchaných zločinů během diktatury).

Armáda konečně překročila stín své minulosti, když její nový vrchní velitel Juan Emilio Cheyre 14. června 2003 pronesl svou slavnou řeč „*Nunca más*“ („Nikdy více“),

kde uznal odpovědnost armády za spáchané činy proti lidskosti a ujistil veřejnost, že chilská armáda prochází velkou transformací.¹³⁹

Ke skutečnému završení tranzice však byla třeba reforma ústavy, odbourávající autoritářské enklávy bývalého režimu (Senát, Rada národní bezpečnosti, postavení armády, Nejvyšší soud a volební systém). V roce 2000 byla schválena reforma Senátu, která zrušila institut jmenovaných poslanců. V květnu 2005 byla uzákoněna pravomoc prezidenta propouštět velitele armády a policie bez souhlasu Rady národní bezpečnosti (RNB) a došlo i ke změně statutu samotné RNB v pouhé poradní těleso prezidenta. Poslední podstatná reforma byla uskutečněna v srpnu roku 2005, která mezi jinými redukovala prezidentův mandát na čtyři roky, přičemž zachovala zákaz znovuzvolení.¹⁴⁰ Reforma tak konečně odstranila zbývající překážky konsolidace vyplývající z ústavy z roku 1980.

5.2. Prezidentské volby

V prosinci 1989 proběhly prezidentské volby, které vyhrál křesťanský demokrat Patricio Aylwin. Ten kandidoval za koalici stran nazvanou Sdružení stran za demokracii (*Concertación de Partidos por la Democracia*). Ta také v souběžných parlamentních volbách získala 72 křesel ze 120 v Poslanecké sněmovně a 22 z 38 v Senátu. Ústava také umožňovala Pinochetovi a dalším členům jeho vlády jmenovat devět nevolených senátorů.¹⁴¹ 11. března 1990 obdržel Aylwin od generála Pinocheta šerpu, která jej oficiálně dosadila na post prvního demokratického prezidenta po 17 letech a druhého křesťanského demokrata v této funkci v historii země.

Na základě Rettigovy zprávy bylo vládou vytvořeno Sdružení pro odškodnění a usmíření (*Corporación de Reparación y Reconciliación*), které společně s Národním úřadem pro repatriaci (*Oficina Nacional de Retorno*) mělo na starosti pomoc a odškodnění exulantům a obětem diktatury. V roce 1996 sdružení konstatovalo, že Pinochetův režim nese odpovědnost za smrt 3197 lidí, kteří byli usmrceni v období mezi zářím 1973 a březnem 1980. Dále byla zveřejněna jména asi 600 vojáků (především důstojníků), kteří se podíleli na porušování lidských práv.

¹³⁹ La impunidad durante la transición en Chile 1990 - 2005, on-line

¹⁴⁰ Marek, P.: Politologica 5, on-line

¹⁴¹ Derechos Chile: Cronología – 1989, on-line

Kontroverzním se stalo jmenování Pinocheta doživotním senátorem a jeho politická imunita, jakožto bývalé hlavy státu, která bránila jeho trestnímu stíhání. Ta byla zrušena chilským Nejvyšším soudem necelé čtyři měsíce po jeho návratu z Velké Británie, kde byl zadržován kvůli obvinění z porušování lidských práv spáchané za jeho vlády. Generál byl v Chile obviněn z osmnácti únosů, padesáti sedmi poprav, mučení, nezákonného pohřbívání a protizákonného spolčení. Stejně jako v Británii bylo i v Chile Pinochetovo soudní stíhání zastaveno z důvodu jeho neuspokojivého zdravotního stavu. Tři dny nato se Pinochet vzdal titulu doživotního senátora.¹⁴²

¹⁴² Klein, S.: Nejkrutější diktátoři v dějinách, Frýdek-Místek, 2004, str. 200-201

5.3. Vliv bývalého režimu

Ústava z roku 1980, o které jsem se již zmiňovala, dávala armádním špičkám obrovskou moc a umožňovala jim ovlivňovat politickou situaci v zemi ještě po další desetiletí. Ačkoli tedy v referendu Pinochet prohrál a po prezidentských volbách došlo v březnu roku 1990 k oficiálnímu předání moci, měl tou samou ústavou, na jejímž základě byl „svržen“, zaručen dostatečný vliv na dění v zemi. Zde tedy vyvstává zjevná překážka bránící úplnému přechodu k demokracii: nový prezident musel vládnout na základě této nedemokratické ústavy a pravomoci jeho vlády tak byly zásadně omezeny. Vytváření vlastní politiky je přitom jednou ze základních podmínek konsolidované demokracie. Patricio Aylwin přesto v roce 1994 prohlásil cestu tranzice za ukončenou.

Další překážkou bylo nedemokratické nastavení volebního zákona. Bývalé vládní elity si totiž zajistily právo jmenovat devět ze čtyřiceti sedmi členů Senátu. Toto privilegium si odcházející garnitura schválila ústavním zákonem těsně před odevzdáním moci. Stejně tak si Pinochet uzákonil neodvolatelnost své osoby z funkce velitele ozbrojených sil. Všichni členové bývalé junty byli i nadále členy Rady národní bezpečnosti. Na bázi stejného ústavního zákona získala armáda širokou autonomii – její důstojníci nemohli být odvoláváni prezidentem, čímž byl Aylwin zbaven nástroje k pročištění armády od osob, které se v minulém režimu dopustily hrubého porušení lidských práv. Tímto se oddálil proces očisty armády potřebný k tomu, aby začala být znovu vnímána jako neutrální nepolitická složka státního aparátu. Tato situace přetrvala bez závažnějších změn hluboko do 90. let.

Problém představovalo také fungování Ústavního soudu, které bylo uzpůsobeno Pinochetovu režimu. Ústavní soud nebyl rozhodně nezávislou institucí, o čemž svědčila skutečnost, že všech sedm členů bylo do funkce jmenováno generálem a nebylo možné je odvolat, dokud nedosáhnou věku 75 let. Z této perspektivy začíná být zjevné, že klidné a nenásilné předání moci, které na začátku vzbuzovalo naděje na poklidné obnovení demokratické tradice, ve skutečnosti skrývalo řadu velmi zásadních překážek. Tyto překážky si vytvořil bývalý režim jako pojistku svého vlivu do budoucna, a zakonzervoval tak v mnoha oblastech status quo. Proces tranzice se tímto zkomplikoval a protáhl na dlouhých 15 let.

Pokud chtěla nová vláda usilovat o skutečné obnovení demokratických institucí, byla nucena postavit se proti odkazu starého režimu a zasadit se o zrušení všech

nedemokratických omezení vyplývajících z ústavy. Úsilí nové vlády tedy mělo být zaměřeno na zrušení praxe jmenovaných senátorů, zajištění prezidentského práva odvolávat armádní důstojníky z funkce, změnu statutu neodvolatelnosti Augusto Pinocheta (i ostatních členů bývalé junty) z funkce velitele ozbrojených sil a v neposlední řadě, na reorganizaci personálního složení a cílů Ústavního soudu. Dále musela tlačit na posílení parlamentního prvku a zajistit konání voleb na komunální úrovni. Velmi důležité bylo, aby vláda přistoupila k vypořádání se s minulostí – konkrétně v oblasti porušování lidských práv. Vzhledem k Pinochetovu vlivu ve všech důležitých oblastech systému, byl tento úkol velice obtížný.

6. Průběh přechodu od totality k demokracii v ČR

6.1. Pád režimu

Signálů o počínajícím konci režimu bylo několik. Byla to změna zahraniční politiky Sovětského svazu po nástupu Michaila Gorbačova do funkce generálního tajemníka ÚV KSSS na jaře 1985, který upustil od přímého zasahování do vnitřní politiky satelitních zemí, což znamenalo ztrátu opory pro vedení KSČ. Zároveň se otevřel prostor pro větší aktivitu oponentů režimu, kteří se nemuseli obávat zásahu sovětské armády. Jejich počet začal výrazně narůstat. Vznikaly občanské iniciativy kriticky se vymezující vůči režimu, objevovaly se protestní petice a prohlášení a postupně se zvyšoval počet demonstrací i demonstrujících. Důvodem byla stagnace hospodářství, jež ztrácelo schopnost uspokojovat materiální potřeby obyvatelstva.¹⁴³

V roce 1989 také došlo k mnoha zásadním změnám ve východním komunistickém bloku (částečně svobodné volby v Polsku, rozklad režimu v Maďarsku a v NDR aj.), což mělo vliv na vývoj v Československu.¹⁴⁴ Změny, ke kterým docházelo v této době v Československu, byly ve srovnání s překotným vývojem v sousedních státech "nenápadné". Došlo k mírné reformě v ekonomické oblasti (povolení drobného soukromého podnikání, apod.), byl zmírněn tlak na kulturu (např. se natáčely nekonformní filmy), v médiích se mohly objevovat i reportáže kriticky zaměřené vůči systémovým nedostatkům. Vzrůstal pohyb na neoficiální opoziční scéně, a to již nikoliv pouze v disidentských kruzích, ale ve stále širších vrstvách společnosti.

Za počátek Československého přechodu k demokracii lze označit 17. listopad 1989, kdy proběhla studentská demonstrace, která byla násilně potlačena. To aktivizovalo celou společnost a zformovaly se opoziční síly (OF – Občanské fórum, VPN - Veřejnost proti násilí). Masové nepokoje vzrostly natolik, že tehdejší mocenské elity byly donuceny vyjednávat s opozicí. Probíhaly diskuse o povaze budoucího režimu, o pravidlech jednání a o poklidném přechodu k demokratickému režimu.¹⁴⁵ Příznačná pro československou tranzici byla nehotovost přítomných aktérů a jimi uvažovaných strategií. V KSČ nevzniklo reformní křídlo, které by bylo schopno

¹⁴³ Civín, J.: Československý komunistický režim 1985 – 1989, on-line

¹⁴⁴ Rychlík, J.: Rozpad Československa. Česko-slovenské vztahy 1989-1992, Bratislava, 2002, str. 67 - 68

¹⁴⁵ Civín, J.: Rámcová charakteristika Československé tranzice 1989 - 1992, on-line

vyjednávat s opozicí, avšak ani opozice nebyla zformována natolik, aby byla schopna vyjednávat s vládnoucí elitou. Byť k jednáním mezi vládnoucí elitou a opozicí došlo, předání a převzetí moci proběhlo jaksí improvizovaně. Institucionální základ komunistického režimu zůstal prakticky beze změn. Opozice pouze obsadila funkce, kterých se narychlo vzdala KSČ.¹⁴⁶

Obecně lze říci, že Československý přechod byl souhrnem mnoha faktorů, mezi které patří zejména zahraniční faktory (změna politiky SSSR a vývoj v ostatních zemích bývalého komunistického bloku), masová mobilizace občanů a úspěšná aktivita opozice.

Přechod v Československu je možné časově vymezit do tří etap. Ta první začala 17. 11. 1989 a skončila „zakládajícími volbami“ v červnu 1990. Byla spojena se změnami právně revoluční povahy, pokud jde o složení parlamentu a jeho fungování. Na základě ústavní novely, která zrušila v platné Ústavě článek 4 o vedoucí úloze KSČ a další články s tím spojené (včetně článku o Národní frontě), z parlamentu odešli poslanci, kteří byli nejvíce zkompromitováni jako představitelé starého režimu. Na jejich místa byli kooptováni noví poslanci, především z Občanského fóra a Veřejnosti proti násilí, z hnutí, která představovala hlavní hybnou sílu polistopadových změn. Ve dvou hlavních vlnách (v prosinci 1989 a v lednu 1990) se tak obměnilo téměř ze 40 % personální složení parlamentu.¹⁴⁷ 10. prosince byla namísto vlády L. Adamce jmenována koaliční vláda národního porozumění, vedená Mariánem Čalfou, v níž již neměli komunisté většinu. Po jmenování nové vlády abdikoval prezident Husák a novým prezidentem republiky byl zvolen Václav Havel. Alexandr Dubček se stal předsedou federálního parlamentu. V zemi vznikly nové politické strany, opět se obnovila sociální demokracie. Stejně tak byly obnoveny občanské svobody, včetně svobody cestování.¹⁴⁸ Došlo k položení základů potřebných pro rozvoj pluralitní demokracie, stranického systému a občanské společnosti.

Další etapu přechodu lze vymezit parlamentními volbami v červnu 1990 a v červnu 1992. Volby v červnu 1990 byly v České republice především plebiscitem mezi končícím nedemokratickým a nastupujícím demokratickým režimem.¹⁴⁹ Nejvíce

¹⁴⁶ Civín, J.: Československý komunistický režim 1985 - 1989, on-line

¹⁴⁷ Jičínský, Z.: Československý parlament v letech 1990 - 1992, on-line

¹⁴⁸ Veselý, Z.: České politické dějiny (od konce 18. do počátku 21. století), Praha, 2005, str. 283 - 284

¹⁴⁹ Civín, J.: Rámcová charakteristika Československé tranzice 1989 - 1992, on-line

voličských hlasů získalo OF a na Slovensku VPN. Na Slovensku však tyto volby nebyly pouze plebiscitem, jako v České republice, ale vznikl zde významný konkurent VPN, a to KDH. KDH získalo značnou podporu, takže volby v roce 1990 byly také výběrem mezi těmito stranami. Ve vítězných politických subjektech po volbách proběhla diferenciací, ústící v jejich rozpad. Z Občanského fóra se vyčlenila Občanská demokratická strana (ODS) vedená Václavem Klausem, která zvítězila v následujících parlamentních volbách, konaných v roce 1992. Na Slovensku se z veřejnosti proti násilí, jako nejsilnější formace, vyčlenilo Hnutí za demokratické Slovensko (HZDS) vedené Vladimírem Mečiarom.¹⁵⁰ V tomto období byla demokratická pravidla a instituce víceméně akceptována, ale zásadním problémem bylo státoprávní uspořádání. Neschopnost nalézt kompromis mezi požadavky české a slovenské politické reprezentace ovlivnily celý přechod.

Třetí etapa přechodu začala volbami v červnu 1992 a skončila rozpadem federace. Toto období charakterizovala zejména dohoda dvou nejsilnějších politických stran, že se do konce roku 1992 učiní postupná opatření nezbytná k rozdělení státu. Za opravdu jen relativní klad lze považovat, že k zániku ČSFR došlo ústavním zákonem a že se tak vytvořily jisté právní předpoklady pro klidný vznik dvou nástupnických států.¹⁵¹

1. ledna 1993 se konstituovaly jako samostatné nástupnické státy Česká republika a Slovenská republika. 26. ledna 1993 Poslanecká sněmovna zvolila prvním českým prezidentem V. Havla. Ve stejném složení, vzešlém z voleb roku 1992 pokračovala česká vláda v čele s V. Klausem.

Nadále pokračovala snaha o vypořádání se s komunistickou minulostí. Byl přijat zákon o protiprávnosti komunistického režimu a přijaty či novelizovány byly zákony na podporu ekonomického a sociálního rozvoje.¹⁵²

6.2. Prezidentské volby

V den ustavení federální vlády abdikoval prezident republiky G. Husák a OF vystoupilo s kandidaturou V. Havla. Nový prezident měl být zvolen v souladu s tehdejší platnou ústavou, tj. do 14 dnů (do 24.12.1989). Vedení KSČ již 8. 12. 1989

¹⁵⁰ Veselý, Z.: České politické dějiny (od konce 18. do počátku 21. století), Praha, 2005, str. 284

¹⁵¹ Jičínský, Z.: Československý parlament v letech 1990 - 1992, on-line

¹⁵² Veselý, Z.: České politické dějiny (od konce 18. do počátku 21. století), Praha, 2005, str. 289 - 290

vyjádřilo souhlas s tím, aby se vzhledem k obsazení funkce předsedy federální vlády, již se stal občan slovenské národnosti M. Čalfa, prezidentem republiky stal občan české národnosti, nejlépe nestraník.¹⁵³

KSČ navrhla 11. 12. 1989, aby nový prezident byl zvolen přímou volbou. S výjimkou ČSL a ČSS tento návrh podpořily všechny ostatní subjekty Národní fronty. Návrh byl zdůvodněn počtem prezidentských kandidátů (L. Adamec, V. Havel, A. Dubček a Č. Císař) a tím, že by všichni občané měli mít možnost rozhodnout o budoucím prezidentovi. Hlavním motivem tohoto jednání byla především snaha zastavit svůj klesající vliv, převzít politickou iniciativu a případně prosadit svého kandidáta do úřadu prezidenta republiky. Klub komunistických poslanců předložil svůj návrh parlamentu 12. 12. 1989, přičemž tento návrh provázela v médiích rozsáhlá agitační kampaň. OF bylo tímto nečekaným návrhem překvapeno. V dané situaci možnosti OF ovlivňovat rozhodnutí v parlamentu byly malé. Zásadní prioritou OF bylo dosáhnout toho, aby Federální shromáždění zvolilo v co nejbližší době V. Havla za prezidenta republiky a nevystavovat se příliš silnému vnějšímu tlaku. Ten by totiž mohl vyvolat kolaps zákonodárné moci a všem formám ústavní krize se chtělo OF vyhnout.¹⁵⁴

Další problém se vyskytl kolem samotného kandidáta na prezidentský post. Všechny oficiální slovenské politické subjekty a instituce se postavily za kandidaturu A. Dubčeka do funkce prezidenta. Nevzaly v úvahu princip parity v obsazení nejvyšších státních funkcí (předseda federální vlády Slovák, prezident Čech, či naopak) a předpokládaly, že kandidatura bude v přímém hlasování, případně ve Federálním shromáždění samozřejmě uplatněna. VPN se ocitla před vážným politickým problémem, protože zpochybnit legitimitu široce podporované Dubčekovy kandidatury nebylo v tuto chvíli politicky žádoucí. VPN přímo neovládala klíčové mocenské instituce na Slovensku ani se k jejich brzkému ovládnutí nechystala a snadno mohla přijít o svůj vliv opírající se o přímou manifestační podporu veřejnosti. Proto se oficiálně nepostavila proti Dubčkově kandidatuře a svou podporu V. Havlovi svázala s podmínkou, že bude prezidentem pouze do svobodných voleb, po nichž nové Federální shromáždění zvolí nového prezidenta. V. Havel na tuto podmínku okamžitě přistoupil. Ve svých rozhlasových a televizních projevech pak s ohledem na slovenské veřejné mínění opakovaně připomínal,

¹⁵³ Suk, J.: Občanské fórum. listopad-prosinec 1989, Brno: Doplněk, 1997, str. 29

¹⁵⁴ Tamtéž, str. 29 - 30

že funkci prozatímního prezidenta – garanta svobodných voleb - je ochoten přijmout pouze tehdy, bude-li po jeho boku v jiné vysoké funkci působit A. Dubček.¹⁵⁵

V. Havel posléze uzavřel jakousi dohodu s M. Čalfou na základě jejich tajné schůzky 15. 12. 1989. M. Čalfa nabídl Havlovi spolupráci při prosazování jeho kandidatury na prezidenta republiky. Slíbil, že zajistí, aby volba proběhla ústavní cestou. Čalfa a Havel se dohodli na jednotlivých krocích a začali je realizovat. V. Havel se nemohl stát prezidentem, protože byl trestaným člověkem. V květnu 1989 mu byl v politickém procesu uložen podmíněčný trest. Aby odstranil i tuto formální překážku, udělil nový premiér z titulu prezidenta republiky, jehož pravomoci mu po Husákově abdikaci připadly, V. Havlovi milost. Společný plán začali realizovat 16. 12. 1989. Nejnáročnější věcí bylo přesvědčit poslance, aby pro V. Havla hlasovali. Na některé z nich musel Čalfa vyvinout značný tlak. V této činnosti mu pomáhali předsedové ČSS a ČSL B. Kučera a J. Bartončík, političtí konvertité, zvolení 12. 12. do předsednictva parlamentu.¹⁵⁶

19. 12. byl Federálním shromážděním přijat návrh ústavního zákona, kterým byla lhůta pro volbu prezidenta prodloužena ze 14 na 40 dnů a změna volby z tajné na veřejnou. A. Dubček byl kooptován do Sněmovny národů, aby nahradil bývalého poslance KSS a vysokého stranického funkcionáře G. Šlapku a mohl být později zvolen za předsedu FS. 28. 12. byl zvolen A. Dubček za předsedu Federálního shromáždění a 29. 12. byl V. Havel zvolen prezidentem republiky.¹⁵⁷

6.3. Ekonomická transformace

Česká republika ekonomicky zaostala v důsledku připojení k sovětskému bloku v roce 1948. Před druhou světovou válkou bylo Československo s průměrným HDP na obyvatele srovnatelné s Rakouskem. V roce 1990 byl dle Světové banky československý HDP na obyvatele srovnatelný s Venezuelou a Jugoslávií, ale jen mírně překračoval jednu pětinu HDP Rakouska.¹⁵⁸ Proto Československá vláda, která se ujala moci po sametové revoluci, okamžitě vyhlásila zavedení tržní

¹⁵⁵ Rychlík, J.: Rozpad Československa. Česko-slovenské vztahy 1989-1992, Bratislava, 2002, str. 88

¹⁵⁶ Suk, J.: Labyrintem revoluce, Praha, 2003, str. 226-227

¹⁵⁷ Rychlík, J.: Rozpad Československa. Česko-slovenské vztahy 1989-1992, Bratislava, 2002, str. 89

¹⁵⁸ Švejnar, J.: Česká republika a ekonomická transformace ve střední a východní Evropě, Praha, 1997, str. 27 - 28

ekonomiky a integraci se Západem za hlavní úkoly pro obnovení ekonomické prosperity.

Na rozdíl od jiných transformujících se ekonomik mělo Československo řadu příznivých výchozích podmínek. Jednalo se zejména o stabilní makroekonomickou situaci s nízkou inflací, nízkým rozpočtovým deficitem a nízkým zahraničním zadlužením. Důležitým faktorem byla také kvalita lidského kapitálu. Češi vždy kladli důraz na obecné základní vzdělání, široce pojaté středoškolské vzdělání všeobecného a technického charakteru a úžeji zaměřené, zato vysoce kvalitní univerzitní vzdělání.¹⁵⁹

Transformace ekonomiky započala již v roce 1990, kdy byl uvolněn prostor pro podnikání, byly odstraněny některé dotace a proběhlo několik devalvací československé koruny. Hlavní reformní kroky však byly uskutečněny až v roce 1991. Došlo k liberalizaci cen a zahraničního obchodu a k zavedení směnitelnosti koruny.¹⁶⁰ Výsledky české ekonomiky byly během prvních několika let transformace smíšené. Inflace vzrostla z 1,4 % v roce 1989 na 10 % v roce 1990, protože centrálně plánovaný systém byl odbourán a byla zavedena počáteční transformační opatření. Také došlo v důsledku uvolnění cen k jejich nárůstu, v roce 1991 až o 58 %. Jako ostatní transformující se ekonomiky zaznamenala Česká republika také významný počáteční pokles oficiálně měřeného HDP (o 21 % v období 1990-1992) s ještě výraznějším poklesem průmyslové výroby (o 33 % ve stejném období).¹⁶¹ V dalších letech reformní opatření pokračovala. Uskutečnila se privatizace, restituce a daňová reforma, měnil se i právní systém. Ekonomická situace se po úvodním propadu poměrně rychle stabilizovala a následovalo období ekonomického růstu (okolo 5 % ročně).¹⁶²

S velkými obavami se během transformačního období očekával vznik nezaměstnanosti, jejíž neexistence byla důležitým znakem všech centrálně řízených ekonomik. V lednu 1992 byla míra nezaměstnanosti na Slovensku 12,7 %, zatímco v České republice to bylo pouhých 4,4 %. Odpovědí na tento stav je rychlejší nárůst sektoru drobného a středního podnikání v České republice a také nižší účast žen

¹⁵⁹ Švejnar, J.: Česká republika a ekonomická transformace ve střední a východní Evropě, Praha, 1997, str. 12

¹⁶⁰ Tomeš, Z. a kol.: Hospodářská politika 1900 - 2007, Praha, 2008, str. 248

¹⁶¹ Švejnar, J.: Česká republika a ekonomická transformace ve střední a východní Evropě, Praha, 1997, Academia, str. 16

¹⁶² Tomeš, Z. a kol.: Hospodářská politika 1900 - 2007, Praha, 2008, str. 248

a starších pracovníků v pracovní činnosti v prvních dvou letech transformačního období.¹⁶³

Důležitým bodem přechodu od centrálně plánované ekonomiky k tržnímu hospodářství byla výše zmíněná privatizace. Privatizační program sestával ze tří iniciativ: 1. restituce znárodněného majetku předchozím vlastníkům nebo jejich dědicům, 2. malé privatizace, tj. privatizace malých, státních jednotek a 3. velké privatizace, tedy privatizace velkých státních podniků. Velká privatizace byla nejdůležitější hnací silou z hlediska hodnoty přesouvaného majetku a byla prováděna pomocí množství metod, zahrnujících široce propagovanou kuponovou privatizaci, v níž miliony občanů získaly akcie podniků.

Česká republika zprivatizovala z pozice prakticky úplného státního vlastnictví v roce 1990 do konce roku 1994 asi 80 % všeho majetku. Přes 4300 z asi 6000 velkých podniků bylo zprivatizováno ve dvou vlnách velké privatizace a nespočetné malé firmy byly vydražovány po celé zemi.¹⁶⁴

6.4. Nová zahraniční politika

Změna režimu v Československu se nutně musela odrazit i v oblasti jeho zahraničně politické orientace. Zásadně se změnila povaha československo-sovětských vztahů. Hlavním úkolem bylo nastolení plné suverenity Československa, což znamenalo dosáhnout odchodu sovětských vojsk z republiky. První krok k tomu udělala vláda L. Adamce když prohlásila vstup vojsk Varšavské smlouvy v srpnu 1968 na naše území za porušení československé suverenity a navrhla sovětské vládě zahájit jednání o stažení vojsk z československého území. Odchodu sovětských vojsk se podařilo dosáhnout vládě M. Čalfy dohodou z 26. února 1990, podle níž začal odsun týž den.

Další vývoj vzájemných vztahů byl poznamenán jejich výrazným oslabením v politické i ekonomické rovině. Úroveň vztahů mezi bývalými socialistickými zeměmi byla posunuta do roviny přátelských smluv mezi jednotlivými postkomunistickými zeměmi.

¹⁶³ Švejnar, J.: Česká republika a ekonomická transformace ve střední a východní Evropě, Praha, 1997, str.16 - 17

¹⁶⁴ Tamtéž, str. 21

Na ekonomické bázi se určitá spolupráce začala vyvíjet v podobě regionálního hospodářského sdružení vzniklého v roce 1992 jako Středoevropská dohoda o volném obchodu (CEFTA).

Ve vztazích se západními zeměmi došlo k nejvýznamnějšímu posunu ve vztazích československo-německých. V roce 1992 byla mezi oběma zeměmi podepsána smlouva o dobrém sousedství a přátelské spolupráci.¹⁶⁵

Po rozdělení Československa bylo hlavním úkolem zajistit kontinuitu mezinárodního a zahraničně politického postavení samostatné České republiky. Česká republika se stejně jako Slovenská republika stala členem všech mezinárodních organizací, kterých byly předtím členy jako společný stát. Sukcese se týkaly i mezinárodních smluv. 19. ledna 1993 byla ČR přijata za 180. člena OSN.

V květnu 1994 se Česká republika zapojila jako přidružený člen do Západoevropské unie. Západoevropská unie měla v budoucnu zajišťovat společnou bezpečnostní a zahraniční politiku Evropské unie.¹⁶⁶

Po volbách v roce 1996 vláda zdůraznila, že bude důsledně vycházet z prosazování českých národních zájmů, základní směřování a cíle české zahraniční politiky zůstávají neměnné a vláda proto plynule naváže na výsledky zahraniční politiky vlády minulé. Za hlavní priority považovala vláda co nejrychlejší dosažení plného členství České republiky v Evropské unii a v NATO s tím, že realizací těchto cílů bude proces naší transformace dokončen i ze zahraničně politického hlediska.¹⁶⁷

6.5. Rozpad federace

Ekonomická transformace spolu s pocity neuspokojeného řešení postavení Slovenska vyvolala rozpory o podobu československé federace. Problémy s novou podobou federace v podmínkách plurality a demokracie signalizovala již jednání, jimž se dostalo označení „pomlčková válka“. 29. března 1990 totiž federální parlament změnil název státu z Československé socialistické republiky na Československou federativní republiku. Na Slovensku se však používalo označení Česko-slovenská

¹⁶⁵ Veselý, Z.: České politické dějiny (od konce 18. do počátku 21. století), Praha, 2005, str. 284 - 286

¹⁶⁶ Ort., A.: Česká zahraniční politika, Plzeň, 2009, str. 256

¹⁶⁷ Ort., A.: Česká zahraniční politika, Plzeň, 2009, str. 261

federativní republika. Nakonec došlo ke konsensu přijetím nového názvu Česká a Slovenská Federativní republika. Zároveň byl přijat nový státní znak federace.

Orientaci na rozdělení státu odrážela také skutečnost, že V. Klaus a VI. Mečiar jako jedni z hlavních protagonistů české a slovenské politiky přenesli těžiště své působnosti po volbách v červnu 1992 do republikových národních vlád jimž předsedali. Federální vláda byla svým personálním složením pojímána jako druhořadá.

O blížícím se konci federace také svědčilo ukončení či váznutí prací na federální ústavě.

K 20. červenci 1992 abdikoval V. Havel ze své funkce prezidenta republiky, aby tak vyjádřil rezignaci na možnost dále udržet společný stát.¹⁶⁸ Proces zániku ČSFR pak vrcholil v následujících měsících řadou jednání na vládních úrovních. 13. listopadu přijal federální parlament ústavní zákon o dělení majetku federace a 25. listopadu byl většinou hlasů přijat ústavní zákon o zániku Československa.

17. prosince 1992 Česká národní rada přijala Ústavu České republiky.

¹⁶⁸ Rychlík, J.: Rozpad Československa. Česko-slovenské vztahy 1989-1992, Bratislava, 2002, str. 90

7. Srovnání transformačního procesu v obou zemích

Jak již bylo řečeno, tranzice, neboli přechod, je interval mezi dvěma politickými režimy: původním a novým. Právě počáteční bod tranzice je jedním z komplexních faktorů ovlivňující celý proces přechodu k demokracii. Určit, jaké prvky výchozího režimu jsou podstatné a co všechno tranzici ovlivňuje, je nesnadné. Jak již bylo uvedeno výše, rozlišujeme čtyři ideální typy nedemokratických režimů (autoritarismus, totalitarismus, post-totalitarismus a sultanismus). To, o který typ se jedná, má přímý vliv na způsob přechodu, a také určuje úkoly a obtíže, s nimiž se bude muset nový režim vyrovnávat. To znamená, že autoritářský režim, zanechává novému režimu zcela jiné dědictví, a tudíž i zadání, než režim totalitní. Nebudeme se zde podrobně zabývat všemi nedemokratickými formami jakožto východisky tranzice. Pro záměry této práce bude postačující, když se blíže podíváme pouze na dva systémy, kterým jsme již výše věnovali pozornost.

Post-totalitarismus i autoritarismus jsme si již teoreticky vymezili. Nyní se na oba systémy podíváme z hlediska tranzitologie, tedy jako na výchozí body tranzice. V této souvislosti je potřeba zaměřit pozornost na konkrétní oblasti: bude nás zajímat jaký je stav sfér důležitých pro konsolidaci demokracie, tedy občanské, politické a hospodářské společnosti, státního aparátu a právního rámce.

Z definice autoritarismu vyplývá, že v jeho rámci existuje limitovaný politický pluralismus, tedy středně nízká úroveň politické kultury. O něco lépe je na tom pluralismus v oblasti společenské a ekonomické, tzn. je zde částečný prostor pro aktivity občanské společnosti a jistá autonomie hospodářské oblasti. Tyto parametry jednak definují okruh možných „tranzičních cest“, a jednak z nich vyplývají úkoly, které musí představitelé demokratického režimu zvládnout, aby dosáhli završení demokratizace. V případě dědictví autoritarismu je zřejmé, že nejvíce úkolů čeká politické aktéry v politické a občanské sféře, v právní oblasti a také v reformě státního byrokratického aparátu. Hospodářská oblast oplývala i během nedemokratického režimu jistou mírou autonomie, a tudíž zde již existují některé struktury blízké těm demokratickým.

Oproti tomu post-totalitarismus má ke konsolidaci demokracie podstatně dál. V žádné z pěti oblastí neexistuje náznak pluralismu. Občanské společnost v post-totalitních režimech není žádná, začíná se utvářet až ve fázi liberalizace přechodu

k demokracii. Politické prostředí je značně deformované, veškerou moc má v rukou jediná politická strana. Ústava poskytuje režimu legitimitu a státní byrokracie místo aby sloužila demokratické vládě, podporuje u moci nedemokratický režim. Hospodářství je závislé na politických prioritách, řídí se centrálním plánem a prakticky neexistuje soukromé vlastnictví výrobních prostředků.

Pokud bychom měli vymezit hraniční body chilského přechodu k demokracii, stál by na jeho počátku rok 1988, kdy byl v lidovém referendu odmítnut stávající diktátorský režim. Za koncový mezník přechodu lze označit rok 2005, kdy byly z ústavy odstraněny poslední prvky autoritářského režimu, a politický systém Chile tak začal splňovat podmínky konsolidované demokracie.

V České republice (tedy Československu) byly těmito hraničními body listopad 1989, kdy v důsledku násilně potlačené studentské demonstrace vzrostly nepokoje natolik, že vůdci režimu byli nuceni vyjednávat s opozicí o změně režimu. Za bod ukončení tranzice je pak považován rok 1993, kdy vznikla samostatná Česká republika. Stejně jako komunistický režim v České republice, také vláda Pinochetovy junty v Chile byla ukončena pokojně a bez krveprolití. Rozdílný byl však způsob zániku. Zatímco v Chile došlo k předání moci po ústavou zaručeném referendu, v Československu se o změně režimu začalo jednat až po masivních nepokojích.

Pokud bychom se zaměřili na vnitřní a vnější faktory, které ovlivnily přechod k demokracii u nás a v Chile, našli bychom několik souhlasných i odlišných bodů. V obou zemích došlo k vnějšímu zásahu ze stran oblastních mocností. Těmito aktéry byly USA v Chile a Sovětský svaz v Československu. USA, které jednak napomohly k nástupu generála Pinocheta k moci, sehrály svou roli také v jeho poklidném předání moci, když dohlížely na průběh plebiscitu. Politika Sovětského svazu, která na jedné straně vedla k potlačení Pražského jara spojeneckými armádami, na straně druhé umožnila téměř o 20 let později uvolnění režimu, které později vedlo k jeho pádu. Nástup Michaila Gorbačova do funkce generálního tajemníka ÚV KSSS na jaře 1985, který upustil od přímého zasahování do vnitřní politiky satelitních zemí, tedy můžeme považovat za první signál změn.

Z vnitřních faktorů můžeme uvést například legitimitu režimu, která byla v obou zemích odvozována z jiných potřeb, jejichž naplnění přispělo k návratu k demokratickým strukturám společnosti. V Chile byla legitimita režimu odvozována z nutnosti a povinnosti zvládnout socioekonomickou krizi. Po překonání této krize

a opětovném „nastartování“ hospodářství se opět otevřel prostor pro nastolení demokracie, protože výjimečný stav byl již překonán. Legitimita komunistického režimu v Československu byla, tak jako v jiných zemích východního bloku, odvozována od uskutečňování vize komunistické společnosti odvozené od marxisticko-leninské ideologie. Když se tato vize ukázala jako utopistická a samy vládnoucí autority přestaly v tuto legitimitu věřit, otevřel se prostor pro vyjednávání s opozicí o změně tohoto režimu.

K dalším z vnitřních faktorů ovlivňujících konsolidaci demokracie je ústava. Oba dva režimy, aby upevnily své postavení a potvrdily svou legitimitu, vytvořily nové ústavy. Prvním signálem k demokratizaci Chile byl tedy rok 1980, kdy junta vypracovala Ústavu, schválenou referendem o rok později. Ústava přikazovala Pinochetovi ukončit autoritativní vládu do roku 1988 a umožnit následný přechod k zastupitelské formě vlády, což se také později stalo. V říjnu 1988 Pinochet vypsál volby, které byly zároveň plebiscitem o jeho vládě. Pinochet získal 43 % hlasů a tím pádem byl poražen křesťansko demokratickým protikandidátem Patricio Aylwinem, jenž obdržel 54,6 % hlasů. K dosažení konsolidace demokracie je však nutné, aby nový právní řád byl prost všech pozůstatků bývalého nedemokratického režimu. Bylo tedy třeba vyškrtnout nedemokratické formule ze stávajících ústav či vytvořit nové prozatímní ústavy. V Československu došlo již v první etapě demokratizace k úpravám ústavy a k „očišťení“ parlamentu od hlavních představitelů bývalého režimu. V Chile byla ústava z éry bývalého režimu pouze doplněna o dodatky a bývalé vládní elity tak stále měly kontrolu nad různými sférami života společnosti, což zabraňovalo přechodu ke konsolidované demokracii.

Otázka vlivu legitimacy aktérů tranzice na přechod k demokracii je nejasný. V Chile ji prováděli politici vzeší ze svobodných voleb, v Československu ji prováděli mnohem „revolučněji“ lidé (existovala pouze neoficiální opozice), kteří získali demokratickou legitimitu až později. Převzetí moci proběhlo improvizovaně, opozice pouze obsadila funkce narychlo uvolněné členy KSČ.

V neposlední řadě je nutné zmínit dědictví bývalého režimu na průběh transformace. Jak již bylo řečeno, v Československu došlo v zápětí po pádu režimu k úpravám ústavy a právního řádu a nová vláda se tím zbavila vlivu bývalého režimu. V Chile ale byla situace opačná. Nová vláda se musela potýkat jak s nedemokratickou ústavou, tak s nedemokratickým nastavením volebních zákonů. Ústava poskytovala armádním důstojníkům obrovskou moc a ti tak měli možnost ovlivňovat politické dění v zemi.

Pravomoci nového prezidenta, který vládl na základě stejné ústavy, byly značně omezené.

Vliv ekonomického růstu na přechod k demokracii je spekulativní, jak již bylo uvedeno v teoretické části této práce, a nemá obecně platný charakter. O tom vypovídá i příklad dvou zemí, kterými se zabývá tato práce. V Chile došlo k nastolení nedemokratického režimu na základě socioekonomické krize, jejíž překonání částečně vedlo k znovuoživení demokracie, kdežto v Československu to bylo právě stagnující hospodářství, které dalo impuls k přechodu k demokracii.

Můžeme říci, že Československý přechod byl souhrnem mnoha faktorů, mezi něž patří jak zahraniční faktory (změna politiky SSSR a vývoj v ostatních zemích bývalého komunistického bloku) tak masová mobilizace občanů a také úspěšná aktivita opozice. Přechod v Chile byl iniciován shora, tedy vládními elitami. Ačkoli vládní elity musely vyjednávat o předání moci s opozicí, zázemí jejich moci bylo natolik velké, že do značné míry určovaly směr, tempo i charakter přechodu samy. Ani u nás ani v Chile to tedy nebyla primárně opozice, která by donutila nedemokratické režimy k ústupu. Je ovšem nezpochybnitelné, že opoziční proudy byly - zejména v osmdesátých letech - kdy došlo k částečnému uvolnění obou režimů a sehrály důležitou roli v cestě k demokracii.

Organizovaná armáda, jakožto pevná součást státního aparátu, vytvářela v Chile těžko překonatelná omezení, která značně znesnadňovala možnost konsolidace demokracie. To je také jeden z důvodů, proč v Chile došlo ke konsolidaci demokracie o poznání později než v České republice. Chile jí dosáhlo po 15 letech od pádu režimu (v roce 2005), kdežto v Československu byla konsolidace završena po 3 letech (počátkem roku 1993) rozpadem federace.

Co se vyrovnání se s minulostí týče, je kontroverzním tématem v obou zemích. Jak v Chile, tak v České republice je bývalý režim vnímán rozporuplně. V Chile sice došlo k určitému (minimálnímu) potrestání viníků, ale hlavní protagonista všech zločinů byl zproštěn soudního stíhání pro špatný zdravotní stav. V Československu, potažmo v České republice nebyl postih viníků uskutečněn.

Konsolidace je ukončena stabilizací demokracie. Určení dosažení stabilního demokratického režimu je problematické, jelikož mezi teoretiky neexistuje shoda ohledně kritérií, která je potřeba splňovat, aby bylo režim možno považovat za konsolidovanou demokracii.

Za konsolidovanou demokracii můžeme považovat stav kdy je dosaženo:
a) svobodné politické společnosti, b) autonomní politické obce, c) ústavy vymezující demokratickou moc, d) byrokracie sloužící demokratické vládě, e) dostatečné autonomie ekonomiky a ekonomických aktérů.

	Česká republika (Československo)	Chile
Svobodná politická společnost	1989	1990
Autonomní politická obec	1990	1990
Ústava	1993	2005
Nezávislá státní byrokracie	1993	2005
Autonomie ekonomiky	1990	1973

Zdroj: vlastní zpracování.

8. Závěr

Cílem práce bylo srovnat transformační proces v Chile a České republice. Byly tedy definovány základní pojmy politické vědy v oblasti změny politických forem, podali jsme přehled tematizací této problematiky a posléze přistoupili k teoretickému rozboru přechodu jako takového. V této souvislosti byly definovány fáze, typy, kontext a role politických aktérů. Při definici tranzice jsme vycházeli z prací A. Stepana a J. J. Linze či G. O'Donnella. Na základě získané typologie přechodů a podmínek konsolidované demokracie jsme přikročili ke zkoumání přechodu k demokracii v Chile a České republice. Abychom lépe pochopili chilskou a českou otázku, podnikli jsme historický exkurz, ve kterém jsme sledovali nástup, průběh a nejdůležitější rysy režimů v obou zemích. Ohledně samotného přechodu bylo zjištěno:

- V Chile byl přechod řízen především vládními elitami, se kterými vyjednávala opozice. Ta však neměla k vyjednávání dostatečný prostor.
- Vládní elity měly charakter striktně hierarchizované armády, z čehož vyplývala řada komplikací pro tranziční proces.
- Nová vláda zdělila nedemokratickou ústavu, ze které jen stěží odstraňovala nejrůznější omezení ve prospěch představitelů bývalého režimu.
- V Československu vedla k přechodu řada faktorů, režim sám zanikl snad i díky vlastní strukturální vyčerpanosti či vnitřnímu sesypání.
- Přechod se odehrál na základě dohod umírněných s reformátory, aniž by jedna ze skupin byla dostatečně zformovaná.
- Nová vláda položila základy pro rozvoj pluralitní demokracie, stranického systému a občanské společnosti.
- Problémem se ukázala otázka státoprávního uspořádání.

Pro Chile nebylo snadné se s těmito překážkami vyrovnat. Zvláště ze třetího bodu (ústava předchozího režimu) vyplývala pro demokratické vlády obrovská omezení. Bylo tedy zřejmé, že tranzice v Chile bude trvat řadu let. Jedinou okolností, která přechod činila navzdory popsaným překážkám reálným, byla demokratická tradice zakořeněná ve společnosti. Tu autoritářský režim, ačkoli politický život ve společnosti značně omezil, nedokázal zcela vyvrátit. Tranzice dostala rychlejší spád až v roce 1998. Tehdy jednak vypršel Pinochetovi mandát v čele ozbrojených sil, a jednak

do chilské reality zasáhla zahraniční událost: zatčení generála Pinocheta v Londýně. Tímto byla uvolněna řetězová lavina, v rámci které došlo:

- k očištění armády a pravice od dědictví minulého režimu tím, že uznaly jeho chyby a distancovaly se od osoby generála Pinocheta,
- k procesu vyrovnávání se s minulostí, odsouzením represí minulého režimu a díky skutečnosti, že se soudy začaly efektivně zabývat případy porušení lidských práv,
- k reformě ústavy.

Zejména poslední bod, reforma ústavy, kterou byly zrušeny všechny nedemokratické výsady představitelů bývalého režimu, můžeme vnímat jako poslední krok k završení procesu tranzice.

Československo, přestože zprvu nemělo ani jednu z nezbytných podmínek pro úspěšnou konsolidaci demokratického systému (svobodu občanské společnosti, autonomní politickou obec, demokratickou ústavu, státní byrokracii sloužící demokratické vládě a ekonomickou autonomii) se s těmito překážkami vyrovnalo podstatně lépe. Příčinu můžeme shledat v brzkém odstranění nedemokratických prvků z ústavy, vytvoření podmínek pro pluralismus ve společnosti a v odsunutí představitelů bývalého režimu z vládnoucích funkcí. Přestože byla demokratická pravidla a instituce společností akceptovány, jako zásadní problém vyvstala otázka státoprávního uspořádání. Pro Českou republiku bylo prvořadé zvládnout přechod od nedemokratického režimu k demokratickému, což je spojeno s řadou právních úprav a hlavně přechod od plánované ekonomiky k tržní. Slováci kladli v první řadě důraz na rovné postavení obou republik ve federaci. Neschopnost nalézt kompromis mezi požadavky české a slovenské politické reprezentace ovlivnily celý přechod. Rozdílnost požadavků na obou stranách federace nakonec vyústila v její rozpad.

9. Shrnutí a klíčová slova (v českém a anglickém jazyce)

Práce pojednává o režimu generála Pinocheta v Chile a komunistickém režimu v Československu. Cílem bylo srovnat tyto rozdílné režimy, zejména pak jejich přechod k demokracii a shrnout tyto informace do jednoho uceleného díla. Ačkoli byly v Chile i České republice u moci rozdílné nedemokratické režimy za jejichž vlády padlo za oběť několik tisíc odpůrců režimu, oběma zemím se podařilo transformovat se v demokracie dbající na dodržování lidských práv.

Režim generála Pinocheta byl nastolen po armádním puči v roce 1973, jako reakce na propuknuvší socioekonomickou krizi a ukončen po 16 letech lidovým plebiscitem. V Československu se komunisté chopili moci po únorovém převratu v roce 1948, v rámci mezinárodního mocenského přesunu, a setrvali u ní více než 40 let. Přechod byl souhrnem mnoha faktorů zahraniční (změna politiky SSSR) i vnitřní povahy (mobilizace občanů, aktivita opozice).

Jelikož měly oba režimy rozdílnou podobu, zanechaly po sobě různé výchozí podmínky pro nastoupení procesu tranzice. Nejzávažnějším problémem, se kterým se Chile muselo potýkat, byl silný vliv armády bránící konsolidaci demokracie. Nová vláda navíc musela vytvářet svou politiku na základě nedemokratické ústavy předchozího režimu. V Československu se jako vážným problémem ukázaly různé požadavky Čechů a Slováků na podobu nového státu, jež vyústily v rozpad federace. Ačkoli konsolidace demokracie trvala v Československu i Chile různou dobu, v obou zemích ji lze považovat za ukončenou.

Klíčová slova: demokracie, autoritarismus, totalitarismus, post-totalitarismus, tranzice, Chile, Československo, Pinochet

Summary and key words

The work deal with the regime of general Pinochet in Chile and communistic regime in Czechoslovakia. The goal was to compare those different regimes, mainly the transformation to democracy and totalize that information into one whole unit.

Although there were different powered undemocratic regimes in Chile and Czech republic and thousands of Establishment dissenters were killed during their goverment, both countries got transformed into the democracy that pays attention to protecting human rights.

Genaeral Pinochet's regime was enthroned after the military putsch in 1973 as a reaction to passing social-economical crisis. The regime was ended up by plebiscit after 16 years. In Czechoslovakia the communists came to power after the February revolution in 1948 and kept the power for more than 40 years. Transformation was komplex of many factors of foreign (change of politics of SSSR) and domestic nature (citizen mobilization, activity of oppositionists)

Although both regimes had different nature they also left different conditions for transition. The most difficult problem the Chile needed to solve was strong army influence resisting the consolidation of democracy. New goverment also had to create their politics based by undemocratic constitution of previous regime. In Czechoslovakia the serious problem was the different requierements of Czechs and Slovaks for the form of new state and this led to split-up of the federation. Although consolidation of democracy lasted different period of time in Chile nad Czechoslovakia, we can consider it as finnished in both countries.

Key words: democracy, autoritarismus, totalitarianism, post-totalitarianism, transition, Chile, Czechoslovakia, Pinochet

10. Použité zdroje ¹⁶⁹

Archivo Chile: La impunidad durante la transición en Chile 1990-2005, [on-line], dostupné z: <http://www.archivochile.com/Chile_actual/06_ddhh/chact_ddhh0028.pdf>

Aron, R., (1993): Demokracie a totalitarismus, Brno, Atlantis, 218 s., ISBN 80-7108-064-0

Arendtová H., (1996): Původ totalitarismu I-III, Praha, Oikoymenh, 680 s., ISBN 80-86005-13-5

Arzobispado de Santiago Fundacion Documentacion y Archivo de la Vicaria de la Solidaridad: Un poco de historia, [on-line], dostupné z: <<http://www.vicariadelasolidaridad.cl/index1.html>>

Balík, S., Kubát, M. (2004): Teorie a praxe totalitních a autoritativních režimů, Praha, Dokořán, 164 s., ISBN 80-86569-89-0

Balík, S., Hanuš, J. (2007): Katolická církev v Československu 1945-1989; Brno, Centrum pro studium demokracie a kultury (CDK), 399 s., ISBN 978-80-7325-130-7

Banco Central de Chile: Produkto interno bruto, [on-line], Dostupné z: <http://www.bcentral.cl/estadisticas-economicas/series-indicadores/xls/PIB_real_anual.xls>

Borzutzky, S. (2005): From Chicago to Santiago: Neoliberalism and Social Security Privatization in Chile, Governance: An International Journal of Policy, Administration, and Institutions, Vol. 18, No. 4, October, s. 655-674

Budil, I.T., Zíková, T. (2006): Totalitarismus 2. Zkušenost Střední a Východní Evropy, Praha, Dryada, 147 s., ISBN 80-87025-03-2

Cabada, L., Waisová, Š. (2006): Czechoslovakia and Czech Republic in World Politics. Plzeň, Aleš Čeněk, 158 s., ISBN 80-7380-009-8

Caviedes, C. N. (1991): Elections in Chile: the road toward redemocratization, Boulder, Lynne Rienner publisher, 156 s., ISBN 1-55587-218-2

Civín, J., Československý komunistický režim 1985 – 1989, [on-line], dostupné z: <<http://www.cepsr.com/clanek.php?ID=244>>

Civín, J., Rámcová charakteristika Československé tranzice 1989-1992, [on-line], dostupné z: <<http://www.cepsr.com/clanek.php?ID=190>>

Conway, P.: Macroeconomic Stability and Income Inequality in Chile, [on-line], dostupné z: <<http://www.unc.edu/home/pconway/aea2000/Chilemac.pdf>>

¹⁶⁹ Všechny internetové zdroje byly ověřeny k 28. 07. 2010

Cortés Villa, L.: Comisión de estudios de la nueva constitución política de la república, [on-line], dostupné z:
<http://www.fundacionpinochet.cl/informe_publico/informe_publico_julio_2k6.html>

Dahl, R. (2001): O demokracii, Praha, Portál, 192 s., ISBN 80-7178-422-2

Dahl, R. (1995): Demokracie a její kritici, Praha, Victoria Publishing, 349 s., ISBN 8085605813

Demel, Z. (2008): Pod dohledem církevních tajemníků: omezování činnosti katolické církve v Československu 1945-1989 na příkladu jihočeského regionu, Brno, Centrum pro studium demokracie a kultury, 323 s., ISBN 978-80-7325-170-3

Derechos Chile: Cronología – 1973, [on-line], dostupné z:
<http://www.chipsites.com/derechos/1973_esp.html>

Derechos Chile: Cronología – 1989, [on-line], dostupné z:
<http://www.chipsites.com/derechos/1989_esp.html>

Dvořáková, V., Kunc, J.(1994): O přechodech k demokracii, Praha, Slon, 160 s., ISBN: 80-901424-8-6

Educar Chile: Pinochet Ugarte, Augusto (1915), [on-line], dostupné z:
<<http://www.educarchile.cl/ntg/personajes/1611/propertyvalue-41799.html>>

Ekonomika Československé socialistické republiky, [on-line], dostupné z:
<http://cs.wikipedia.org/wiki/Ekonomika_%C4%8Ceskoslovensk%C3%A9_socialistick%C3%A9_republiky>

Elección presidencial de Chile (1970), [on-line], dostupné z:
<[http://es.wikipedia.org/wiki/Elecci%C3%B3n_presidencial_de_Chile_\(1970\)](http://es.wikipedia.org/wiki/Elecci%C3%B3n_presidencial_de_Chile_(1970))>

Flegl, V. (1977): Ústava ČSSR, Praha, Orbis, 185 s.

Friedrich, C., J., Brzezinski, Z., K. (1962): Totalitarian Dictatorship and Autocracy, New York, Frederick A. Praeger Publisher, 454 s., ISBN 0674895657

Gazmuri C. (1999): El Lugar de Pinochet en la historia. Una interpretación política de la experiencia autoritaria. 1973 – 1990, [on-line], dostupné z:
<<http://www.puc.cl/historia/cinfo/Articulos/gazmuri7.htm>>

Gill, A. J. (1994): Rendering unto Caesar: Religious Competition and Catholic Political Strategy in Latin America, American Journal of Political Science, Vol. 38, No.2, May, s. 403-425

Had, M., Kotyk, V. a kol (1980), Malé země, velcí sousedé, Praha, Ústav mezinárodních vztahů, 236 s., ISBN 80-85864-57-6

- Historia Económica de Chile, [on-line], dostupné z: <<http://historiaeconomicachile.blogspot.com/>>
- Hudson, R. (1994): Chile: A Country Study, Military Rule, 1973-90, [on-line], dostupné z: <<http://countrystudies.us/chile/31.htm>>
- Hudson, R. (1994): Chile: A Country Study: The crisis of 1982 and Erosion of Military Rule, [on-line], dostupné z: <<http://countrystudies.us/chile/34.htm>>
- Hudson, R. (1994): Chile: A Country Study: The Legislative Branch, [on-line], dostupné z: <<http://countrystudies.us/chile/92.htm>>
- Hudson, R. (1994): Chile: A Country Study: The Military Government's Free-Market Reforms, 1973-90, [on-line], dostupné z: <<http://countrystudies.us/chile/61.htm>>
- Hungtington, S. (1993): The Third Wave, Democratization in the Late Twentieth Century, University of Oklahoma Press: Norman and London, 384 s., ISBN 0806125160
- Chalupa, J. (2002): Dějiny Argentiny, Uruguaye a Chile, Praha, Nakladatelství Lidových novin, 576 s., ISBN 80-7106-323-1
- Chalupa, J. (2006): Chile, Praha, Libri, 144 s., ISBN 80-7277-136-1
- Informační centrum OSN v Praze: Demokracie slaví poprvé svůj mezinárodní den, [on-line], dostupné z: <<http://www.osn.cz/zpravodajstvi/zpravy/zprava.php?id=1449>>
- Jičínský, Z. (1995): Československý parlament v letech 1990-1992, [on-line], dostupné z: <http://www.sopr.cz/politologicka_revue/Politologie%201995-1%20-%202000.pdf>
- Jung, J. a kol. (1992): Dějepis. Přehled středoškolského učiva, Praha, Orfeus, 118 s., ISBN 80-85522-16-0
- Kay, C. (2002): Chile's Neoliberal Agrarian Transformation and the Peasantry, Journal of Agrarian Change, Vol. 2 No. 4, October, s. 464-501.
- Kern, T.: The Neoliberal Revolution in Chile since 1973, [on-line], dostupné z: <<http://tiss.zdv.uni-tuebingen.de/webroot/sp/barrios/themeA2c.html>>
- Klein, S. (2004): Nejkrutější diktátoři v dějinách, Frýdek-Místek, Alpress, 310 s., ISBN 80-7218-471-7
- Kubát, M. (2003): Postkomunismus a demokracie. Politika ve středovýchodní Evropě, Praha, Dokořán, 128 s., ISBN 80-86569-47-0
- Kunc, J. (1987): Salvador Allende, Praha, Horizont, 144 s.

- Landsberger, H. A., McDaniel T. (1976): Hypermobilization in Chile, 1970-1973, *World Politics*, Vol. 28, No. 4, July, s. 502-541
- Larrain, J.(2006): Changes in Chilean identity: thirty years after the military coup, *Nations and Nationalism*, Vol. 12, No. 2, s. 321-338
- Linz, J. J. (2000): *Totalitarian and authoritarian regimes*, London, Boulder, CO:Lynne Rienner Publisher, 343 s., ISBN 1555878903
- Linz, J. J., Stepan, A. (1996): *Problems of Democratic Transition and Consolidation. Southern Europe, South America and Post-Communist Europe*, Baltimore, The Johns Hopkins University Press, 504 s., ISBN 0801851580
- Marek, P.: *Politologica 5*, [on-line], dostupné z:
<http://www.upol.cz/fileadmin/user_upload/Veda/AUPO/AUPO_Politologica_V.pdf>
- Mosovich, D.(1997): Local Politics and Depolitisation in Chile, *Bulletin of Latin American Research*, Vol. 16, No. 2, s. 197-217
- O'Donnell, G., Schmitter, P. C. (1986): *Transitions from Authoritarian Rule. Tentative Conclusions about Uncertain Democracies*. Baltimore and London, The Johns Hopkins University Press
- Ort, A. (2009): *Česká zahraniční politika*. Plzeň, Aleš Čeněk, 368 s., ISBN 978-80-7380-131-1
- Pavlíček, J. (2008): *Československé dějiny a evropská politika ve 20. století, vybrané kapitoly z českých a slovenských dějin 1900-1989*, Opava, Optys, 84 s., ISBN-13: 978-80-85819-65-6
- Pečínka, P. (1998): *Od Guevary k Zapatistům*, Brno, Doplněk, 263 s., ISBN 80-85765-96-9
- Pollack, M. (1991): *Chudoba a trh práce: Velké Santiago 1969-85*, Bratislava, Výskumný ústav práce a sociálních vecí,
- Pronásledování katolické církve v Československu, [on-line], dostupné z:
<http://cs.wikipedia.org/wiki/Pron%C3%A1sledov%C3%A1n%C3%AD_katolick%C3%A9_c%C3%ADrkve_v_%C4%8Ceskoslovensku>
- Průcha, V. a kol. (1982): *Nástin hospodářských dějin v období kapitalismu a socialismu*, Praha, Svoboda,
- Remmer, K. L.(1980): Political Demobilization in Chile, 1973-1978, *Comparative Politics*, Vol. 12, No. 3, April, s. 275-301
- Rybář, R., Valach M. (2001): *Totalitarismus ve 20. století:československé zkušenosti*, Brno, Masarykova universita ISBN 80-210-2541-7
- Rybářová, J. (1975): *Chilská tragédie*, Praha, Pressfoto

Říchová, B. (2000): Přehled moderních politologických teorií, Praha, Portál, 304 s., ISBN 80-7367-177-8

Salvo, M. S. (2006): El fracaso de la vía armada para terminar con Pinochet, [on-line], dostupné z: <http://www.lanacion.cl/prontus_noticias/site/artic/20061230/pags/20061230180130.html>

Strassner, V. (2006): La Iglesia chilena desde 1973 a 1993: De buenossamaritanos, antiguos contrahentes y nuevos aliados. Un análisis politológico, Teología y Vida, Vol. 47, s. 76-94, [on-line], dostupné z: <<http://www.scielo.cl/pdf/tv/v47n1/art04.pdf>>

Sartori, G. (1987): The Theory of Democracy Revisited I. II., New Jersey, Chathma House Publ., 254 s., ISBN 0-934540-46-2

Sekanina, M.: NEDOKONČENÁ: Československá ekonomika v druhé polovině 80. let minulého st., [on-line], dostupné z: <<http://www.vse.cz/aop/pdf/217.pdf>>

Schapiro, L. (1972): Totalitarianism. Key Concept in Political Science, London, The Pall Mall Press, 144 s., ISBN 0269027068

Shelley, K. (2004): Nejkrutější diktátoři v dějinách, Frýdek-Místek, Alpress, 310 s., ISBN 80-7218-471-7

Silva, E. (1993): Capitalist Coalitions, the State, and Neoliberal Economic Restructuring: Chile, 1973-88, World Politics, Vol. 45, No. 4, July, s. 526-559

Silva, P. (2004): Doing Politics in a Depoliticised Society: Social Change and Political Deactivation in Chile, Bulletin of Latin American Research, Vol. 23, No. 1. s. 63-78

Skřípský, M., Autoritativní režimy Augusto Pinocheta a Francisca Franca, [on-line], dostupné z: <<http://www.euportal.cz/PrintArticle/2058-autoritativni-rezimy-augusto-pinocheta-a-francisca-franca.aspx>>

Suk, J. (2003): Labyrintem revoluce. Aktéři, zápletky a křížovatky jedné politické krize, Praha, Prostor, 316 s., ISBN 80-7260-099-0

Tomeš, Z. (2008): Hospodářská politika 1900-2007, Praha, C. H. Beck, 262 s., ISBN 9788074000027

Transición a la democracia (Chile), [on-line], dostupné z: <[http://es.wikipedia.org/wiki/Transici%C3%B3n_a_la_democracia_\(Chile\)](http://es.wikipedia.org/wiki/Transici%C3%B3n_a_la_democracia_(Chile))>

Veselý, Z. (2005): České politické dějiny (od konce 18. do počátku 21. století), Praha, Vysoká škola mezinárodních a veřejných vztahů, 328 s., ISBN 80-86747-24-7

Veselý, Z. (2006): Dějiny české zahraniční politiky v datech, Praha, Vysoká škola ekonomická, 218 s., ISBN 80-245-1099-5

Vodička, K., Cabada, L. (2003): Politický systém České republiky: historie a současnost, Praha, Portál, 374 s., ISBN 978-80-7367-337-6

Zdobinský, S. (1989): Československá ústava – historie a současnost, Praha, Svoboda, 97 s.

Zdobinský, S. a kol. (1988): Československá ústava. Komentář, Panorama, Praha, 531 s.